

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“ВІЦЕБСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЁНІВЕРСІТЭТ ІМЯ П.М. МАШЭРАВА”

Факультэт філалагічны

Кафедра беларускага мовазнаўства

УЗГОДНЕНА

Загадчык кафедры

 Г.А. Арцямёнак

31 студзеня 2019 г.

УЗГОДНЕНА

Дэкан факультэта

 С.У. Нікалаенка

31 студзеня 2019 г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

**МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

для спецыяльнасці

1-21 05 01 Беларуская філалогія

Складальнік: С.В. Мартынкевіч

Разгледжаны і зацверджаны

на пасяджэнні навукова-метадычнага савета 27.02.2019 г., пратакол № 3

УДК 811.161.3(075.8)

ББК 81.411.3р30

М54

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстанова адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. Пратакол № 2 ад 19.12.2018 г.

Складальнік: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат педагагічных навук
С.В. Мартынкевіч

Р э ц э н з е н т ы :

кафедра педагогікі, псіхалогіі і прыватных метадык
Віцебскага абласнога інстытута развіцця адукацыі;
дацэнт кафедры літаратуры ВДУ імя П.М. Машэрава,
кандыдат педагагічных навук *Л.І. Шаўцова*

Методыка выкладання беларускай мовы для М54 спецыяльнасці 1-21 05 01 Беларускае філалогія : вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне / склад. С.В. Мартынкевіч. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2019. – 172 с.

Вучэбна-метадычны комплекс прызначаны для студэнтаў філалагічнага факультэта. Прапануваецца тэарэтычны і практычны матэрыял па арганізацыі навучання беларускай мове з улікам сучасных падыходаў да адукацыйнага працэсу, разглядаюцца структура і методыка правядзення ўрокаў розных тыпаў, падаюцца схемы аналізу і самааналізу ўрокаў, узоры афармлення планаў-канспектаў, асноўныя патрабаванні да праграма-нарматыўнай дакументацыі.

УДК 811.161.3(075.8)

ББК 81.411.3р30

© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2019

ЗМЕСТ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПСКА	4
ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ. МАТЭРЫЯЛЫ ЛЕКЦЫЙ	8
АГУЛЬНЫЯ ПЫТАННІ МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ	8
Лекцыя 1. Уводзіны. Методыка выкладання беларускай мовы як навука аб навучанні і выхаванні школьніка як моўнай асобы	8
Лекцыя 2. Прынцыпы навучання беларускай мове	13
Лекцыя 3. Сродкі навучання беларускай мове	17
Лекцыя 4. Метады і прыёмы навучання беларускай мове	21
Лекцыя 5. Арганізацыя вучэбнага працэсу па беларускай мове	26
МЕТОДЫКА РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ ВУЧНЯЎ	35
Лекцыя 6. Метадычныя прынцыпы і прыёмы развіцця звязнага маўлення вучняў	35
Лекцыя 7. Развіццё звязнага вуснага і пісьмовага маўлення вучняў	38
МЕТОДЫКА ВЫВУЧЭННЯ РАЗДЗЕЛАЎ ШКОЛЬНАГА КУРСА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ	48
Лекцыя 8. Методыка вывучэння фанетыкі	48
Лекцыя 9. Методыка вывучэння лексікі і фразеалогіі	56
Лекцыя 10. Методыка вывучэння марфемнай будовы слова, словаўтварэння	68
Лекцыя 11. Методыка вывучэння марфалогіі	73
Лекцыя 12. Методыка вывучэння сінтаксісу	79
Лекцыя 13. Методыка навучання арфаграфіі	87
ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ. ЗМЕСТ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ	102
Модуль 1. АГУЛЬНЫЯ ПЫТАННІ МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ	102
Модуль 2. МЕТОДЫКА РАЗВІЦЦЯ ЗВЯЗНАГА МАЎЛЕННЯ ВУЧНЯЎ	115
Модуль 3. МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ АСОБНЫХ РАЗДЗЕЛАЎ ШКОЛЬНАГА КУРСА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ	122
РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ	129
Тэмы для самастойнай працы студэнтаў	129
Заданні да заліку	130
Тэсты па тэме “Агульныя пытанні методыкі выкладання беларускай мовы”	131
ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ	136
Аналіз урокаў беларускай мовы	136
Узоры афармлення планаў-канспектаў урокаў беларускай мовы	141
Вучэбна-метадычнае забеспячэнне адукацыйнага працэсу па беларускай мове	149
Нормы ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў	153
ЛІТАРАТУРА	170

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Мэта вучэбнай дысцыпліны “Методыка выкладання беларускай мовы” – тэарэтычная і практычная падрыхтоўка студэнтаў да самастойнай прафесійна-педагагічнай дзейнасці ў якасці настаўніка беларускай мовы ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі.

Асноўнымі задачамі дысцыпліны з’яўляюцца засваенне студэнтамі навукова-метадычных ведаў аб працэсе навучання беларускай мове, прынцыпах, метадах, сродках і формах арганізацыі вучэбнай дзейнасці вучняў, азнаямленне са зместам і структурай курса беларускай мовы, з сучаснымі тэхналогіямі навучання прадмету. Падрыхтоўка студэнтаў да выканання функцый настаўніка беларускай мовы прадугледжвае фарміраванне прафесійна-метадычных уменняў і навыкаў, развіццё прафесійных якасцей, творчых здольнасцей.

У працэсе выкладання дысцыпліны “Методыка выкладання беларускай мовы” фарміруюцца наступныя кампетэнцыі: акадэмічныя, сацыяльна-асобасныя і прафесійныя кампетэнцыі для вырашэння задач у сферы прафесійнай і сацыяльнай дзейнасці.

Засваенне дысцыпліны павінна забяспечыць фарміраванне **акадэмічных кампетэнцый:**

- 1) умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэарэтычныя веда для вырашэння тэарэтычных і практычных задач;
- 2) валодаць сістэмным і параўнальным аналізам;
- 3) валодаць даследчымі навыкамі;
- 4) умець працаваць самастойна;
- 5) быць здольным прадугледжваць новыя ідэі (валодаць крэатыўнасцю);
- 6) валодаць міждысцыплінарным падыходам пры рашэнні праблем;
- 7) мець навыкі вуснай і пісьмовай камунікацыі;
- 8) умець вучыцца, павышаць сваю кваліфікацыю на працягу ўсяго жыцця.

сацыяльна-асобасных кампетэнцый:

- 1) валодаць якасцямі грамадзянскасці;
- 2) быць здольным да сацыяльных кантактаў;
- 3) валодаць здольнасцю да міжасабовых камунікацый;
- 4) быць здольным да крытыкі і самакрытыкі.

прафесійных кампетэнцый:

навукова-педагагічная і вучэбна-метадычная дзейнасць:

- 1) планаваць, арганізоўваць і весці педагагічную (вучэбную, метадычную, выхаваўчую) дзейнасць;
- 2) ажыццяўляць маніторынг адукацыйнага працэсу, дыягностыку вучэбных і выхаваўчых вынікаў;

навукова-даследчая дзейнасць:

1) выбіраць неабходныя метады даследавання, мадыфікаваць існуючыя і выкарыстоўваць новыя метады, зыходзячы з задач канкрэтнага даследавання;

2) прадстаўляць вынікі навуковай працы ў адпаведнасці з адпаведнымі патрабаваннямі.

праектная дзейнасць:

Праводзіць аналіз праектнай дзейнасці ў гуманітарнай сферы, распрацоўваць прапановы па павышэнні эфектыўнасці запланаваных даследаў.

арганізацыйна-кіруючая дзейнасць:

1) арганізоўваць працу малых калектываў выканаўцаў для дасягнення пастаўленых мэт;

2) выкарыстоўваць у сваёй дзейнасці навыкі педагагічных кантактаў;

3) выкарыстоўваць сучасныя сродкі тэле- і інтэрнэт-камунікацый.

інавацыйная дзейнасць:

Авалодваць і ўкараняць у навучальны працэс інавацыйныя адукацыйныя тэхналогіі.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен

ведаць:

- тэарэтычныя асновы Канцэпцыі моўнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь;

- заканамернасці ўзаемадзеяння выкладання беларускай мовы (дзейнасць настаўніка) і вучэння (дзейнасць вучня);

- сучасныя стратэгіі навучання беларускай мове, падыходы да арганізацыі навучання, яго сучасныя тэхналогіі;

- сутнасць працэсу навучання беларускай мове і ўмовы яго эфектыўнасці;

- мэты прадметнай адукацыі, прынцыпы адбору і структуравання вучэбнага матэрыялу, сродкі, метады і прыёмы навучання, формы і метады бягучага і выніковага кантролю;

умець:

- абгрунтоўваць выбар форм, метадаў, прыёмаў навучання;

- ацэньваць ход і вынікі навучальнай дзейнасці (гнастычныя ўменні);

- прадумваць метадычную структуру ўрока, паслядоўнасць і спосабы работы над новым матэрыялам, яго замацаванне, абагульненне і сістэматызацыю; папярэдзваць памылкі і недахопы маўлення вучняў; прадумваць формы, метады і прыёмы бягучага і выніковага кантролю (праекціровачныя ўменні);

- распрацоўваць канспекты ўрокаў беларускай мовы; адбіраць у адпаведнасці з мэтай ўрока вучэбны матэрыял, метады, прыёмы; спецыяльныя сродкі навучання (канструктыўныя ўменні);

- паведамляць вучэбную інфармацыю; успрымаць адказы вучняў, тактоўна рэагаваць на іх выказванні і каменціраваць іх; валодаць прыёмамі выражэння ўпэўненасці ў магчымасцях вучняў;

- выконваць навукова-метадычную работу, удзельнічаць у працы навукова-метадычных аб'яднанняў;

- аналізаваць уласную дзейнасць з мэтай яе ўдасканалення і павышэння сваёй кваліфікацыі;

валодаць здольнасцямі:

- ажыццяўляць працэс навучання ў адпаведнасці з адукацыйнай праграмай;

- самастойна працаваць з навукова-метадычнай літаратурай;

- планаваць і праводзіць вучэбныя заняткі з улікам спецыфікі тэм і раздзелаў праграмы і ў адпаведнасці з вучэбным планам;

- выкарыстоўваць сучасныя навукова абгрунтаваныя прыёмы, метады і сродкі навучання, прымяняць тэхнічныя сродкі навучання, інфармацыйныя і камп'ютарныя тэхналогіі;

- прымяняць сучасныя сродкі ацэньвання вынікаў навучання;

- выходзіць у навучэнцаў духоўныя і маральныя каштоўнасці, патрыятычныя перакананні на аснове індывідуальнага падыходу;

- арганізоўваць пазакласныя мерапрыемствы.

У будучай прафесійнай дзейнасці студэнтаў-філолагаў вызначаныя ўменні і навыкі будуць найбольш запатрабаванымі.

Вучэбна-метадычны комплекс мае на мэце забяспячэнне вучэбна-метадычнымі матэрыяламі дысцыпліны «Методыка выкладання беларускай мовы» і носіць тэарэтыка-практычны характар. Змест асобных тэм па методыцы выкладання беларускай мовы падаецца з улікам апошніх тэндэнцый у галіне лінгваметодыкі. Як тэарэтычныя звесткі, так і практычныя заданні распрацаваны ў адпаведнасці з сучаснымі падыходамі да навучання беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. Разам з тым у змест тэм уключаны практычныя парады па падрыхтоўцы да напісання творчых прац, прапанаваны формы ацэнкі ўзроўню камунікатыўнай пісьменнасці вучняў, пададзены звесткі з нарматыўных дакументаў.

Пры распрацоўцы лекцыйнай часткі выкарыстаны матэрыялы вучэбных дапаможнікаў наступных аўтараў: *Методыка выкладання беларускай мовы*: вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне выш. адукацыі / пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мн., 2007; *Ляшчынская, В.А. Методыка выкладання беларускай мовы*: вучэб. дапаможнік. – Мн., 2007; *Протчанка, В.У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове*. –

Мн., 2001; *Волочка, Г.М. Развіццё звязнага маўлення школьнікаў.* – Мн., 2005; *Яленскі, М.Г. Методыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка: вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне выш. адукацыі.* – Мн., 2005. Разам з тым тэарэтычная частка ўключае звесткі з артыкулаў навукова-метадычных часопісаў “*Роднае слова*”, “*Беларуская мова і літаратура*”, а таксама матэрыялы інтэрнэт-рэсурсаў.

Змест практычных заняткаў складаюць пытанні і заданні, накіраваныя на развіццё навыкаў самападрыхтоўкі, арганізацыйных уменняў, творчых здольнасцей будучых настаўнікаў. Кожная тэма дапаўняецца спісам літаратуры, які ўключае як вучэбныя дапаможнікі, манаграфіі, так і метадычныя артыкулы сучасных вучоных-лінгвадыдактаў і настаўнікаў-практыкаў.

У дадатку змяшчаюцца ўзоры афармлення планаў-канспектаў урокаў беларускай мовы, нарматыўныя дакументы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Вывучэнне курса методыкі выкладання беларускай мовы у студэнтаў дзённай формы навучання разлічана на 94 акадэмічныя гадзіны, у тым ліку 54 аўдыторных: 28 гадзін лекцый, 22 гадзін практычных заняткаў (9 семестр). **Форма бягучай атэстацыі** – залік.

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ МАТЭРЫЯЛЫ ЛЕКЦЫЙ

АГУЛЬНЫЯ ПЫТАННІ МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Лекцыя 1. Уводзіны. Методыка выкладання беларускай мовы як навука аб навучанні і выхаванні школьніка як моўнай асобы

1. Методыка выкладання беларускай мовы як навука, яе прадмет, змест, задачы.
2. Сувязь методыкі выкладання беларускай мовы з іншымі навукамі.
3. Беларуская мова як вучэбны прадмет у сучаснай школе.

1. Методыка выкладання беларускай мовы як навука, яе прадмет, змест, задачы.

Методыка выкладання беларускай мовы – гэта навука, якая вызначае мэты, задачы, змест навучання беларускай мове як вучэбнаму прадмету, вывучае і апісвае найбольш рацыянальныя і эфектыўныя метады і прыёмы навучання мове. Методыка выкладання беларускай мовы практыка арыентаваная **педагагічная** навука, паколькі яе аб'ектам з'яўляецца працэс навучання беларускай мове. Методыка выкладання беларускай мове адначасова мае тэарэтычную і практычную часткі; практычныя рашэнні абапіраюцца на вызначаныя заканамернасці фарміравання лексіка-граматычных паняццяў, авалодання маўленнем, засваення пісьма, развіцця навыкаў чытання, на тыповыя цяжкасці і памылкі вучняў пры авалоданні мовай. Пры гэтым неабходна ўлічваць, што навучанне мове ў школе мае дзве мэты: вывучэнне курса беларускай мовы, яго раздзелаў, адзінкаў мовы розных ярусаў і ўзроўняў; навучанне маўленню, маўленчай дзейнасці.

Методыка выкладання беларускай мовы дае адказ на галоўныя пытанні моўнай адукацыі ў адзінстве чатырох асноўных узаемазвязаных кампанентаў: матывацыйна-мэтавага (д л я ч а г о вучыць?), зместавага (ч а м у вучыць?), працэсуальна-дзейнаснага (я к вучыць?) і кантрольна-дыягнастычнага (я к вызначаць і ацэньваць вынікі).

Выключнае значэнне мае пытанне *для чаго* патрэбна вывучаць мову? Настаўніку патрэбна давесці вучням, наколькі важна ведаць мову сваёй краіны, свайго народа, валодаць рознымі відамі маўленчай дзейнасці, каб карыстацца словам ва ўсіх сферах – пазнавальнай, навучальнай, нацыянальна-культурнай, бытавой і інш. Нельга пакінуць без увагі і такі аспект праблемы, як месца кожнага народа ў свеце, калі кожны

грамадзянін Беларусі павінен ведаць нацыянальную мову, адзіную і непаўторную ў моўным сусвеце, кожны чалавек павінен ганарыцца сваім народам і яго мовай як асноўным паказчыкам і выразнікам нацыянальнай адметнасці.

Адказ на пытанне *чаму вучыць?* метадыка дае ў выглядзе складзеных праграм курса беларускай мовы з размеркаваннем матэрыялу па класах, вызначэннем колькасці гадзін, адведзеных на вывучэнне, засваенне, кантроль і да т. п.; падручнікаў, зборнікаў дыдактычнага матэрыялу для школы. Метадыка адбірае моўныя факты, камплектуе змест пытанняў, якія складаюць школьны курс беларускай мовы. Пры гэтым вырашаецца не толькі практычная задача, але ставіцца і ў пэўнай ступені вырашаецца тэарэтычная: вызначаюцца асновы, прынцыпы складання праграмы, падручніка, крытэрыі адбору фактычнага, ілюстрацыйнага, нагляднага матэрыялу, выпрацоўваюцца патрабаванні да афармлення падручніка, скарыстання яго плошчаў і інш.

Адказам на яшчэ адно пытанне *як вучыць?* з'яўляецца выпрацоўка метадаў і прыёмаў дзейнасці вучняў і настаўніка. Каб дзеянні настаўніка былі найбольш эфектыўнымі, ці аптымальнымі, метадыка тлумачыць, якімі метадамі, спосабамі, прыёмамі яму варта карыстацца, як спалучаць іх, як паводзіць сябе ў класе, каб дабівацца пастаўленай мэты. Іншымі словамі, метадыка вучыць настаўніка свядома кіраваць вучэбным працэсам, у тым ліку – свядома арганізоўваць свае дзеянні так, каб вучэбны працэс даваў найлепшыя вынікі. Метадыка не дае гатовых рэцэптаў на кожны ўрок, паколькі немагчыма прадбачыць, улічыць і апісаць усе тыя ўмовы і асаблівасці, якія могуць узнікнуць і ўзнікаюць у працы настаўніка з пэўнымі вучнямі на пэўным уроку. Аднак асаблівае значэнне набывае вывучэнне перадавога вопыту настаўнікаў-наватараў, распаўсюджванне і асэнсаванне вынікаў іх працы.

Як вызначаць і ацэньваць вынікі вучэбнай дзейнасці вызначаюцца нарматыўнымі дакументамі і кантрольна-дыягнастычнымі матэрыяламі.

Метадыка мовы як самастойная навука развіваецца на аснове сваіх метадаў даследавання, да якіх адносяцца: 1) метады вывучэння метадычнай спадчыны, 2) метады вывучэння вопыту асобных настаўнікаў і цэлых калектываў, 3) метады эксперыменту, 4) метады анкетавання і інш.

Такім чынам, метадыка мовы – самастойная навука педагагічнага цыклу, якая мае свой аб'ект вывучэння, мэты і задачы, развіваецца і ўдасканальваецца на аснове сваіх метадаў даследавання і аперыруе сваёй тэрміналогіяй

2. Сувязь метадыкі выкладання беларускай мовы з іншымі навукамі. Метадыка беларускай мовы як педагагічная навука звязана з *лінгвістыкай, філасофіяй, логікай, педагагікай, псіхалогіяй.*

Змест навучання беларускай мове вызначаецца перш за ўсё *лінгвістыкай.* Сувязь метадыкі з мовазнаўствам носіць, у першую чаргу,

інтэгратыўны характар, калі зыходным з'яўляецца мадэль “моўнай асобы”, а на прыканцы працэсу навучання мы маем выпускніка з яго тэарэтычнымі ведамі пра мову, з яго маўленчымі ўменнямі і навыкамі. І методыка як навука нясе адказнасць за недахопы ў рэалізацыі гэтай мадэлі. Лінгвістычная навука дае поўнае апісанне ўсіх ўзроўняў беларускай мовы, а таксама функцыянальна-стылістычных разнавіднасцяў маўлення. Пры распрацоўцы вучэбных праграм вучоныя-метадысты ў першую чаргу ажыццяўляюць у адпаведнасці з псіхолага-педагагічнымі і метадычнымі прынцыпамі адбор лінгвістычнага матэрыялу, неабходнага для засваення вучнямі. Лінгвістычны матэрыял, размеркаваны па этапах навучання, павінен уяўляць сабой стройную сістэму і абавязкова ўлічваць сучасны стан, тэндэнцыі развіцця лінгвістычнай навукі, што і забяспечвае адзінства школьнай і навуковай граматык. Нельга лічыць, што ў школьны курс мовы адразу ўводзіцца ўсё новае, што адкрыта лінгвістычнай навукай. Права заняць месца ў школьным навучанні мае толькі тое, што лічыцца на сённяшні дзень агульнапрынятым, а не дыскусійным. Разам з тым дапускаецца, з пэўнай асцярожнасцю, увядзенне асобных матэрыялаў, якія выяўляюць моўную варыянтнасць, бо мова – гэта сацыяльная з'ява, якая развіваецца разам з грамадствам.

Філасофія вывучае найбольш агульныя заканамернасці існавання і развіцця грамадства, узаемаадносіны грамадства і асобнага чалавека, сутнасць чалавечай дзейнасці і інш. Філасофская тэорыя пазнання сцвярджае этапы пазнання – пачуццёвы і рацыянальны – і яго завяршэнне на практыцы. Рацыянальнае пазнанне ажыццяўляецца сродкамі мовы. Праз мову чалавек пазнае інфармацыю, назапашаную стагоддзямі, сродкамі мовы ён захоўвае і перадае яе будучым пакаленням. Таму вывучаючы мову, чалавек фарміруецца як асоба, развівае інтэлект, фарміруе светапогляд. Філасофія дае важны падмурак методыцы мовы – мова з'яўляецца сродкам зносін людзей, маўленчая дзейнасць чалавека выконвае сацыяльную функцыю, мова і маўленне цесна звязаны з мысленнем, – што ўплывае на дзейнасць настаўніка пры навучанні мове.

Методыка мовы аперыруе катэгорыямі *логікі*, у прыватнасці, індукцыяй і дэдукцыяй. Так, мысленне, разважанне, пазнанне можа адбывацца індуктыўным метадам, ці калі на аснове назіранняў, выдзялення канкрэтных фактаў, заканамернасцей, асаблівасцей вучні прыходзяць да вывадаў, і, наадварот, дэдуктыўным метадам, калі ад агульнага, напрыклад, правіла, азначэння, вучань ідзе да выяўлення асобных фактаў. Пры навучанні мове звычайна на ўроках маюць месца абодва шляхі пазнання.

Методыка выкладання беларускай мовы цесна звязана з *псіхалогіяй*, абапіраецца на яе пры вывучэнні працэсаў ўспрымання вучэбнага матэрыялу па мове, яго запамінання, у развіцці мыслення вучняў і іх маўлення. У методыцы распрацоўваюцца праблемы, у аснове якіх ляжыць псіхалагічны феномен: фарміраванне ўменняў і навыкаў правапісу;

засваенне моўных паняццяў; актывізацыя пазнавальнай дзейнасці вучняў; развіццё іх пазнавальных інтарэсаў. З пункту гледжання псіхалогіі авалоданне мовай – гэта адзін з асноўных складнікаў фарміравання асобы. Да таго ж у методыцы выкарыстоўваюцца звесткі пра ўзроставыя магчымасці засваення ведаў і ўменняў. Многія псіхолагі-даследчыкі займаліся непасрэдным вывучэннем працэсаў засваення вучнямі роднай мовы: арфаграфіі і пунктуацыі – Д.М. Богаяўленскі, Г.Г. Гранік; развіццём маўлення вучняў – М.І. Жынкін, А.А. Лявонцьеў. У апошнія дзесяцігоддзі ў методыцы сталі выкарыстоўвацца псіхалагічныя матэрыялы па кіраванні разумовай дзейнасцю вучняў, наладжванні суразмоўніцтва.

Сувязь методыкі з *педагагікай* праходзіць па некалькіх лініях. Заканамернасці працэсу навучання, прынцыпы, метады і прыёмы, арганізацыйныя формы раскрываюцца ў дыдактыцы – тэорыі навучання. Палажэнні дыдактыкі бяруцца да ўвагі пры распрацоўцы канкрэтных методык навучання таму ці іншаму прадмету. Важнымі для методыкі выладання беларускай мовы з’яўляюцца дыдактычныя прынцыпы навучання: навуковасці, сістэмнасці і паслядоўнасці, даступнасці, нагляднасці і інш. Кожная методыка ўстанаўлівае свае агульнаметадычныя (суадносяцца з мэтай моўнай адукацыі і характэрныя для навучання мове ў цэлым) і прыватнаметадычныя (суадносяцца за месцам навучання і характэрныя для вывучэння пэўных раздзелаў) прынцыпы.

Другая лінія – метады навучання. Напрыклад, рэпрадуктыўныя, пошукавыя, праблемныя метады ў методыцы выкладання беларускай мовы атрымліваюць своеасаблівыя рысы.

Па-трэцяе, многія педагагічныя паняцці і тэрміны выкарыстоўваюцца ў методыцы: мэты навучання, выхаванне ў працэсе навучання, міжпрадметныя сувязі, урок, падручнік і інш.

3. Беларуская мова як вучэбны прадмет у сучаснай школе

Навучанне беларускай мове ў агульнаадукацыйных установах абумоўлена практычнай накіраванасцю і зарыентавана на рэалізацыю сістэмна-функцыянальнага, камунікатыўна-дзейнаснага і лінгвакультуралагічнага падыходаў пры выкладанні ўсіх тэм і раздзелаў.

Сістэмна-функцыянальны падыход забяспечвае засваенне вучнямі моўных сродкаў, адбор і арганізацыю моўнага матэрыялу для авалодвання моўнай кампетэнцыяй. Неабходна так наладжваць навучальны працэс, каб вучні асэнсоўвалі кожную моўную адзінку, арыентуючыся на асаблівасці яе ўжывання ў маўленні. Менавіта пры такім падыходзе можна забяспечыць асэнсаванне цеснай узаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці ўсіх аспектаў і ўзроўняў моўнай сістэмы: лексікі, фанетыкі, марфалогіі, сінтаксісу і стылістыкі. Такі падыход ставіць свае патрабаванні да методыкі падчыны вучэбнага матэрыялу ў практыку навучання беларускай мове. У прыватнасці, ён накіроўвае на тое, каб вучні на ўроках мовы не абмяжоўваліся аналізам моўных фактаў і з’яў, а шмат увагі аддавалі

сінтэзу – складанню сказаў рознай будовы і функцыянальнага прызначэння, стварэнню звязных выказванняў; пры вывучэнні марфалогіі вызначалі, якую сэнсава-стылістычную і тэкстаўтваральную ролю выконвае тая ці іншая часціна мовы; вучыліся адрозніваць часціны мовы і іх формы на аснове склонавых і сінтаксічных пытанняў; сістэматычна і паслядоўна выпрацоўвалі арфаграфічныя і пунктуацыйныя навыкі.

Камунікатыўна-дзеясны падыход дае магчымасць рэальна забяспечыць дзейнасць вучняў у розных маўленчых сітуацыях, што садзейнічае фарміраванню камунікатыўнай кампетэнцыі.

У сувязі з гэтым на першы план у моўнай падрыхтоўцы вучняў выходзіць удасканалванне іх маўленчай практыкі, якая наладжваецца ў форме суразмоўніцтва, пісьма, чытання, публічных выступленняў, пераказу і абмеркавання радыё- і тэлеперадач, вучэбных лекцый, дакладаў, паведамленняў. Такім чынам, у агульнаадукацыйных установах да маўлення трэба падыходзіць як да адной з формаў пазнавальнай дзейнасці чалавека, спосабу яго грамадскай актыўнасці, сродку сацыялізацыі.

Лінгвакультуралагічны падыход звязаны з усведамленнем мовы як формы выражэння нацыянальнай культуры, узаемасувязі мовы і культуры, нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай мовы і з'яўляецца асновай фарміравання ў вучняў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі.

Мова з'яўляецца неад'емнай часткай нацыянальнай культуры, таму навучанне беларускай мове павінна быць непарыўна звязана з засваеннем культуры беларускага народа. У сувязі з гэтым у курс беларускай мовы паслядоўна ўводзіцца нацыянальна-культурны кампанент, які дазваляе засвоіць маральна-этычны, эстэтычны і гістарычны вопыт народа. Улік магчымасцей адукацыйнага асяроддзя, якое само па сабе валодае высокім развіццёвым патэнцыялам, дазволіць ажыццявіць аптымальны адбор зместу адукацыі, а таксама вызначыць найбольш эфектыўныя метады і адпаведныя сучаснаму ўзроўню тэхнічнага развіцця сродкі навучання беларускай мове.

Змест адукацыі ў разгледжанай сферы прадугледжвае вывучэнне ўсіх раздзелаў беларускай мовы як навукі і падпарадкаваны фарміраванню моўнай асобы сродкамі гэтага прадмета.

Лінгвістычны матэрыял размяркоўваецца па класах на аснове лінейнага прынцыпу, бо логіка мовазнаўства – самы надзейны крытэрыі паслядоўнасці разгляду тэм і выдзялення асобных раздзелаў курса.

Асноўная *мета* навучання беларускай мове ў агульнаадукацыйных установах – сфарміраваць у вучняў сістэму ведаў пра мову і маўленне; навучыць карыстацца беларускай мовай ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці (чытанне, слуханне, гаварэнне, пісьмо); развіваць інтэлектуальную, камунікатыўную, духоўна-маральную, грамадзянскую культуру вучняў. У адпаведнасці з гэтым працэс развіцця моўнай і маўленчай асобы на ўроках беларускай мовы павінен быць узаемазвязаным і садзейнічаць

рэалізацыі наступных напрамкаў: **моўнага** (засваенне сістэмы мовы, заканамернасцей і правіл функцыянавання моўных сродкаў у маўленні, нормаў беларускай літаратурнай мовы), **маўленчага** (валоданне спосабамі перадачы думкі сродкамі мовы ў вуснай і пісьмовай формах, у розных відах маўленчай дзейнасці: чытанне, слуханне, гаварэнне, пісьмо), **камунікатыўнага** (валоданне культурай маўлення, правіламі маўленчых зносін, уменне ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні розных тыпаў, стыляў і жанраў), **лінгвакультуралагічнага** (усведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні; валоданне мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры, здольнасць карыстацца культуразнаўчымі звесткамі ў працэсе маўленчых зносін), **развіццёвага** (развіццё сродкамі мовы інтэлектуальнай, камунікатыўнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай культуры вучняў).

Курс беларускай мовы ў агульнаадукацыйных установах з'яўляецца па сваёй будове своеасаблівым сінтэзам трох узаемазвязаных канцэнтраў, якія па змесце і мэтах навучання дапаўняюць адзін аднаго і адпавядаюць тром ступеням адукацыі: I ступень агульнай сярэдняй адукацыі (I–IV класы), II ступень агульнай сярэдняй адукацыі (V–IX класы), III ступень агульнай сярэдняй адукацыі (X–XI класы). Кожны з названых канцэнтраў мае сваю логіку апісання моўнага і маўленчага зместу, структуру яго размяшчэння ў праграме, арыентацыю на канкрэтныя мэты, патрабуе спецыфічных, адпаведных зместу, мэтам і задачам навучання, метадаў і прыёмаў работы.

Адбор моўнага і маўленчага тэарэтычнага і практычнага зместу, яго структураванне і размяшчэнне ў праграмах выкананы ў межах таго ці іншага канцэнтра з уласцівай кожнай ступені навучання мадыфікацыяй па лінейным прынцыпе.

Лекцыя 2. Прынцыпы навучання беларускай мове

1. Агульнадыдактычныя прынцыпы навучання беларускай мове.
2. Лінгвадыдактычныя прынцыпы адбору зместу навучання беларускай мове.

1. Агульнадыдактычныя прынцыпы навучання беларускай мове

Навучанне, як вядома, ажыццяўляецца ў выніку сумеснай актыўнай дзейнасці настаўніка і вучняў, якая арганізуецца, матывуецца і кантралюецца настаўнікам. Расшыфроўка працэсу навучання дазволіць вызначыць многія дыдактычныя прынцыпы.

Захаваанне *прынцыпу навуковасці* – выкананне патрабавання аб адпаведнасці зместу навучання беларускай мове сучаснаму стану развіцця навукі аб мове. Разам з тым школьнае навучанне мове, адукацыйныя тэхналогіі павінны ўлічваць тыя змены і дасягненні ў лінгвістыцы і метадычнай навучы. Менавіта гэта з’яўляецца асноўнай прычынай змен і ўдакладненняў праграмы па беларускай мове.

Каб працэс навучання быў актыўным, вучні праяўлялі ініцыятыву, умелі самастойна і творча працаваць на ўроку і дома, настаўнік павінен арганізаваць і забяспечыць актыўнасць вучняў. *Прынцып актыўнасці* – другі прынцып дыдактыкі, які выкарыстоўваецца ў методыцы мовы.

Шлях да арганізацыі актыўнасці ляжыць праз прымяненне *прынцыпу праблемнасці*: перад вучнямі павінна быць пастаўлена праблема, для вырашэння якой яны павінны атрымаць, “здабыць” веды, выпрацаваць навыкі і ўменні, якія акрэслены праграмай курса, планам урока і інш. Каб мець патрэбу вырашыць пастаўленую праблему, настаўнік павінен матываваць дзейнасць вучняў. У выніку выдзяляецца *матывацыйны прынцып* дыдактыкі.

Прынцып індывідуалізацыі ў навучанні мове дазваляе забеспячэнне эфектыўнасці навучання розных вучняў, напрыклад, паводле ўспрымання матэрыялу (зрокавае, слыхавое, маторнае), для чаго патрэбна ўлічваць асаблівасці і тых, і другіх, і трэціх. У працэсе навучання беларускай мове рэалізуецца *прынцып паслядоўнасці*. Змест курса беларускай мовы ў школе пабудаваны ў пэўнай сістэме і паслядоўнасці, у адпаведнасці з логікай навукі аб мове. У межах кожнага раздзела вывучэнне адбываецца на аснове прынцыпу паслядоўнасці – ад пытання да пытання.

Разам з прынцыпам паслядоўнасці дзейнічае *прынцып пераемнасці*, сутнасць якога заключаецца ў апоры на раней вывучанае, на ўзровень моўнага і маўленчага развіцця вучняў. Пераемнасць перш за ўсё павінна быць вытрымана паміж пачатковай і сярэдняй школай. Не менш важна вытрымліваць прынцып пераемнасці ў працэсе навучання беларускай мове ў сярэдняй школе. Для таго, каб атрымаць веды, напрыклад, пра дзееспрыметнік, вучні павінны ўзнавіць матэрыял пра дзеяслоў і прыметнік.

Разам з тым важна ўсведамляць сутнасць і рэалізоўваць на практыцы *прынцып перспектыўнасці*, калі вучні задоўга да вывучэння пэўнага матэрыялу рыхтуюцца да яго ўспрымання. Праграмы апошніх гадоў надаюць асаблівую ўвагу прынцыпу перспектыўнасці, паколькі яго рэалізацыя абумоўлена тым, што ў выкладанні ўзмацняецца функцыянальна-семантычны аспект аналізу моўных адзінак і камунікатыўная накіраванасць навучання.

Немалаважным у працэсе навучання з’яўляецца *прынцып даступнасці*, які патрабуе весці адбор матэрыялу, тлумачэнне яго, выкарыстоўваць віды і формы працы вучняў у адпаведнасці з іх узроставымі, псіхалагічнымі асаблівасцямі. Гэта не азначае, напрыклад,

спрошчанаць у пастаноўцы задачы ці праблемы, бо занадта простая задача, пастаўленая перад вучнямі, не выклікае ў іх матываваных адносін да вырашэння яе. І наадварот, нельга даваць і вельмі складаную задачу, бо ў такім выпадку вучань не спрабуе нават яе вырашаць, ведаючы, што гэта яму не адолець. Вось чаму важна, каб задача была некалькі больш складанай у параўнанні з той, якую рашае вучань, але не настолькі складаная, каб ён яе нават не спрабаваў вырашыць.

У сувязі з гэтым яшчэ адным дыдактычным прынцыпам з'яўляецца *прынцып развіццёвага навучання*, які адносна да навучання беларускай мове азначае паслядоўнае і няўхільнае развіццё моўнай асобы вучня, паслядоўнасць нарашчэння складанасці вырашэння праблем, ці, напрыклад, узбагачэнне слоўнікавага запасу вучняў і актыўнага яго скарыстання, авалодвання новымі ведамі з мэтай удасканалвання маўленчых навыкаў, культуры маўлення.

Адной з умоў свядомага засваення, атрымання ведаў з'яўляецца выкарыстанне *прынцыпу нагляднасці*. На ўроках мовы выкарыстоўваюцца розныя віды нагляднасці – зрокавыя і зрокава-слыхавыя, статычныя і дынамічныя, друкаваныя і экранныя, экранна-гукавыя і інш. Яны спрыяюць развіццю зрокавай памяці, эканомяць час, развіваюць мысленне. *Прынцып сувязі тэорыі з практыкай* рэалізуецца ўжо ў самой практычнай накіраванасці курса беларускай мовы ў школе: засвойваць граматыку дзеля яе выкарыстання ў маўленчай практыцы, вывучыць правілы, каб імі карыстацца.

2. Асноўныя лінгвадыдактычныя прынцыпы адбору зместу навучання беларускай мове

Асноўныя лінгвадыдактычныя прынцыпы адбору зместу навучання беларускай мове:

сістэмна-функцыянальны прынцып прадугледжвае цэласнае адлюстраванне ў змесце навучання ўсіх узроўняў моўнай сістэмы (фанетыка, лексіка, марфеміка, марфалогія, сінтаксіс, арфаграфія, пунктуацыя) і характарыстыку функцыянальных магчымасцей моўных адзінак кожнага ўзроўню (якую ролю выконваюць у маўленні?);

прынцып мінімізацыі моўнага і маўленчага тэарэтычнага матэрыялу прадугледжвае адбор матэрыялу з улікам яго рэлевантнасці (значнасці) для дасягнення пастаўленых мэт і задач моўнай адукацыі;

камунікатыўна-маўленчы прынцып азначае забеспячэнне працэсу навучання адпаведным зместам для авалодання вучнямі ўсімі відамі маўленчай дзейнасці (аўдзіраванне, гаварэнне, чытанне, пісьмо);

прынцып тэкстацэнтрызму прадугледжвае адбор зместу навучання, які павінен забяспечыць арганізацыю адукацыйнага працэсу на аснове тэксту: тэкст разглядаецца ў якасці мэты (камунікатыўныя ўменні абазначаны ў мэце навучання), зместу (вучні авалодваюць уменнямі

ствараць тэксты розных тыпаў, стыляў і жанраў) і выніку навучання (авалоданне мовай як сродкам зносін).

Змест навучання задаецца **адукацыйным стандартам па мове** – асноўным нарматыўным дакументам, у якім абазначаны агульныя і прадметныя патрабаванні да ўзроўню падрыхтоўкі навучэнцаў на трох ступенях адукацыі.

Па выніках асваення вучэбнага прадмета «Беларуская мова» на ўзроўні агульнай базавай і сярэдняй адукацыі выпускнікі павінны ведаць:

асноўныя звесткі пра беларускую мову як нацыянальную мову беларускага народа; асноўныя моўныя адзінкі і катэгорыі, асаблівасці іх функцыянавання ў маўленні; асноўныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы і г.д. (*моўная кампетэнцыя*);

асноўныя звесткі пра маўленне, віды маўленчай дзейнасці, тэкст, стылі і тыпы, жанры маўлення і г.д. (*маўленча-камунікатыўная кампетэнцыя*);

весткі пра матэрыяльную і духоўную культуру беларускага народа, асаблівасці маўленчага этыкету і г.д. (*лінгвакультуралагічная кампетэнцыя*).

Выпускнікі павінны ўмець:

правільна вымаўляць словы, словазлучэнні і сказы; тлумачыць значэнні агульнаўжывальных слоў, падбіраць да іх сінонімы, антонімы; дзяліць словы на марфемы, падбіраць аднакаранёвыя словы; правільна ўжываць скланавыя і спрагальныя формы часцін мовы; выдзяляць граматычную аснову сказа; карыстацца мовай у розных відах маўленчай дзейнасці і г.д. (*моўная кампетэнцыя*);

адрозніваць тэксты розных тыпаў і жанраў маўлення; арыентавацца ў структуры тэксту, выдзяляць галоўную і другарадную інфармацыю; адэкватна ўспрымаць і разумець інфармацыю на слых і пры чытанні; пераказваць змест прачытанага ці праслуханага, ствараць уласнае выказванне ў форме маналога ці дыялога; рабіць пераклад з рускай мовы на беларускую тэкстаў розных стыляў; ствараць тэксты (у тым ліку публічныя выступленні) розных тыпаў, стыляў і жанраў, выкарыстоўваючы ў іх адпаведныя моўныя сродкі і г.д. (*маўленча-камунікатыўная кампетэнцыя*);

аналізаваць і выкарыстоўваць моўныя адзінкі з нацыянальна-культурным кампанентам значэння для вырашэння пэўных камунікатыўных задач; карыстацца культуразнаўчымі звесткамі з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі; правільна ўжываць формы маўленчага этыкету і г.д. (*лінгвакультуралагічная кампетэнцыя*).

Выпускнікі павінны валодаць:

літаратурнымі нормаў сучаснай беларускай мовы (арфаэпічнымі, лексічнымі, марфалагічнымі, сінтаксічнымі, арфаграфічнымі,

пунктуацыйнымі) у вусным і пісьмовым маўленні і г.д. (*моўная кампетэнцыя*);

навыкамі маўленчых зносін на рэпрадуктыўным (разуменне інфармацыі на слых і пры чытанні) і прадуктыўным (стварэнне ўласных тэкстаў рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці ў вуснай і пісьмовай формах) узроўнях; відамі маўленчай дзейнасці і асновамі культуры вуснага і пісьмовага маўлення, уменнямі і навыкамі выкарыстання мовы ў розных сферах і сітуацыях зносін; відамі публічных выступленняў, адпаведнымі рытарычнымі прыёмамі і сродкамі і г.д. (*маўленча-камунікатыўная кампетэнцыя*);

мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры, як сродкам спасціжэння айчыннай і сусветнай культуры; сацыяльнымі нормаў і правілаў маўленчых паводзін пры размове і ў дыскусіях і г.д. (*лінгвакультуралагічная кампетэнцыя*).

На аснове адукацыйнага стандарта распрацоўваецца вучэбная праграма. Змест і логіка школьнага курса беларускай мовы ў базавай школе традыцыйна адпавядаюць структуры сучаснай лінгвістычнай навукі: “Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаэпія”, “Лексіка”, “Словаўтварэнне і арфаграфія”, “Марфалогія і арфаграфія”, “Сінтаксіс і пунктуацыя”. Акрамя гэтага, вучні знаёмяцца з пытаннямі тэорыі тэксту і стылістыкі (функцыянальнай).

У 10–11 класах змест моўнай адукацыі размеркаваны па ўзроўнях – базавым і павышаным (профільнае навучанне). *Базавы ўзровень* арыентаваны на авалоданне вучнямі культурай маўлення – засваенне нормаў: арфаэпічных, акцэнталагічных, арфаграфічных, марфалагічных (10 кл.), лексічных, фразеалагічных, словаўтваральных, сінтаксічных, пунктуацыйных (11 кл.). Вывучэнне мовы *на павышаным узроўні* прадугледжвае пашырэнне і паглыбленне ведаў вучняў, атрыманых у базавай школе, змест праграмы ўключае наступныя раздзелы: “Маўленне”, “Тэкст”, “Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія. Культура маўлення”, “Лексіка і фразеалогія. Культура маўлення”, “Марфемная будова слова. Словаўтварэнне і арфаграфія. Культура маўлення”, “Марфалогія і арфаграфія. Культура маўлення” (10 кл.), “Культура маўлення”, “Стылістыка”, “Маўленчыя зносіны”, “Сінтаксіс і пунктуацыя (словазлучэнне, просты сказ, складаны сказ). Культура маўлення” (11 кл.).

Лекцыя 3. Сродкі навучання беларускай мове

1. Вучэбна-метадычнае забеспячэнне працэсу навучання беларускай мове. Структура вучэбна-метадычнага комплексу.

2. Вучэбная праграма па беларускай мове для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

3. Падручнік – асноўны сродак навучання беларускай мове; з гісторыі яго падрыхтоўкі.

1. Вучэбна-метадычнае забеспячэнне працэсу навучання беларускай мове. Структура вучэбна-метадычнага комплексу.

Працэс навучання беларускай мове забяспечваецца наступнымі нарматыўнымі дакументамі:

1. Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская мова”.
2. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова”.
3. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання «Беларуская мова» V–IX класы.
4. Прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне па беларускай мове.
5. Каляндарна-тэматычнае планаванне факультатывых заняткаў.
6. Інструктыўна-метадычнае пісьмо Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь «Аб арганізацыі адукацыйнага працэсу ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі ў навучальным годзе».

Вучэбна-метадычны комплекс (ВМК) па беларускай мове – сістэма сродкаў нарматыўнага, вучэбнага і вучэбна-метадычнага забеспячэння, неабходная для найболей эфектыўнай рэалізацыі адукацыйных, развіццёвых і выхаваўчых задач у адпаведнасці з адукацыйным стандартам.

Паводле прызначэння вучэбна-метадычны комплекс па беларускай мове ўключае ў сябе вучэбныя выданні для вучняў і нарматыўныя, вучэбна-метадычныя – для настаўніка.

Паводле функцый вучэбна-метадычны комплекс складаецца з асноўнага і дадатковага кампанентаў.

Функцыя асноўнага кампанента – забяспечыць засваенне абавязковага мінімуму зместу навучання беларускай мове ў адпаведнасці з адукацыйным стандартам. Структура асноўнага кампанента ВМК: вучэбная праграма, падручнік, вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўніка.

Функцыя дадатковага кампанента – дапаможная: забяспечыць дыферэнцыяцыю навучання, актывізацыю вучэбна-пазнавальнай дзейнасці, развіццё творчых здольнасцей вучняў і эфектыўную навучальную дзейнасць педагога. Структура дадатковага кампанента ВМК: зборнікі практыкаванняў, рознаўзроўневых заданняў (у тым ліку заданняў па развіцці маўлення), матэрыялаў для навучальных і кантрольных работ, тэставых заданняў, рабочыя сшыткі, слоўнікі, каляндарна-тэматычнае планаванне, сродкі нагляднасці і г.д.

У сучасным адукацыйным асяроддзі выкарыстоўваюцца электронныя вучэбныя выданні па беларускай мове, якія ў сваю чаргу складаюць самастойны вучэбна-метадычны комплекс. У склад яго могуць уваходзіць наступныя тыпы электронных сродкаў навучання па беларускай мове: падручнік, трэнажоры, тэстава-дыягнастычныя сістэмы, слоўнікі (энцыклапедыі), метадычныя дапаможнікі і інш.

У адукацыйнай практыцы могуць выкарыстоўвацца як традыцыйныя, так і электронныя сродкі навучання, якія павінны быць скіраваны на дасягненне мэт і задач моўнай адукацыі, сфармуляваных у адукацыйным стандарце і вучэбнай праграме па беларускай мове.

Для арганізацыі факультатыўных заняткаў па беларускай мове (V–XI класы) неабходна адпаведнае забеспячэнне: вучэбная праграма, дыдактычныя матэрыялы для вучняў і метадычныя дапаможнікі для настаўнікаў.

Для паспяховага вырашэння пастаўленых задач трэба ўдасканальваць падрыхтоўку і перападрыхтоўку кадраў сістэмы адукацыі, у тым ліку для ліцэяў, гімназій, прафесійных навучальных устаноў, а таксама павышаць узровень тэарэтычных даследаванняў па беларускай мове і методыцы яе выкладання на розных ступенях навучання.

2. Вучэбная праграма па беларускай мове для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

На аснове адукацыйнага стандарта распрацоўваецца вучэбная праграма. Змест і логіка школьнага курса беларускай мовы ў базавай школе традыцыйна адпавядаюць структуры сучаснай лінгвістычнай навукі: „Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаэпія”, „Лексіка”, „Словаўтварэнне і арфаграфія”, „Марфалогія і арфаграфія”, „Сінтаксіс і пунктуацыя”. Акрамя гэтага, вучні знаёмяцца з пытаннямі тэорыі тэксту і стылістыкі (функцыянальнай).

У 10–11 класах змест моўнай адукацыі размеркаваны па ўзроўнях – базавым і павышаным (профільнае навучанне). *Базавы ўзровень* арыентаваны на авалоданне вучнямі культурай маўлення – засваенне нормаў: арфаэпічных, акцэнталагічных, арфаграфічных, марфалагічных (10 кл.), лексічных, фразеалагічных, словаўтваральных, сінтаксічных, пунктуацыйных (11 кл.).

Вучэбная праграма па беларускай мове пабудавана па лінейным прынцеце: вучэбны матэрыял размеркаваны па класах у адпаведнасці з логікай лінгвістычнай навукі з 5 па 9 класы. Усе часціны мовы вывучаюцца лінейна (адна за адной) у поўным аб'ёме. Выключэнне складае толькі прапедэўтычны курс “Сінтаксіс і пунктуацыя”, які па-ранейшаму вывучаецца ў 5 класе і забяспечвае фарміраванне базавых сінтаксічных ведаў і ўменняў (словазлучэнне, сказы са звароткам і даданымі членамі, складаны сказ, дыферэнцыяцыя даданых членаў сказа і інш.), адпаведных пунктуацыйных уменняў, вывучэнне марфалогіі на сінтаксічнай аснове.

Праграма мае наступную структуру:

1. Тлумачальная запіска (раскрываюцца мэты, задачы, асноўныя канцэптуальныя ідэі курса, прыцып пабудовы праграмы).

2. Уласна праграма: змест школьнага курса мовы размеркаваны па этапах навучання (класах) і раздзелах (тэмах). Матэрыял кожнай тэмы складаецца з дзвюх частак:

лінгвістычнай (раскрываецца змест асобных тэм) і маўленчай (звязаны з асэнсаваннем маўленчых паняццяў: тэкст, тыпы, стылі і жанры маўлення);

аперацыянальнай (даецца пералік практычных моўных і маўленчых уменняў, якімі павінны авалодаць вучні ў працэсе вывучэння тэмы).

У першай частцы праграмы пададзены не толькі моўны і маўленчы змест (лінгвістычны матэрыял і маўленчыя паняцці), але раскрываецца і дзейнасны кампанент: указаны апісальныя, аналітыка-сінтэтычныя, маўленчыя спосабы дзейнасці, якія неабходна сфарміраваць пры вывучэнні кожнай канкрэтнай тэмы. Такія спосабы дзейнасці ў сваёй большасці накіраваны на чытанне, успрыманне і аналіз гатовых тэкстаў, стварэнне самастойных выказванняў на ўзор ці па прапанаванай мадэлі.

Для кожнага класа ўказваецца агульная колькасць гадзін у год, на тыдзень, асобна абазначаецца колькасць гадзін, якія адводзяцца на пісьмовыя работы. Пасля кожнага раздзела называецца аб'ём вучэбнага часу, неабходны для засваення матэрыялу (агульная колькасць гадзін, з якіх асобна выдзяляецца час на правядзенне пісьмовых работ).

У залежнасці ад падрыхтаванасці класа, складанасці матэрыялу, яго тэарэтычнай і практычнай значнасці настаўнік можа ў межах пэўнага класа змяняць колькасць гадзін, адведзеных на вывучэнне той ці іншай тэмы, або на выкананне вусных ці пісьмовых работ.

Праца па развіцці звязнага маўлення ў праграмах у асобны раздзел не выдзяляецца. Вучэбны матэрыял у праграме структураваны так, каб настаўнік вучыў сваіх выхаванцаў звязнаму маўленню і практычнай маўленчай дзейнасці (чытаць тэксты, успрымаць змест прачытанага і пачутага, ствараць уласныя вусныя і пісьмовыя выказванні) на кожным уроку, пры вывучэнні ўсіх раздзелаў і тэм курса беларускай мовы.

3. Падручнік – асноўны сродак навучання беларускай мове.

Асноўным дапаможнікам, які вызначае сумесную працу настаўніка і вучняў у працэсе навучання іх маўленчай дзейнасці і вывучэння імі мовы як грамадскай з'явы з'яўляецца падручнік (вучэбны дапаможнік).

Функцыі падручніка: інфармацыйная – выклад пэўных ведаў; сістэмная – пэўная сістэма і паслядоўнасць падачы матэрыялу; трансфармацыйная – змест службы для фарміравання пэўных агульнавучэбных і спецыяльных уменняў; выхаваўчая – увесь матэрыял накіраваны на выхаванне моўнай асобы.

Школьныя падручнікі па мове пабудаваны паводле трох асноўных прынцыпаў – індуктыўнага, дэдуктыўнага і індуктыўна-дэдуктыўнага. Першы прынцып заключаецца ў падачы матэрыялу для назірання, пытання і задання да гэтага матэрыялу і вывад у выглядзе азначэння ці правіла; ён разлічаны на фарміраванне ў вучняў уменняў самастойна аналізаваць факты мовы, рабіць вывады і абагульненні. Спрыяе гэтаму і падабраны ў падручніку даступны матэрыял, нагляднасць, пытанні і задання, якія накіроўваюць пазнавальную дзейнасць вучняў.

Змест і будова падручніка дазваляюць весці індывідуюальную працу з вучнямі. Так, на этапе азнаямлення з тэорыяй у падручніку маецца матэрыял для самастойнага назірання, для азнаямлення, для запамінання, для практычнага прымянення і інш. На этапе выпрацоўкі практычных навыкаў і ўменняў сістэма практыкаванняў забяспечвае выбар іх для вучняў рознай ступені падрыхтоўкі паводле рознай складанасці, аб'ёму, віду і формы выканання.

Падручнікі па мове вырашаюць пытанне рэгулярнасці паўтарэння вывучанага матэрыялу: маюцца спецыяльныя раздзелы, падаюцца спецыяльныя матэрыялы для паўтарэння ў пачатку года, у канцы кожнага раздзела і ў канцы навучальнага года. Акрамя таго, падаюцца спецыяльныя практыкаванні на паўтарэнне ў працэсе вывучэння тэм.

У дзеючых падручніках вырашаецца і такая метадычная задача, як выпрацоўка ў вучняў умення самастойна папаўняць, кантраляваць, удакладняць свае веды па мове.

Выхаваўчы патэнцыял падручніка выяўляецца не толькі ў падобраным дыдактычным матэрыяле да практыкаванняў і ў якасці ілюстрацый да тэарэтычных палажэнняў, але і наяўнасцю спецыяльных тэм пра гісторыю і развіццё беларускай мовы, сувязі з іншымі мовамі, багацце мовы і змены ў ёй у сувязі з развіццём грамадства, ролю роднай мовы ў жыцці кожнага чалавека. Выхаваўчую функцыю выконваюць і ілюстрацыі ў падручніку, якія далучаюць вучняў да культуры, спрыяюць эстэтычнаму выхаванню, узбагачаюць вопыт. Асабліваю выхаваўчую ролю адыгрываюць тэксты, у якіх уздымаюцца пытанні культуры маўлення, культуры паводзін, адносін да рэчаіснасці, краіны і людзей, да мовы свайго і іншых народаў, падаюцца звесткі пра моваведаў, цікавыя факты з жыцця мовы і яго народа.

Лекцыя 4. Метады і прыёмы навучання беларускай мове

1. Класіфікацыя метадаў навучання.
2. Характарыстыка метадаў навучання.

1. Класіфікацыя метадаў навучання.

Метад навучання разглядаецца як спосаб узаемаздзейнасці настаўніка і вучня, накіраванай на дасягненне мэты адукацыі, выхавання і развіцця школьнікаў. У выніку прымянення метадаў навучання дасягаецца засваенне вучнямі ведаў, развіццё іх уменняў і навыкаў.

Усе метады навучання дзеляцца на агульныя, прымяняльныя да любой вучэбнай дысцыпліны, і прыватныя, якія прымяняюцца ў адной галіне ведаў.

Метады навучання мове класіфікуюцца наступным чынам:

- 1) па крыніцы атрымання ведаў (М.А. Данілаў, А.В. Цекучоў);

2) паводле дыдактычных задач (метады набыцця ведаў і метады фарміравання ўменняў і навыкаў) (І.Р. Палей, І.Ц. Агароднікаў);

3) па ўзроўні пазнавальнай дзейнасці вучняў (тлумачальна-ілюстрацыйны, даследчы, з'яўшчычны) (І.Я. Лернер, М.М. Скаткін);

4) тэарэтычныя метады навучання, тэарэтыка-практычныя, практычныя Л.П. Федарэнка).

У асобную групу выдзяляюцца *метады кантролю* за вучэбнай дзейнасцю вучняў: метады вуснага кантролю (франтальнае і індывідуальнае апытванне, вусны залік), пісьмовага кантролю (кантрольная праца, дыктант, пераказ, сачыненне, пісьмовы залік), камп'ютарнага кантролю і інш.

Самай агульнапрынятай з'яўляецца першая класіфікацыя – па крыніцы атрымання ведаў. Яны падзяляюцца на тры групы:

1) слоўныя метады – слова настаўніка, метады гутаркі, метады работы з падручнікам, даведчанай літаратурай;

2) наглядныя метады – ілюстрацыя, дэманстрацыя, метады назірання і аналізу, экскурсія;

3) практычныя метады – метады практыкаванняў, метады самастойнай працы, лінгвістычны эксперымент.

У школьнай практыцы найбольш пашыраныя наступныя метады навучання беларускай мове: слова настаўніка, гутарка, праца з падручнікам, аналіз моўнага матэрыялу, практыкаванні (у тым ліку – камунікатыўныя), самастойная праца, назіранне і моўны аналіз, лінгвістычны эксперымент, граматычнае мадэляванне.

2. Характарыстыка метадаў навучання беларускай мове.

Паведамленне настаўніка выкарыстоўваецца на ўроку пры вызначэнні тэмы і задач урока, матывацыі вучэбнай дзейнасці. Выкарыстоўваецца на ўсіх этапах навучання і больш за ўсё пры тлумачэнні новага матэрыялу (ад 5 да 15 хвілін). Таксама шырока можа быць выкарыстана пры замацаванні і абагульненні пройдзенага. Слова настаўніка павінна быць паслядоўным, лагічным, змястоўным і правільным з пункту гледжання норм беларускай літаратурнай мовы. Маналагічная мова настаўніка служыць для вучняў узорам лагічнага выказвання на лінгвістычную тэму, пабудаванага ў навуковым стылі.

Паведамленне настаўніка – гэта не суцэльны маналог. Каб актывізаваць вучняў, у працэсе звязнага выкладання вучэбнага матэрыялу выкарыстоўваюцца адпаведныя метадычныя прыёмы: прыём прадметных дзеянняў (настаўнік прапануе вучням на слых у якасці прыкладаў моўныя факты, запісвае іх на дошцы, праводзіць з імі разнастайныя канструктыўныя і рэканструктыўныя пераўтварэнні), выдзяленне апорных лінгвістычных фактаў (увага вучняў спецыяльна фіксуецца на найбольш важных характарыстыках моўнай з'явы, галоўным з усяго сказанага), параўнанне (звяртаецца ўвага на падабенства і адрозненне паміж моўнымі з'явамі), прымяненне сродкаў нагляднасці (табліцы, схемы, малюнкi).

Напрыклад, пры вывучэнні тэмы “*Галосныя гукі*” паведамленне настаўніка можа мець наступны змест: “Гук сам па сабе нічога не абазначае. Аднак у спалучэнні з іншымі гукамі ён утварае абалонку, якая мае значэнне. Услухайцеся у гукі: [с], [к], [л]. Асобна вымаўленыя гукі не маюць сэнсу, аднак варта толькі дадаць да іх галосныя [о] і [а] і загучыць слова. Якія словы можна ўтварыць, дзякуючы галосным гукам? (сокал, колас). А ці маюць гукі колер? Напішыце ў слупок [о], [а], [і] і побач запішыце той колер, якім вам гэты гук уяўляецца (пасля адказу вучняў настаўнік можа паведаміць, што часцей за ўсё [о] бачаць жоўтым, [а] – чырвоным, [і] – сінім, аднак можа быць і па-іншаму).

У фанетычную сістэму беларускай мовы ўваходзіць 6 галосных. Пры іх вымаўленні галасавыя звязкі напружваюцца і вагаюцца, паветра не сустракае перашкоды на сваім шляху і свабодна праходзіць праз поласць роту. Галосныя гукі ўтвараюцца толькі пры дапамозе голасу. Галосны гукі выконваюць свае функцыі: яны ўтвараюць склады (колькі ў слове галосных – столькі і складоў), на іх падае націск, яны маюць большыя спалучальныя магчымасці, чым зычныя. Аднак зычныя маюць большае значэнне пры адрозненні слова: па іх лёгка пазнаць слова, па галосных немагчыма зразумець, якое гэта слова (напрыклад, [а] [э] [а] і [п] [р] [л] [с] [к] – пралеска, пералесак).

У розныя перыяды існавання адна і тая ж мова можа мець розную колькасць галосных. У старажытнабеларускай мове было 11 галосных. У сучаснай беларускай мове – 6. У польскай мове – 9 галосных гукаў. А ў некаторых каўказскіх мовах толькі 2 галосныя, пры тым як зычных налічваецца да 70!”

Гутарка прадугледжвае ўдзел у ёй не толькі настаўнікі, але і вучняў. Эфектыўная на этапе актуалізацыі новых ведаў у кантэксце ведаў раней засвоеных. Гутарка будзецца на аснове пытанняў / адказаў і праводзіцца па вызначаным плане. Кожнае пытанне для гутаркі павінна быць загадзя прадуманым настаўнікам, правільна сфармуляваным, поўным і дакладным. Лагічная паслядоўнасць пытанняў гутаркі павінна выклікаць зваротную логіку разумовых дзеянняў вучняў. Напрыклад, *гутарка* па тэме “**Склад. Націск**” пачынаецца з чытання верша:

Восень

Ходзіць восень з жоўтым клункам,

Носіць дрэвам падарункі:

Дубу-асілку –

Залатую падсцілку,

Сукенку – асіне,

Ліпам – па хусціне,

А кустам усім у пушчы

Па барвовай яркай хустцы.

(М. Лужанін)

- Як вымаўляюцца галосныя ў словах? (*Галосныя ў словах вымаўляюцца працягла*).

- Ці з аднолькавай сілай голасу і працягласцю вымаўляюцца галосныя ў адным слове? Прывядзіце прыклад з верша. (*Галосныя ў слове вымаўляюцца з рознай сілай і працягласцю: ходзіць – о вымаўляецца больш гучна і працягла, чым і*).

- Успомніце, як называецца галосны, які вымаўляецца з большай працягласцю і сілай голасу? (*Такі галосны называецца націскным*)

- Колькі гукаў можа ўтвараць склад? Прывядзіце словы з верша. У якіх бы склады ўтваралася розная колькасць гукаў. (*Склад можа ўтвараць спалучэнне гукаў і адзін гук, але гэта можа быць толькі галосны! Напрыклад, а-сі-на, су-кен-ка*)

- Як падзяліць слова на склады? Якую ўмову трэба ведаць, каб гэта зрабіць? (*Слова дзеліцца на склады ў залежнасці ад колькасці галосных. Асноўнае правіла: колькі ў слове галосных – столькі і складоў.*)

- Знайдзіце ў вершы роднасныя словы (хустка, хусціна). Пастаўце націск у словах. Што вы заўважылі? (*У беларускай мове націск не замацаваны за адным складам, ён можа рухацца і падаць на розныя склады – на першы, другі і інш. таму націск у беларускай мове называецца рухомым*).

Самастойная праца з падручнікам – вучні самастойна засвойваюць лінгвістычную тэорыю, асэнсоўваюць яе і замацоўваюць у працэсе выканання практыкаванняў. Настаўнік ставіць перад дзецьмі навучальную задачу, папярэджвае, на што трэба звярнуць асноўную ўвагу. На дошцы запісваюцца апорныя пытанні, на якія вучні будуць шукаць адказ. Настаўнік пры гэтым павінен кіраваць дзейнасцю вучняў і прапанаваць папярэдняе заданне па правіле: вылучыць у тэарэтычнай частцы параграфа галоўнае, скласці план параграфа, падабраць да пунктаў правіла свае прыклады, выпісаць тэрміны і інш. Не варта абмяжоўвацца толькі гэтым метадам, бо можа адбыцца страта вучнямі пазнавальнай актыўнасці, цікавасці да навучання.

Назіранне і аналіз моўных з’яў будуецца на аснове моўнага аналізу тэксту, у якім вучні знаходзяць вызначаныя моўныя з’явы, называюць іх асаблівасці, робяць каментарыі, абагульняюць назіранні. Настаўнік распрацоўвае сістэму пытанняў, якія вызначаюць кірунак назіранняў. Моўныя факты і прыметы з’яў з’яўляюцца асновай для вывадаў.

Напрыклад, усведамленне спецыфічных прымет гукавой сістэмы беларускай мовы адбываецца пры вывучэнні тэмы **“Гукі беларускай мовы”**. Каб засвоіць асаблівасці іх утварэння і вымаўлення, вучням прапануецца прачытаць тэкст, знайсці словазлучэнні, якія характарызуюць беларускую мову і асобныя яе гукі:

Наша мова вечная, бо ўся яна, як наш характар. Здаецца, кволая ад пяшчотнай мяккасці, яна раптам кідае наверх схаваную ад усіх жалезную мужнасць і сілу. І, як быццам дамогшыся свайго, б’е, як перапёлка ў

жытах – мякка, а за тры вярсты чуваць. Салодкае “эль”, “дзе” – як шклянкой палачкай па крышталю, мяккае “с”, як соннае ціўканне сінічкі ў гняздзе. І побач “р”, як гарошына ў свістку, і доўга, спявуча, адкрыта гучаць галосныя. А “г” прыдыхае так ласкава, як маці на лобік дзіцяці, каб перастаў сніць дрэнны сон. (Паводле У. Караткевіча)

Вучні вызначаюць патрэбныя словазлучэнні, выпісваюць іх, называюць зычныя гукі, характарызуюць на аснове параўнанняў, прыведзеных у тэксце.

Камунікатывыя практыкаванні вызначаюць увядзенне разнастайных граматычных формаў у тэкст, стварэнне ўласнага выказвання з мэтай замацавання марфалагічнай нормы ў маўленні.

Напрыклад, пры вывучэнні тэмы **“Прыметнік як часціна мовы”** настаўнік прапануе вучням спачатку даследаваць выяўленчую функцыю прыметнікаў праз аналіз мастацкага тэксту і выявіць вобразныя сродкі мастацкага апісання. Працуючы з тэкстам, вучні ўсведамляюць “сюжэтную” ролю прыметнікаў, з дапамогай якіх ствараецца дэтальвая характарыстыка стану рэчаіснасці; *Што апісвае аўтар у тэксце, якія мастацкія прыёмы выкарыстоўвае? Якую ролю выконваюць прыметнікі пры апісанні? Знайдзіце вядомыя вам мастацкія сродкі – эпітэты, метафары, параўнанні. Зрабіце вывад пра ролю эпітэтаў у тэксце. Якую ролю адыгрываюць прыметнікі для дасягнення разнастайнасці і вобразнасці маўлення?*

З далёкай Поўначы, з краю вечнага снегу і лёду, парай белых касматых мядзведзяў, спавітая ў белыя пуховыя пярыны, прыехала да нас Чараўніца. Зачаравала воды нашай мілай Зямелькі, і зрабіліся яны камянямі празрыстымі. Зачаравала лясы нашы, і заснулі яны сном глыбокім. Патрэсла рукавамі сваёй пуховай вопраткі, і пакрыліся палі нашы снежнай беллю. І лёг наш край пад нагамі Чараўніцы белы, ціхі, задумены. Рада яна сваёй моцы, усміхнулася смахам ясным, хоць халодным, і ад гэтага заіскрылася ўсё кругом цэлым морам брыльянтаў.

І стаіць сярод гэтага мора белі і бляску магутная, грозная, хоць прыгожая ды бязлітасная. Госця наша штогодняя з далёкай Поўначы - ... (Чараўніца-Зіма). (Паводле Зоські Верас)

Далей настаўнік прапануе заданне: *“Уявіце сабе, што вы апынуліся ў царстве Чараўніцы-Зімы. Звярніцеся да яе з прывітальным словам, у якім вы будзеце ўсхваляць гаспадыню, выкажаце сваё захапленне ёй. Напішыце эцюд-замалёўку ў мастацкім стылі “Зіма ў колерах” для зборніка апавяданняў “Поры года”, у якой апішаце, за што вы любіце гэту пару года”.*

Лекцыя 5. Арганізацыя вучэбнага працэсу па беларускай мове

1. Арганізацыйныя формы навучання беларускай мове: класіфікацыя і тыпы.
2. Структура ўрокаў беларускай мовы і ўмовы эфектыўнасці іх правядзення.
3. Этапы планавання ўрока і падрыхтоўкі настаўніка да ўрока беларускай мовы.
4. Арганізацыя факультатывых заняткаў па беларускай мове.

1. Арганізацыйныя формы навучання беларускай мове: класіфікацыя і тыпы

Урок з'яўляецца асноўнай формай вучэбнай дзейнасці ў школе. Урок – гэта найменшая адзінка вучэбнага працэсу, пэўны час сумеснай дзейнасці настаўніка і вучняў. Традыцыйна вызначаны прамежак часу (прынята 45 мін.). Настаўнік павінен ведаць, што найбольш эфектыўна вучні працуюць першыя 20 мінут. Паняцце 'ўрок' вызначаецца на аснове двух паказчыкаў: першым з'яўляецца спосаб арганізацыі дзейнасці вучняў і кіраўніцтва настаўніка, другім – вычлененне і размяшчэнне ў пэўнай паслядоўнасці структурных элементаў урока, ці структура ўрока. На практыцы ж абодва гэтыя крытэрыі цесна ўзаемазвязаныя, таму што структурная пабудова ўрока не можа зводзіцца да простага пераліку паслядоўных элементаў, а ўяўляе сабой упарадкаваную работу настаўніка і вучняў.

Тэма ўрока ўяўляе сабой фармулёўку або праграмы, або параграфа падручніка. Таксама тэмай урока можа быць вызначэнне віду дзейнасці вучняў – кантрольная работа ці яе аналіз (работа над памылкамі).

Мэта ўрока суадносіцца з тэмай і дыдактычным матэрыялам, які выкарыстоўвае настаўнік, уяўляе адзінства адукацыйнай, развіццёвай і выхаваўчай частак і заключаецца ў фарміраванні моўнай, камунікатыўнай і лінгвакультуралагічнай кампетэнцый. Адукацыйная частка мэты навучання служыць фарміраванню **моўнай кампетэнцыі**. Фарміраванне **камунікатыўнай кампетэнцыі** адбываецца праз дасягненне развіццёвай часткі мэты. **Лінгвакультуралагічная кампетэнцыя** фарміруецца у працэсе дасягнення выхаваўчай мэты праз фарміраванне ведаў пра самабытнасць беларускай мовы і ўменняў карыстацца імі.

Класіфікацыя ўрокаў беларускай мовы

I. Урокі, якія вызначаюцца ў адпаведнасці з псіхалага-педагагічнымі этапамі засваення матэрыялу:

- урок тлумачэння новага матэрыялу;
- урок замацавання ведаў, уменняў і навыкаў (урок фарміравання новых уменняў);

- урок паўтарэння і абагульнення вывучанага;
- камбінаваны ўрок.

II. Урокі, якія вызначаюцца ў адпаведнасці з асноўным метадам навучання:

- урок – лекцыя;
- урок – семінар;
- урок – практыкум;
- урок – залік.

III. Урокі развіцця маўлення:

- урок падрыхтоўкі пераказу;
- урок падрыхтоўкі сачынення;
- урок аналізу тэксту;
- урок навучання вусным маналагічным выказванням.

IV. Урокі дапаможнага характару:

- кантрольны ўрок;
- урок аналізу пісьмовых работ вучняў.

V. Нетрадыцыйныя ўрокі;

• інтэраваныя ўрокі, заснаваныя на міжпрадметных сувязях (беларуская мова і літаратура, замежная мова, гісторыя, выяўленчае мастацтва, геаграфія, біялогія);

• урокі ў форме спаборніцтваў: лінгвістычны конкурс, эстафета (лінгвістычны бой), турнір філолагаў, дзелавая (ролевая) гульня, віктарына, крыжаванка;

• урокі, заснаваныя на формах, жанрах і метадах работы, вядомых у грамадскай практыцы: лінгвістычнае даследаванне, аналіз філалагічных матэрыялаў, гістарычны каментарый, інтэрв'ю, рэпартаж, рэцэнзія;

• урокі на аснове нетрадыцыйнай арганізацыі вучэбнага матэрыялу: урок мудрасці, урок-прэзентацыя;

• урокі з імітацыяй публічных формаў зносін: прэс-канферэнцыя, аўкцыён, лінгвістычная панарама, тэлемаст, “жывая газета”, вусны часопіс;

- урок з выкарыстаннем фантазіі: урок-казка, урок-сюрпрыз;

• урокі, заснаваныя на імітацыі дзейнасці устаноў і арганізацый: следства, дэбаты, пасяджэнне вучонага савета;

• урокі, якія імітуюць грамадска-культурныя мерапрыемствы: завочная экскурсія, урок-падарожжа, інтэрв'ю, рэпартаж.

2. Структура ўрокаў беларускай мовы і ўмовы эфектыўнасці іх правядзення.

Урок вывучэння новага матэрыялу

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў, стварэнне матывацыі да працы на ўроку.

<p>2. Актуалізацыя апорных ведаў.</p> <p>3. Псіхалагічная падрыхтоўка да вывучэння новай тэмы.</p> <p>4. Тлумачэнне новага матэрыялу.</p> <p>5. Замацаванне ведаў: а) першаснае (вербальнае) замацаванне; б) трэніровачнае замацаванне; в) творчае замацаванне.</p> <p>6. Падвядзенне вынікаў урока.</p> <p>7. Дамашняе заданне.</p>	<p>Узнаўленне ведаў, неабходных для вывучэння і разумення новага матэрыялу.</p> <p>Стварэнне праблемнай сітуацыі, пастаноўка даследчых задач, выкарыстанне элементаў займальнай граматыкі, нагляднасці.</p> <p>Праблемны метад (фармулёўка праблемнага пытання).</p> <p>Пошукава-даследчы метад (формула: <i>знаходзім – назіраем – аналізуем – робім вывад</i>). Прыёмы назірання над моўным матэрыялам (на матэрыяле <u>звязных тэкстаў</u>). Выводзяцца моўныя заканамернасці, якія ляжаць у аснове паняцця ці правіла. Аналіз фармулёўкі правіла (паняцця), прыведзенага ў падручніку.</p> <p>Метад самастойнай працы. Прыёмы працы з падручнікам з папярэднім вызначэннем задачы (скласці план параграфа, выпісаць ключавыя лінгвістычныя тэрміны і паняцці, прааналізаваць прыведзеныя прыклады і падабраць аналагічныя і інш.).</p> <p>Фарміраванне моўных і маўленчых уменняў. Выпрацоўка ўменняў карыстацца правіламі, алгарытмам разважання (формула: <i>напалову самастойная праца – самастойная праца – самастойная творчая праца вучняў</i>).</p> <p>Адказы на пытанні для асэнсавання і засваення ведаў.</p> <p>Выкананне аналітычных практыкаванняў. Вусны каментарый.</p> <p>Выкананне аналітыка-сінтэтычных практыкаванняў, праца са слоўнікам.</p> <p>Выкананне творчых заданняў.</p> <p>Афармленне ведаў, атрыманых на ўроку, у выглядзе вусных ці пісьмовых выказванняў, паўтарэнне алгарытмаў па распазнаванні паняцця, па прымяненні правіла.</p> <p>Фармулёўка задач выканання практыкавання, інструктаж.</p>
--	---

УМОВЫ ЭФЕКТЫўНАСЦІ ўРОКА

1. Стварэнне праблемных (зўрыстычных) сітуацый.
2. Выкарыстанне метадаў і прыёмаў, якія патрабуюць творчага асэнсавання, стымулююць інтэлектуальную дзейнасць, выклікаюць цікавасць.

3. Наяўнасць лінгвістычных каментарыяў і ўзораў выканання заданняў.

4. Арганізацыя працы па развіцці маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў.

Урок замацавання вывучанага

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант	Мабілізацыя ўвагі вучняў; стварэнне матывацыі да вучэбных дзеянняў на ўроку. Стварэнне сітуацыі, пры якой вучні самастойна фармулююць мэту ўрока.
2. Праверка дамашняга задання	Вызначэнне заканамернасцей функцыянавання моўных фактах згодна з устаноўкай настаўніка. Праверка засваення алгарытма разважання па вывучаным матэрыяле, спосабаў вучэбных дзеянняў. Правядзенне вуснага і пісьмовага апытвання. Выбарачная праверка пісьмовага практыкавання. Моўны разбор.
3. Трэніровачнае замацаванне вывучанага матэрыялу.	Метад практыкаванняў. Выкананне аналітыка-сінтэтычных практыкаванняў; напісанне дыктантаў розных відаў (выбарачны, праверачны, графічны). Трэніроўка алгарытма прымянення засвоенай моўнай нормы ў маўленні. Вызначэнне ролі вывучаных паняццяў ў маўленні, моўнай нормы для правільнасці маўлення. Арганізацыя бягучага паўтарэння. Моўны аналіз. Арганізацыя дыферэнцыраванай працы.
4. Творчае замацаванне.	Арганізацыя маўленчай практыкі на ўроку, фарміраванне камунікатыўных уменняў вучняў. Паглыбленне разумення функцыі вывучаных паняццяў у вусным і пісьмовым маўленні. Выкананне творчых маўленча-камунікатыўных практыкаванняў (стварэнне вусных і пісьмовых выказванняў на аснове прапанаваных сітуацый, імітацыя працэсу суразмоўніцтва, гульнявыя формы замацавання. Самастойная праца. Самастойная фармулёўка вучнямі вывадаў па вывучанай тэме.
5. Падвядзенне вынікаў урока.	Дыферэнцыраваныя практыкаванні з папярэднім абвясчэннем балаў у адпаведнасці з узроўнем складанасці задання. Творчыя заданні на канструяванне ўласнага тэксту ў вуснай ці пісьмовай форме з уключэннем моўных адзінак на вывучанае правіла (лексічных з’яў і граматычных фактаў).
6. Дамашняе заданне.	

УМОВЫ ЭФЕКТЫЎНАСЦІ ЎРОКА

1. Арганізацыя розных формаў і відаў дзейнасці (вусная і пісьмовая праца, праца ў парах, групах, калектыўная і індывідуальная праца).

2. Наяўнасць разнастайных па змесце і спосабе выканання практыкаванняў.

3. Наяўнасць цікавага дыдактычнага матэрыялу, актуальных для вучняў і інфармацыйных тэкстаў.

4. Арганізацыя працы па развіцці маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў.

Урок паўтарэння і абагульнення вывучанага

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Стварэнне сітуацыі, пры якой вучні вызначаюць месца моўнай з'явы ў сістэме вывучанага. Вызначэнне задач урока.
2. Праверка дамашняга задання.	Выкарыстанне разнастайных формаў апытвання (вуснае, пісьмовае, камбінаванае апытванне). Самастойнае выкананне практыкавання, аналагічнага дамашняму.
3. Тэарэтычнае паўтарэнне паняццяў і вывучаных правіл.	Наглядны метад (праца з класіфікацыйнымі і абагульняльнымі табліцамі). Тэарэтычны дыктант. Узнаўленне вывучаных паняццяў па тэме, вызначэнне агульных рыс і характэрных прымет кожнага паняцця; удакладненне іх ролі ў маўленні. Супастаўленне вывучаных моўных з'яў і паняццяў. Вызначэнне іх ролі ў маўленні.
4. Выкананне трэніровачных практыкаванняў.	Метад практыкаванняў. Лінгвістычны каментарый. Выяўленне сувязей паміж паняццямі тэмы, вызначэнне месца засвоенай моўнай нормы ў сістэме беларускай мовы. Розныя віды дыктантаў (тлумачальны, папераджальны, выбарачны).
5. Самастойная дыферэнцыраваная праца.	Выкананне дыферэнцыраваных практыкаванняў (па варыянтах). Праверка ўменняў знаходзіць вывучаныя з'явы ў тэксце. Тэсты.
6. Падвядзенне вынікаў урока.	Фармулёўка асноўных класіфікацыйных прымет моўных з'яў.
7. Дамашняе заданне	Падрыхтоўка да выканання кантрольнай работы, напісання дыктанта, да ўрока развіцця мовы

УМОВЫ ЭФЕКТЫЎНАСЦІ ўРОКА

1. Арганізацыя даследчай працы, накіраванай на асэнсаванне законаў мовы і ўзнаўленне моўных ведаў.

2. Стварэнне сітуацыі для параўнання і класіфікацыі моўных з'яў.

3. Выкарыстанне варыятыўных практыкаванняў рознай ступені цяжкасці.

4. Дыферэнцыяцыя самастойнай працы на аснове не менш, чым трох варыянтаў заданняў.

5. Арганізацыя працы па развіцці маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў.

Камбінаваны ўрок беларускай мовы

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Вызначэнне мэты і задач урока.
2. Праверка дамашняга задання.	Разнастайныя формы апытвання (па форме – вуснае, пісьмовае, па спосабе – ушчыльненае, камбінаванае апытванне). Самаправерка (з дапамогай слоўнікаў, супастаўленне з узорам). Выкананне практыкавання, аналагічнага дамашняму. Праца па картках. Моўны аналіз. Фронтальнае апытванне. Лінгвістычнае паведамленне.
3. Тлумачэнне новага матэрыялу.	Назіранне над моўным матэрыялам. Успрыманне з’явы. Супастаўленне моўных з’яў. Усведамленне характэрных прымет з’явы. Знаёмства з тэрмінам. Фарміраванне азначэння паняццю. (Назіранні праводзяцца на матэрыяле <u>звязных тэкстаў</u>).
4. Замацаванне вывучанага паняцця	Пастаноўка пытанняў на ўсведамленне і асэнсаванне вывучанага (<i>вербальнае замацаванне</i>). Выкананне практыкаванняў <i>аналітыка-сінтэтычнага характару (трэніровачнае замацаванне)</i> . Трэнніроўка яго прымянення ў маўленні. Арганізацыя самастойнай працы (праверка ўменняў знаходзіць з’яву ў тэксце, даваць ёй характарыстыку, вызначаць ролю ў тэксце). Выкананне творчых практыкаванняў. Самастойная фармулёўка вучнямі вывадаў па тэме.
5. Падвядзенне вынікаў урока.	Фармулёўка задач выканання дыферэнцыраваных практыкаванняў, інструктаж.
6. Дамашняе заданне	

УМОВЫ ЭФЕКТЫЎНАСЦІ ўРОКА

1. Тлумачэнне новага матэрыялу праз назіранне, аналіз, вывады і абагульненне ведаў.

2. Замацаванне шляхам ад больш простых да больш складаных практыкаванняў (2 – 3 практыкаванні).

3. Арганізацыя працы па развіцці маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў.

Структура ўрока аналізу навучальных і кантрольных дыктантаў

Этапы ўрока	Характарыстыка этапа ўрока
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Аб'яўленне тэмы і пастаноўка задач урока аналізу памылак у дыктанце.
2. Агульная характарыстыка выкананай работы.	Колькасны і якасны аналіз арфаграфічных і пунктуацыйных памылак.
3. Паўтарэнне, абагульненне, сістэматызацыя ведаў і ўменняў па вывучанай тэме.	Гутарка на паўтарэнне правіл, па якіх дапушчаны арфаграфічныя і пунктуацыйныя памылкі. Разбор тыповых памылак (тры-чатыры тыпы памылак), тлумачэнне арфаграфічных і пунктуацыйных правіл, запіс прыкладаў з графічнымі абазначэннямі.
4. Індывідуальная дыферэнцыраваная праца вучняў.	Самастойны падбор аналагічных прыкладаў з арфаграмамі і пунктаграмамі, па якіх былі дапушчаны памылкі. Праца са слоўнікамі, падручнікамі, даведнікамі. Рашэнне граматычных задач. Выкананне дыферэнцыраваных практыкаванняў. Моўны аналіз.
5. Дамашняе заданне.	Інструктаж па выкананні індывідуальнага дамашняга задання.
6. Падвядзенне вынікаў урока.	Вызначэнне агульнай выніковасці ўрока.

3. Этапы планавання ўрока і падрыхтоўкі настаўніка да ўрока беларускай мовы

План урока адлюстроўвае тып урока і змяшчае наступныя элементы: тэма, мэта, абсталяванне (сродкі навучання), ход урока (паслядоўнасць работы).

Этапы планавання ўрока ўключаюць наступныя віды дзейнасці настаўніка:

1. Распрацоўка сістэмы ўрокаў па тэме ці раздзеле.

2. Фармулёўка тэмы ўрока. Вызначэнне адукацыйных, развіццёвых, выхаваўчых задач урока (праца з праграмай, школьным падручнікам, метадычнымі дапаможнікамі, дадатковай літаратурай).

3. Адбор матэрыялу, які забяспечыць аптымальны змест урока, дыдактычная апрацоўка матэрыялу.

4. Вызначэнне тыпу ўрока, распрацоўка структуры ўрока.

5. Планаванне дзейнасці настаўніка і вучняў на кожным этапе ўрока.

Падбор метадаў і прыёмаў, наглядных сродкаў навучання:

- вызначэнне метаду тлумачэння новага матэрыялу;
- падбор формаў і прыёмаў замацавання ведаў і ўменняў;

- прадумванне навучальных сітуацыў, якія стымулююць актыўную маўленчую практыку;

- прадумванне формаў падвядзення вынікаў урока, фармулёўка вывадаў.

6. Планаванне запісаў на дошцы.

7. Вызначэнне аб'ёму і формаў самастойнай работы вучняў, улік розных узроўняў.

8. Вызначэнне зместу, аб'ёму і формаў дамашняга задання, прадумванне метадыкі (інструктаж, дыферэнцыраваны падыход).

9. Вызначэнне формы кантролю за вучэбнай дзейнасцю школьніка.

Парады для самакантролю настаўніка пры выбары аптымальнага тыпу ўрока:

1. Улічваць пры планаванні ўрока індывідуальныя асаблівасці вучняў і класнага калектыву.

2. Аптымальна планаваць задачы ўрока:

- фармуляваць задачы ўрока комплексна (адукацыйныя, развіццёвыя, выхаваўчыя);

- канкрэтызаваць зачачы навучання адносна моўнай, камунікатыўнай і лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі, улічваючы асаблівасці вучняў і іх ўзровень валодання беларускай мовай;

- прадумаць шляхі і спосабы рэалізацыі задач урока з дапамогай зместу, формаў, метадаў, сродкаў, умоў навучання і г.д.

3. Аптымальна забяспечваць змест урока. Улічваць патрабаванні праграмы, матэрыял падручніка, метадычныя рэкамендацыі:

- выдзеліць галоўнае, істотнае з пазіцыі пастаўленых вучэбна-выхаваўчых задач; выбраць найбольш рацыянальны варыянт логікі раскрыцця тэмы (індуктыўны ці дэдуктыўны);

- дапоўніць змест падручніка новымі навуковымі звесткамі (пазнавальнымі, краязнаўчымі, прафарыентацыйнымі і інш.), прыкладамі, практыкаваннямі, заданнямі, якія развіваюць навыкі вучэбнай работы, пазнавальныя інтарэсы і здольнасці вучняў на аснове дыферэнцыраванага і індывідуальнага падыходу.

4. Выбраць аптымальныя формы і метады навучання:

- прадумваць спалучэнне фронтальнай, парнай, групавой, індывідуальнай формаў работы;

- улічваць пры выбары метадаў навучання перавагі кожнага з іх, арыентуючыся на пастаўленыя задачы, змест урока, індывідуальныя асаблівасці вучняў, узровень іх падрыхтаванасці.

5. Забяспечваць аптымальныя ўмовы для правядзення ўрока:

- вучэбна-матэрыяльныя (наяўнасць неабходнага для ўрока абсталявання);

- школьна-гігіенічныя (паветраны і светлавы рэжым, размяшчэнне вучняў у класе, прафілактыка стамляемасці вучняў, правядзенне фізкультуразмінкі і г.д.);

- маральна-псіхалагічныя (педагагічны такт і аптымізм, адносіны з класам, псіхалагічны клімат у класе).

6. Аптымальна выбраць тып і вызначыць структуру ўрока, прадумаць паслядоўнасць элементаў урока і размеркаваць час адносна напаяўняльнасці этапаў урока.

7. Выбраць аптымальны аб'ём і ацаніць складанасць дамашняга задання, дыферэнцыраваць яго з улікам рэальных вучэбных магчымасцей вучняў.

8. Мэтэнакіравана праводзіць работу па папярэджанні памылак у вучняў.

4. Арганізацыя і правядзенне факультатыўных заняткаў па беларускай мове.

Арганізацыя і правядзенне факультатыўных заняткаў адбываецца на аснове праграм, зацверджаных Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь, якія адпавядаюць патрабаванням дзеючых вучэбных праграм:

1. Грані слова, V клас.
2. «Мой родны кут...» (краязнаўства), V клас.
3. Развіццё маўлення, VI–VII класы.
4. Цяжкія пытанні сінтаксісу і пунктуацыі, IX клас.
5. Стылістыка тэксту, VIII–IX класы.
6. Пішам сачыненні, VIII–IX класы.
7. Беларуская антрапаніміка, VIII клас.
8. Беларуская тапаніміка, IX клас.
9. Комплексны аналіз тэксту, X клас.
10. Майстэрства перакладу, X клас.
11. Майстэрства пераказу, XI клас.
12. Уводзіны ў журналістыку, X клас.
13. Беларуская традыцыйная культура ў люстэрку мовы, X клас.
14. Мова і культура, XI клас.
15. Практыкум па беларускай мове, X–XI класы.
16. Малады даследчык, XI клас.
17. Рыторыка, X–XI класы.

МЕТОДЫКА РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ ВУЧНЯЎ

Лекцыя 6. Метадычныя прынцыпы і прыёмы развіцця звязнага маўлення вучняў

1. Метадычныя прынцыпы развіцця маўлення.
2. Метады і прыёмы працы па развіцці маўлення.

1. Метадычныя прынцыпы развіцця маўлення.

Развіццё маўлення – адна з асноўных задач навучання роднай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі.

Навуковыя асновы методыкі развіцця маўлення вызначаюць такія дысцыпліны, як тэорыя маўленчай дзейнасці, тэорыя тэксту, стылістыка і інш.

Пад метадычнымі прынцыпамі развіцця звязнага маўлення ў методыцы выкладання беларускай мовы разумеюць зыходныя тэарэтычныя палажэнні, агульныя правілы, якімі кіруецца настаўнік пры выбары формаў, метадаў, прыёмаў працы па развіцці маўлення вучняў пры навучанні беларускай мове.

У сучаснай лінгваметодыцы вылучаюцца: 1) прынцып апапры на тэкст у яго жанрава-стылёвай разнастайнасці; 2) прынцып адзінства і ўзаемасувязі развіцця маўлення і мыслення вучняў; 3) прынцып актыўнай камунікацыі; 4) прынцып узаемасувязі развіцця вуснага і пісьмовага маўлення; 5) прынцып сувязі работы па развіцці маўлення з вывучэннем усіх раздзелаў курса беларускай мовы і літаратуры.

Прынцып апапры на тэкст у яго жанрава-стылёвай разнастайнасці накіроўвае настаўніка на выкарыстанне ў працы аналітыка-сінтэтычных і камунікатыўных практыкаванняў, пры выкананні якіх вучні ўпэўніваюцца, што ў беларускай мове функцыянуюць розныя стылі і жанры маўлення. У мове размяжоўваюць інфарматыўныя і выяўленчыя сродкі, якія абслугоўваюць розныя сферы маўленчай дзейнасці людзей. Настаўнік павінен памятаць, што неабходна развіваць мову вучняў не наогул, а мову гутарковую, навуковую, канцылярска-дзелавую, публіцыстычную, мастацкую. У якасці дыдактычнага матэрыялу на ўроку павінны выкарыстоўвацца тэксты розных стыляў і жанраў.

Прынцып адзінства і ўзаемасувязі развіцця маўлення і мыслення заснаваны на тым, што мова і мысленне цесна ўзаемазвязаны: слова ўздзейнічае на нараджэнне думкі, а думка стымулюе працэс выбару неабходнага слова. З гэтага палажэння вынікае: трэніроўка моватворчага механізма – неабходная ўмова для актывізацыі і развіцця маўлення вучняў. Працуючы над любым выказваннем, школьнікі вучацца назіраць і аналізаваць, знаходзіць адрозненні і падабенства, класіфікаваць, абагульняць, сістэматызаваць, тлумачыць, даказваць. У выніку такой актыўнай дзейнасці развіваецца і маўленне, і мысленне вучняў.

Прынцып актыўнай камунікацыі патрабуе ад настаўніка арыентавацца ў працы з вучнямі на віды маўленчай дзейнасці: чытанне, аўдзіраванне, пісьмо, гаварэнне. Пры гэтым у цэнтры ўвагі настаўніка тая акалічнасць, што мова, перш за ўсё, з'яўляецца сродкам зносін. Вучань павінен быць актыўным удзельнікам працэсу суразмоўніцтва. Фарміраванне ўменняў ствараць вусныя і пісьмовыя выказванні, асэнсоўваць змест прачытанага і пачутага, дакладна адказваць на пытанні, фармуляваць вывады разам з засваеннем моўных сродкаў складаюць змест работы настаўніка і вучняў на ўроку беларускай мовы.

Прынцып узаемасувязі развіцця вуснага і пісьмовага маўлення патрабуе ад настаўніка выкарыстання формаў працы, накіраваных як на развіццё вуснага, так і на развіццё пісьмовага маўлення. Улічваючы, што часта на ўроках беларускай мовы пісьмовая форма маўлення пераважае, настаўнік, кіруючыся названым прынцыпам, павінен суадносіць прыёмы працы пры фарміраванні ў вучняў ўменняў вуснай і пісьмовай камунікацыі.

Прынцып сувязі работы на развіцці маўлення з вывучэннем усіх раздзелаў школьнага курса мовы і літаратуры арыентуе настаўніка на выкарыстанне формаў працы па развіцці маўлення як пры вывучэнні ўсіх раздзелаў курса беларускай мовы, так і пры вывучэнні літаратуры. У працэсе працы на занятках у вучняў развіваецца граматычны лад мовы, папаўняецца слоўнікавы запас, удасканалюцца нормы літаратурнага вымаўлення. Уменне правільна будаваць звязнае выказванне, правільна і дакладна перадаваць змест прачытанай і праслуханай інфармацыі фарміруюцца пры выкананні разнастайных заданняў як пры вывучэнні лінгвістычнага матэрыялу, так і на ўроках літаратуры. Пры гэтым адбываецца ўзаемасувязь развіцця маўлення як з лінгвістычным матэрыялам, так і з вывучэннем літаратуры.

2. Метады і прыёмы працы па развіцці маўлення.

Умоўна ўсе заданні па развіцці маўлення падзяляюцца на пяць груп (Т.А. Ладыжанская):

1. Заданні аналітычнага характару па гатовым тэксце.
2. Заданні аналітыка-сінтэтычнага характару па гатовым тэксце (аналіз гатовага тэксту і стварэнне на гэтай аснове элементаў тэксту).
3. Заданні на перапрацоўку гатовага тэксту (удасканаленне тэксту).
4. Заданні на стварэнне новага тэксту на аснове прапанаванага.
5. Заданні на стварэнне ўласнага тэксту.

Асноўнымі прыёмамі працы па развіцці маўлення ў методыцы выкладання мовы з'яўляюцца:

- чытанне тэкстаў розных стыляў і жанраў;
- сэнсава-граматычны, стылістычны, структурна-кампазіцыйны аналіз тэксту;
- фармулёўка пытанняў да тэксту;
- рэцэнзаванне вуснага адказу вучня;

- рэдагаванне тэксту;
- складанне кампазіцыйнай схемы тэксту;
- структурыраванне тэкстаў у адпаведнасці з тэматыкай і інш.

Як адзначае Г.М. Валочка, немагчыма вылучыць універсальныя каунікатыўныя ўменні, якія б забяспечвалі стварэнне тэкстаў усіх стыляў, тыпуў і жанраў. Кожнае канкрэтнае ўменне непасрэдна звязана з відам выказвання, “таму лічыцца, што вучыць школьнікаў трэба не ўменням наогул, а канкрэтным уменням, якія залежаць ад стылю, тыпу і жанру выказвання”.

На думку вядомага сучаснага вучонага М.Г. Яленскага настаўнік, вызначаючы сістэму працы па развіцці маўлення, павінен памятаць, што вучань “ніколі не навучыцца выказаць свае думкі, уступаць у суразмоўніцтва, пакуль не будзе пастаўлены перад неабходнасцю дзейнічаць (гаварыць) ва ўмовах штучнага маўленчага асяроддзя – у працэсе школьнага навучання”.

Пры вывучэнні усіх раздзелаў школьнага курса беларускай мовы, для арганізацыі працы па развіцці маўлення вучняў выкарыстоўваюцца імітацыйны метады, камунікатыўны метады і метады канструявання.

Імітацыйны метады – гэта навучанне маўленчай дзейнасці паводле ўзораў, г. зн. маўленчая дзейнасць вучняў арганізуецца на аснове і паводле ўспрынятых імі на слых ці зрокава адпаведных тэкстаў. Асноўнымі прыёмамі яго рэалізацыі з’яўляюцца: 1) вусны ці пісьмовы пераказ тэксту; 2) складанне сказаў, словазлучэнняў паводле тыпу, узору прапанаванага, паводле мадэлі, паводле схемы; 3) навучанне вымаўленню і інтанаванню паводле прыкладаў, паводле ўзораў вымаўлення настаўніка; 4) выразнае чытанне паводле прыкладу, узору артыстычнага выканання (на аснове выкарыстання гукапісу, фонахрэстаматы); 5) розныя апавяданні і сачыненні паводле аналогіі з прачытаным.

Паводле ўзору вучні працуюць над 1) тыпамі тэкстаў-апісанняў, апавяданняў, разважанняў; 2) над жанрамі (нарыс, газетная замалёўка, інтэрв’ю, рэпартаж, фельетон, водгук на кнігу ці спектакль, характарыстыка і інш.); 3) над справавымі паперамі, дакументамі (аб’ява, заява, пратакол, даведка, даверанасць і інш.); 4) над стылямі маўлення (мастацкі, афіцыйна-справавы, навуковы, публіцыстычны, размоўны).

Выкарыстанне і аналіз узораў тэкстаў адбываецца і пры падрыхтоўцы да сачынення. Напрыклад, розныя віды сачыненняў вучняў можна рыхтаваць спосабам аналізу кампазіцыйнай формы тэксту-ўзору, калі вучні капіруюць не тэкст, а толькі структуру, рыхтуючы выказванне на іншую, хаця і блізкую тэму. У такім выпадку пры аналізе тэксту важнае месца зоймуць пытанні аб пабудове тэксту, сродках сувязі паміж часткамі тэксту, паміж сказамі.

Карысным будзе прапанаваць для аналізу тэксты, напрыклад, апісання аднаго і таго ж прадмета ў розных стылях. Не меншую карысць

прыносіць аналіз тэкстаў, падрыхтаваных вучнямі з мэтай выпраўлення памылак, аналізу іх будовы, адбору маўленчых сродкаў у залежнасці ад мэты, умоў маўленчай сітуацыі.

На ўроках скарыстоўваюцца схемы-ўзоры разважанняў паводле тых ці іншых палажэнняў мовы, прад'яўляюцца пэўныя патрабаванні да вусных выказванняў вучняў і інш., што таксама з'яўляецца выкарыстаннем метаду імітацыі.

Камунікатыўны метады выцякае з функцыі мовы – быць сродкам зносін, і з функцыі маўлення – ажыццяўляць зносіны. Мэтай усяго навучання мове, кожнага ўрока незалежна ад тэмы становіцца праца па развіцці маўлення: вывучаем граматыку, адзінкі мовы, каб карыстацца імі.

Арсенал прыёмаў, сродкаў навучання, тыпаў заданняў і практыкаванняў вельмі вялікі. Сюды адносяцца: 1) стварэнне маўленчай сітуацыі, 2) гутаркі, 3) ролевыя гульні, 4) экскурсіі, 5) паходы, 6) назіранні, 7) праца (розныя віды дзейнасці) – усё, што можа выклікаць патрэбу ў выказваннях і зносінах, напрыклад, дапамагчы сабраць матэрыял для сачынення, апавядання, даклада, артыкула, заметкі ў газету і інш.

Канструяванне тэксту вынікае з дыдактычнай заканамернасці, якая заключаецца ў тым, што новыя спосабы дзейнасці вучня, яго новыя ўменні фарміруюцца на аснове ведаў. У адпаведнасці з гэтым метадам вучні павінны ведаць: 1) тыпы і структуру тых тэкстаў, якія яны ствараюць; 2) правілы іх стварэння; 3) канструяваць тэксты. А для гэтага неабходна веданне: а) граматыкі – марфалогіі і сінтаксісу, лексікалогіі, фразеалогіі, тэорыі словаўтварэння, а для вуснага варыянта – фанетыкі, арфаэпіі, тэорыі інтанацыі, прасодыкі; б) стылістыкі і тэорыі культуры маўлення; в) сінтаксісу тэксту; г) тэорыі функцыянальна-сэнсавых тыпаў маўлення – апісання, апавядання, разважання; д) логікі; е) тэорыі літаратурных жанраў, звестак аб сюжэце, кампазіцыі, ідэі, тэме, сродках мастацкай выражэннасці. У выніку вучні ўсвядомліваюць, для чаго яны вывучаюць законы мовы, яе адзінкі.

Асноўнымі прыёмамі рэалізацыі метаду канструявання з'яўляюцца: 1) складанне словазлучэнняў і сказаў; 2) тлумачэнне значэння слова; 3) аналіз узораў; 4) пераклад словазлучэнняў і сказаў з рускай на беларускую і наадварот; 5) складанне тэкстаў.

Лекцыя 7. Развіццё звязнага вуснага і пісьмовага маўлення вучняў

1. Методыка працы над навучальным пераказам тэксту.
2. Методыка працы над сачыненнем.
3. Методыка працы над перакладам тэксту.
4. Ацэнка камунікатыўнай пісьменнасці вучняў

1. Методыка працы над навучальным пераказам тэксту.

Пераказ – від працы па развіцці маўлення, які фарміруе ўменні дакладна перадаваць змест выказвання, ствараць тэкст на аснове прапанаванага.

У працэсе напісання пераказу фарміруюцца камунікатыўныя ўменні, адбываецца актывізацыя і ўзбагачэнне слоўніка вучняў, вядзецца работа па авалоданні сінтаксічнымі мадэлямі, удасканальваюцца правапісныя навыкі. Пераказ тэксту спрыяе выпрацоўцы ў вучняў агульнаадукацыйных уменняў, якія запатрабаваны пры вывучэнні ўсіх школьных прадметаў: успрымаць інфармацыю, выбіраць патрэбныя звесткі з прапанаванага тэксту, перадаваць змест пачутага (прачытанага, убачанага).

У адпаведнасці з канкрэтнымі дыдактычнымі задачамі, на ўроку беларускай мовы выкарыстоўваюцца розныя віды пераказаў.

Класіфікацыя і віды пераказаў

Па мэце правядзення:

- 1) навучальны;
- 2) кантрольны.

Па спосабу перадачы зместу:

- 1) блізкі да тэксту;
- 2) выбарачны;
- 3) творчы.

Па адносінах да аб'ёму тэксту:

- 1) падрабязны;
- 2) сціслы.

Па форме маўлення: 1) вусны;

- 1) пісьмовы.

Патрабаванні да тэкстаў для пераказу

1. Змяшчаць патрэбную колькасць слоў.
2. З'яўляцца цэласным творам ці адносна завершанай яго часткай.
3. Адпавядаць агульнадыдактычным прынцыпам навучання:
 - а) быць даступнымі па змесце;
 - б) мець пазнавальную і выхаваўчую каштоўнасць.
4. Адпавядаць нормам сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
5. Ілюстраваць праграмны матэрыял.
6. Адпавядаць характару пераказу, задачам, якія неабходна вырашыць у працэсе працы.

Структура ўрока падрыхтоўкі да навучальнага пераказу тэксту

1. Арганізацыйны момант.

- Мабілізацыя ўвагі вучняў.
- Паведамленне тэмы ўрока, пастаноўка задач урока.

2. Псіхалагічная падрыхтоўка да ўспрымання тэксту.

- Слова настаўніка.

- Гутарка з вучнямі (кола пытанняў акрэсліваецца ў адпаведнасці з мэтай пераказу, этапам навучання, асаблівасцямі зместу тэксту).

- Выкарыстанне сродкаў нагляднасці (кнігі, партрэты, мультымедыяная прэзентацыя, магнітафонныя запісы) з мэтай стварэння эмацыйнага фону на ўроку.

3. Знаёмства з тэкстам.

- Чытанне тэксту настаўнікам.
- Паралельнае праслухоўванне і чытанне тэксту вучнямі.
- Самастойнае чытанне вучнямі тэксту.

4. Аналіз зместу тэксту.

- Вызначэнне стылю, тыпу, жанру маўлення.
- Гутарка па змесце тэксту, у працэсе якой вучні павінны зразумець тэкст як тэматычнае і сэнсавое цэлае: вызначыць камунікатыўную накіраванасць, тэму і асноўную думку тэксту, убачыць аўтарскую пазіцыю, абгрунтаваць свае адносіны да ўспрынятага. Асэнсаванне загалова або падбор загалова.

- Суразмоўніцтва па праблемных пытаннях тэксту. Вылучэнне і асэнсаванне ў змесце галоўных фактаў.

- Складанне рабочых матэрыялаў (накіды, апорныя словы і словазлучэнні).

- Лексічная праца.

5. Аналіз структуры тэксту. Складанне плана.

- Падзел тэксту на часткі, вызначэнне падтэм.
- Назіранне за спосабамі сувязі частак і сказаў у тэксце, сродкамі іх выражэння. Вызначэнне тэмы і галоўнай думкі кожнай часткі.

- Слоўная фармулёўка пунктаў плана.
- Афармленне плана.
- Суаднясенне плана і зыходнага тэксту.

6. Моўны разбор тэксту.

- Назіранні над словам у кантэксце, над асаблівасцямі выкарыстання марфалагічных і сінтаксічных сродкаў, над роляй вобразна-выяўленчых сродкаў, над стылістычнымі асаблівасцямі тэксту.

- Асэнсаванне камунікатыўнай, лагічна-сэнсавай ролі моўных сродкаў у тэксце.

- Лінгвістычны эксперымент.
- Праца па папярэджанні арфаграфічных і пунктуацыйных памылак.

7. Вусны пераказ тэксту.

8. Напісанне і апрацоўка чарнавога варыянту.

- Рэдагаванне (паляпшэнне, удасканаленне, выпраўленне напісанага тэксту).

9. Падвядзенне вынікаў урока.

Аб'ём тэксту пераказу павінен адпавядаць наступным патрабаванням:

Клас	Колькасць слоў у тэксце
5	80–100
6	100–120
7	120–180
8	180–220
9	250–350
10	350–450
11	450–600

У першым паўгоддзі ў 5 класе ў школах з рускай і іншымі мовамі навучання праводзяцца толькі навучальныя пераказы, якія ацэньваюцца па нормах для 4 класа.

2. Методыка працы над сачыненнем

Сачыненне – від работы па развіцці звязнага маўлення вучняў, які фарміруе ўменне самастойна выкладаць думкі, перажыванні, меркаванні на пэўную тэму. У працэсе працы над сачыненнем удасканальваюцца моўныя маўленчыя і камунікатыўныя ўменні і навыкі, развіваецца лагічнае і абстрактнае мысленне, фарміруюцца эстэтычныя здольнасці вучняў.

Мэта навучання сачыненню – фарміраванне камунікатыўна-маўленчых уменняў:

- 1) разумець тэму, асэнсоўваць яе межы і паслядоўнасць раскрыцця;
- 2) збіраць і сістэматызаваць матэрыял,
- 3) планаваць выказванне і разгортваць думку ў адпаведнасці з планам;
- 4) ствараць тэкст пэўнага стылю, тыпу і жанру маўлення, захоўваючы нормы літаратурнай мовы;
- 5) удасканальваць напісанае.

Праца над сачыненнем у параўнанні з пераказам тэксту вызначаецца большай самастойнасцю вучняў. Выклад уласных думак, пачуццяў пры раскрыцці тэмы патрабуе падбору адпаведных моўных сродкаў, захавання лагічнай сувязі частак, ведання нормаў беларускай літаратурнай мовы. Як адзначае Г.М. Валочка, “усё гэта звязана з узнаўленнем і актуалізацыяй вывучанага ў курсе беларускай мовы, з абагульненнем назіранняў за навакольным светам, сістэматызацыяй сваіх уражанняў ад прачытанага, убачанага ці пачутага”.

Класіфікацыя і віды сачыненняў

Па мэце правядзення:

- 1) навучальныя;
- 2) кантрольныя;
- 3) з граматычным заданнем.

Па крыніцы і характару матэрыялу:

- 1) на аснове жыццёвага вопыту вучняў;
- 2) на аснове твораў мастацтва (мастацкай літаратуры, кінафільмаў, тэлеперадач, твораў жывапісу, тэатральных пастановак;
- 3) на аснове асабістых назіранняў;
- 4) на аснове фантазіі.

Па аб'ёме гатовага тэксту:

- 1) разгорнутае;
- 2) мініяцюра.

Па тэматыцы:

- 1) на літаратурную тэму;
- 2) на лінгвістычную тэму;
- 3) на вольную тэму.

Па тыпу маўлення:

- 1) апісанне,
- 2) апавяданне
- 3) разважанне;
- 4) сачыненне змешанага тыпу маўлення.

У змест навучання на II ступені агульнай сярэдняй адукацыі (5–9 клас) уключаюцца наступныя віды творчых прац:

5 клас – знаёмства з будовай тэкстаў розных стыляў і тыпаў маўлення, вусныя і пісьмовыя пераказы, складанне тэкстаў па серыі малюнкаў;

6 клас – сачыненне-апавяданне ў мастацкім стылі; сачыненне-апавяданне з элементамі апісання;

7 клас – сачыненне-апісанне знешнасці чалавека; сачыненне-апісанне вёскі, горада, мікрараёна; сачыненне-апісанне помніка гісторыі (культуры); разважанне на тэму “Каго можна назваць сапраўдным сябрам?”;

8 клас – разважанне на маральна-этычную тэму; водгук на праявічны твор;

9 клас – пісьмовыя паведамленні на лінгвістычную тэму з апісаннем моўных з’яў; падрыхтоўка тэкстаў дыскусійных выступленняў; напісанне тэкстаў публіцыстычных жанраў.

Распрацоўка структуры і зместу ўрока падрыхтоўкі да напісання сачынення будзе непасрэдна залежаць ад віду сачынення, тэмы, матэрыялу, які стане асновай для ўласных разважанняў вучняў, а таксама этапу навучання.

Прыкладная схема ўрока падрыхтоўкі да напісання сачынення

1. Арганізацыйны момант.
 - Мабілізацыя ўвагі вучняў.
 - Паведамленне тэмы ўрока, пастаноўка задач урока.

2. Псіхалагічная падрыхтоўка да працы па тэме сачынення.

- Паведамленне тэмы сачынення (шырокая тэма, вузкая тэма).

Асэнсаванне тэмы, вызначэнне яе межаў.

- Пастаноўка праблемных пытанняў, гутарка па тэме сачынення.

Асэнсаванне ідэі сачынення.

3. Падрыхтоўка рабочых матэрыялаў.

- Чытанне тэкстаў розных жанраў і стыляў, блізкіх па тэматыцы.

Аналіз тэкстаў.

- Пераказ тэксту ці яго асобных частак.
- Вусныя і пісьмовыя адказы на пытанні.
- Выкананне лексічных і стылістычных практыкаванняў (лексіка-семантычная групоўка слоў, тэматычная групоўка слоў, праца са слоўнікамі розных тыпаў, стылістычнае рэдагаванне тэкстаў).

- Разгляд і аналіз твораў выяўленчага мастацтва.
- Праслухоўванне музычных твораў.
- Вусныя выказванні вучняў.
- Адбор патрэбнага матэрыялу (падбор фактаў, прыкладаў, фармулёўка вывадаў).

- Сістэматызацыя матэрыялу.

4. Праца над кампазіцыйнай будовай сачынення.

- Складанне плана сачынення.
- Напаўненне частак сачынення.
- Прадумванне пераходу ад адной часткі да другой, заключэння сачынення.

5. Стварэнне тэксту сачынення.

- Вусныя выказванні вучняў.
- Ацэнка выказванняў.
- Запіс чарнавога варыянту.

6. Удасканаленне напісанага.

- Праверка дакладнасці ўжывання слоў і спалучэння слоў.
- Праверка фразы на слых.
- Выпраўленне арфаграфічных і пунктуацыйных памылак.

7. Афармленне чыставаго варыянту сачынення.

8. Падвядзенне вынікаў урока.

Нарматыўнымі дакументамі экамендуецца наступны прыкладны аб'ём сачыненняў:

5 клас – 0,5–1,0 старонка;

6 клас – 1,0–1,5;

7 клас – 1,5–2,0;

8 клас – 2,0–3,0;

9 клас – 3,0–4,0 старонкі.

У сувязі з ускладненнем тэматыкі сачыненняў у 10–11 класах павялічваецца і іх аб'ём:

10 клас – да 5;

11 клас – да 6 старонак.

Да названага аб'ёму сачыненняў настаўнік павінен ставіцца як да вельмі прыкладнага, таму што аб'ём вучнёўскага сачынення залежыць ад многіх абставін, у прыватнасці ад характару тэмы і яе раскрыцця, ад стылю і жанру, ад агульнага развіцця вучняў і г.д. Аднак, калі аб'ём сачынення ў паўтара-два разы меншы або большы за названую прыкладную норму, то настаўнік мае права панізіць або павысіць адзнаку (бал).

3. Методыка працы над перакладам тэксту.

Пераклад тэксту з рускай мовы на беларускую разглядаецца як від работы па развіцці звязнага маўлення, заснаваны на стварэнні вучнямі тэксту на аснове прапанаванага сродкамі беларускай мовы. У працэсе перакладу замацоўваюцца і актывізуюцца атрыманыя веды, параўноўваюцца факты і з'явы рускай і беларускай моў, развіваецца маўленчая мабільнасць вучняў.

Пераклад у навучанні мовам выступае ў дзвюх асноўных функцыях: 1) як сродак навучання дазваляе засвоіць мову на ўсіх яе ўзроўнях; 2) як мэта навучання – навучыць перакладаць і карыстацца перакладам у працэсе моўных зносін для забеспячэння сацыяльна-культурных патрэб, бо нават у межах адной дзяржавы (шматнацыянальнай) пераклад – гэта неад'емны кампанент у сістэме камунікацыі.

Вядомая даследчыца ў галіне беларускай лінгваметодыкі Г.М. Валочка вызначае, што для паспяховай працы пры перакладзе тэксту на ўроку беларускай мовы вучні павінны ведаць гатовыя перакладчыцкія адпаведнікі, сінанімічныя рады слоў і ўмець карыстацца імі, валодаць прыёмамі перакладу – падстаноўкай і трансфармацыяй. Вучням неабходна давесці, што прыём падстаноўкі заснаваны на сэнсава-структурным паралелізме мовы арыгінала і перакладу, а прыём трансфармацыі прадугледжвае адыход ад паралелізму пры перакладзе і прадугледжвае замену канструкцый тэксту на рускай мове.

Вучні павінны ведаць, што пераклад тэкстаў розных стыляў, тыпаў і жанраў мае сваю спецыфіку. Пераклад тэксту навуковага стылю павінен дакладна перадаць тэрміналогію, лагічную структуру арыгінала. Пры перакладзе тэксту афіцыйна-дзелавога стылю захоўваецца яго форма і афіцыйны характар. Публіцыстычны тэкст павінен захоўваць лагічнасць думкі і эмацыянальнасць выкладу. Пры перакладзе ўрыўкаў мастацкага стылю павінен быць захаваны эстэтычны эфект і агульны настрой тэксту.

На думку сучасных даследчыкаў-лінгваметадыстаў (Г.М. Валочка, М.Г. Яленскі), цэнтральнае месца на ўроку пры напісанні перакладу тэксту павінен заняць комплексны аналіз тэксту. Вучні разам з настаўнікамі высвятляюць зместавыя і моўныя асаблівасці тэксту на рускай мове,

фармулююць задачы перакладу ў адпаведнасці са стылем, тыпам і жанрам тэксту.

Прыкладная структура ўрока перакладу тэксту

1. Арганізацыйны момант.
 - Мабілізацыя ўвагі вучняў.
 - Паведамленне тэмы ўрока, пастаноўка задач урока.
2. Знаёмства з тэкстам для перакладу.
3. Асэнсаванне задачы перакладу (вызначэнне тыпу маўлення, стылю, жанру маўлення).
4. Комплексны аналіз тэксту:
 - Аналіз зместу тэксту, “вызначэнне зместавых і моўных асаблівасцеў арыгінала, якія патрабуюць абавязковай перадачы ў перакладзе.
 - Характарыстыка моўных асаблівасцей, якія павінны захавацца пры перакладзе.
 - Складанне слоўніка.
5. Вусны пераклад тэксту. Ацэнка выказванняў.
6. Запіс тэксту на беларускай мове. Удасканаленне напісанага.
7. Падвядзенне вынікаў урока.

Ацэнка камунікатыўнай пісьменнасці вучняў

Аналіз пераказаў і сачыненняў праводзіцца ў адпаведнасці з наступнымі патрабаваннямі:

I. Змест тэксту:

- 1) паўната раскрыцця тэмы;
- 2) выражэнне асноўнай думкі, уласная інтэрпрэтацыя тэмы, творчы падыход да раскрыцця тэмы;
- 3) захаванне палажэнняў, якія патрабуюць аргументацыі;
- 4) колькасць фактычных памылак.

Фактычныя памылкі ў пераказе:

- а) памылкі ў абзначэнні часу і месца падзей;
- б) памылкі ў перадачы паслядоўнасці дзеяння, прычынна-выніковых адносін;
- в) скажэнне фактаў, жыццёвай праўды.

Фактычныя памылкі ў сачыненні:

- а) скажэнне кніжных крыніц;
- б) памылкі ў цытаванні;
- в) неадпаведнасць сфармуляваных палажэнняў і трактовок апісанай рэальнасці;
- г) парушэнне логікі выказвання і жыццёвай праўды.

II. Лагічная структура тэксту:

- 1) захаванне асноўных лагічных элементаў разважання (тэзіс, аргументы, вывад);

- 2) захаванне паслядоўнасці выкладу і лагічнай сувязі думак;
- 3) правільнасць выдзялення абзацаў, захаванне сувязі паміж часткамі тэксту.

III. Моўнае афармленне работы:

1) моўныя недахопы:

- ўжыванне слова ў неўласцівым яму значэнні;
- парушэнне лексічнай спалучальнасці;
- ужыванне лішняга слова (плеаназм), непраўданыя паўторы слоў (таўталогія);
- недарэчнае ўжыванне лексікі розных стыляў, парушэнне стылістычнага адзінства;
- няўдалае ўжыванне асабовых і ўказальных займеннікаў;
- беднасць і аднастайнасць сінтаксічных канструкцый;
- няўдалы парадак слоў.

2) граматычныя памылкі:

- памылковае ўтварэнне слоў;
- памылковае ўтварэнне формы слова (памылкі ў склонавых канчатках назоўнікаў, памылкі ў выкарыстанні нескланяльных назоўнікаў у форме якога-небудзь склону, памылкі ва ўтварэнні формы ліку, памылкі ва ўтварэнні формаў прыметніка і дзеяслова);
- памылкі ў дапасаванні;
- памылкі ў кіраванні;
- парушэнне суаднесенасці трывання і часу дзеяслоўных формаў;
- парушэнне дапасавання паміж выказнікам і дзейнікам;
- памылкі ў пабудове складаных сказаў, сказаў з аднароднымі членамі, парушэнне межаў сказа;
- пропуск неабходных слоў;

IV. Агульная ацэнка.

Пры ацэнцы пераказаў і сачыненняў вызначаецца, наколькі поўна пераказаны змест зыходнага тэксту (у перакзе) ці раскрыта тэма сачынення, як акрэслена і рэалізавана задума, а таксама багацце, дакладнасць і выразнасць мовы.

Творчыя працы ацэньваюцца дзвюма адзнакамі: першая адзнака ацэньвае змест і моўнае афармленне (**З – М**), другая адзнака выстаўляецца за арфаграфічныя, пунктуацыйныя і граматычныя памылкі (**І – V – Г**).

$$\frac{З - М}{І - V - Г}$$

Структура ўрока аналізу пісьмовых (творчых) работ вучняў

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Аб'яўленне тэмы, пастаноўка задач ўрока аналізу пісьмовай работы.
2. Агульная характарыстыка работ вучняў.	<p>Слова настаўніка. Якасны аналіз выкананай працы. Аналіз і ацэнка зместу пісьмовай работы (паўната раскрытай тэмы і асноўнай думкі, правільнасць выдзялення мікратэм, як адбывалася сувязь паміж мікратэмамі), кампазіцыйнай будовы сачынення (ці ёсць парушэнні ў паслядоўнасці пераказу і лагічнай сувязі думак), моўнага афармлення тэксту (моўныя памылкі і недахопы).</p>
3. Аналіз тыповых памылак.	<p>Аналіз арфаграфічных і пунктуацыйных памылак. Калектыўная праца па выпраўленні тыповых недахопаў (граматычныя памылкі ва ўтварэнні слова ці яго формы, паўторы, парушэнне стылістычных нормаў; падбор і запіс аналагічных прыкладаў з выкарыстаннем графічных абазначэнняў).</p>
4. Дыферэнцыраваная праца.	<p>Аналіз вучнямі індыўідуальных памылак. Выкананне дыферэнцыраваных практыкаванняў (праца па картках). Самарэцэнзаванне (узаемарэцэнзаванне) пісьмовай работы па прапанаванай памятцы ў вуснай ці пісьмовай форме.</p>
5. Дамашняе заданне.	<p>Інструктаж да выканання дыферэнцыраванага дамашняга задання творчай самастойнай работы.</p>

МЕТОДЫКА ВЫВУЧЭННЯ РАЗДЗЕЛАЎ ШКОЛЬНАГА КУРСА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Лекцыя 8. Методыка вывучэння фанетыкі

1. Значэнне, змест, задачы вывучэння фанетыкі.
2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння фанетыкі.
3. Метады і прыёмы вывучэння фанетычных тэм.
4. Фарміраванне арфаэпічных і акцэнталагічных навыкаў пры вывучэнні фанетыкі.
5. Развіццё маўлення вучняў пры вывучэнні фанетыкі.

1. Значэнне, змест, задачы вывучэння фанетыкі

Фанетыка – гэта раздзел мовазнаўства, які вывучае гукавую сістэму мовы. Правільнае маўленне заключаецца ў захаванні арфаэпічных і інтанацыйных нормаў, характарызуецца адпаведным тонам, тэмпам і гучнасцю. Без авалодання вуснай формай маўлення немагчыма авалодаць мовай увогуле.

Методыка вывучэння фанетыкі ў сістэме навучання беларускай мове мае важнае практычнае значэнне: дасканалае валоданне беларускай мовай вызначаецца правільным гукавым афармленнем выказвання. Авалоданне “гукавой матэрыяй мовы” адбываецца праз выразнае ўсведамленне адрозненняў паміж гукам і літарай. Вывучэнне фанетычных законаў стварае аснову як для авалодання арфаэпічнымі нормаў, так і для засваення арфаграфічных правіл, заснаваных на фанетычным прынцыпе. Разам з гэтым адбываецца навучанне правілам пастаноўкі націску ў словах, развіццё дыкцыі, што з’яўляецца важным для развіцця навыкаў выразнага чытання і маўленчага слыху.

Методыка навучання фанетыцы – гэта раздзел методыкі навучання беларускай мове, метады і прыёмы, дзякуючы якім адбываецца авалоданне вучнямі фанетычнай сістэмай беларускай мовы, усведамленне суадносін з арфаэпіяй, графікай і арфаграфіяй. Менавіта гэта і вызначае асаблівасць зместу навучання фанетыцы ў курсе беларускай мовы – фанетычныя веды арганічна спалучаюцца з ведамі пра асаблівасці графічнай сістэмы, а на аснове фанетычных уменняў фарміруюцца арфаэпічныя і ў пэўнай ступені арфаграфічныя ўменні, якія грунтуюцца на фанетычным прынцыпе напісання слоў.

Змест базавай моўнай адукацыі ўтрымлівае раздзел, які мае назву “Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія”. Змест навучання фанетыцы складаюць наступныя паняцці: гукі мовы – галосныя, зычныя; звонкія і глухія зычныя; мяккія і цвёрдыя зычныя; склад, націск; парныя і няпарныя гукі; чыргаванне як фанетычная з’ява.

Мэта навучання фанетыцы – фарміраванне ў вучняў фанетычных ведаў і ўменняў, якія з’яўляюцца часткай моўнай, камунікатыўнай і лінгвакультуралагічнай кампетэнцый.

Рэалізацыя **адукацыйнай** мэты служыць фарміраванню **моўнай кампетэнцыі**, у выніку чаго вучні павінны **ведаць**:

- ✓ адрозненне паміж гукам і літарай;
- ✓ фанетычныя законы беларускай мовы;
- ✓ правілы вымаўлення галосных і зычных гукаў і іх спалучэнняў;
- ✓ правілы пастаноўкі націску ў словах;
- ✓ правілы інтанавання сказаў з аднароднымі членамі (*інтанацыя закончанаści, пералічэння і супрацьлегласці значэння*) і звароткамі.

На аснове фанетычных ведаў у вучняў фарміруюцца наступныя **ўменні**:

- ✓ адрозніваць гукі і літары;
- ✓ вызначаць адрозненні ў функцыянаванні фанетычных адзінак беларускай мовы ў параўнанні з рускай;
- ✓ вымаўляць галосныя і зычныя гукі і іх спалучэнні ў словах у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамаі беларускай мовы;
- ✓ правільна ставіць націск у словах, спалучэннях службовага слова з паўназначным;
- ✓ адрозніваць месца пастаноўкі націску ў словах, агульных для беларускай і рускай моў;
- ✓ рабіць фанетычны аналіз слова.

Фарміраванне **камунікатыўнай кампетэнцыі** адбываецца праз дасягненне развіццёвай мэты на аснове наступных **уменняў** вучняў:

- ✓ захоўваць нормы літаратурнага маўлення;
- ✓ правільна інтанаваць сказы розных тыпаў у адпаведнасці з сітуацыяй маўлення;
- ✓ карыстацца слоўнікамі з мэтай высвятлення нормы вымаўлення.

Лінгвакультуралагічная кампетэнцыя фарміруецца у працэсе дасягненняых выхаваўчай мэты праз фарміраванне **ведаў** пра самабытнасць беларускай мовы на аснове адметных фанетычных законаў беларускай мовы і ўменняў карыстацца імі.

Задачамі навучання фанетыцы з’яўляюцца:

- ✓ абагульненне фанетычных звестак, атрыманых на I ступені навучання (1–4 класы);
- ✓ сістэматызацыя ведаў пра гукавы лад беларускай мовы;
- ✓ развіццё культуры маўлення вучняў, фарміраванне ў іх эстэтычных крытэрыяў правільнасці вуснага маўлення;
- ✓ практычнае асваенне фанетычных законаў праз вызначэнне правільнага вымаўлення гукаў і іх спалучэнняў.

Асноўны курс навучання фанетыцы – 5 клас, спадарожны этап – 6–9 класы, заключны – 10–11 класы.

2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння фанетыкі

Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння фанетыкі накіроваюць настаўніка да выбару найбольш мэтазгоднага шляху падачы ведаў і распрацоўкі практыкаванняў, што садзейнічае трываласці ведаў і ўменняў вучняў. Да распаўсюджаных прыватнаметадычных прынцыпаў вывучэння фанетыкі адносяцца:

1) *апора на маўленчы слых вучняў*. Пры вывучэнні фанетычных тэм важна данесці вучням, што чалавек успрымае і вылучае тэя гукі, якія адрозніваюць словы роднай ці звычайнай для яго мовы. Для беларуса словы *нос* і *нёс*, *сон* і *сын*, *рак* і *лак* напоўнены розным сэнсам, нягледзячы на тое, што пары слоў адрозніваюцца толькі адным гукам. Аднак, напрыклад, карэец ці японец не заўважыць розніцы паміж [р] і [л], араб – паміж [о] і [у], а для француза [н] і [н`] – адзін гук”.

2) *разгляд гука ў марфеме* найбольш істотным з’яўляецца для разумення залежнасці вымаўлення гука ад пазіцыі ў слове. Напрыклад, у сказе *Сцежка, сцежачка, сцяжынка, ты куды нас прывяла?* аднакарэнныя словы маюць падабенства ў вымаўленні гукаў у корані слова [с`] і [ц`] і адрозненні ў вымаўленні гукаў [ш] і [ж] у залежнасці ад пазіцыі гукаў – нязменны закон суседняй мяккасці перад ётавыным галосным і залежнасць шыпячага ад пазіцыі (перад галосным у моцнай пазіцыі вымаўляецца [ж] і ў слабай пазіцыі перад глухім [к] вымаўляецца [ш]).

3) *супастаўленне гукаў і літар*. Практыкаванні, якія ўключаюць традыцыйнае заданне на адрозненне гукаў і іх графічнага абазначэння – літар – накіраваны на разуменне і асэнсаванне правіл вымаўлення і напісання, выяўленне адрозненняў у вымаўленні і напісанні слоў, залежнасці правіла напісання слова ад пазіцыі гукаў. Напрыклад:

Вось пачуўся нейкі шлах і шэпт. Гэта старонкі падручніка зашапацелі-зашапталіся, потым гучна загаманілі літары.

– Хопіць! – пачуўся голас літары “А”. – Па месцах!

“А” ў алфавіце стаіць першай. Нездарма чалавек прызначыў ёй гэта месца. І выгляд у “А” прываблівы, прымушае сябе наважыць. Таму і сябруюць з ёй суседзі і блізкія “Бэ”, “Вэ”, “Гэ”, і далёкія “Ка”, “эЛ”, “эМ”, і “Ша” ў гасці часта заходзіць. Вось аднойчы і разгуляліся, сабраўшыся разам. Аднак алфавіт любіць парадак. Амаль усе літары занялі свае месцы ў алфавіце. Толькі “У нескладовае” і “Я” не прыйшлі. Літара “Я” моцна трымала за хвосцік “У нескладовае”, якое вырывалася з усіх сіл. “Я” бегала па сталі і крычала:

– Я не хачу быць апошняй! Я не пайду ў алфавіт! І “У нескладовае” не пушчу! Я не люблю працаваць! Я нікому не хачу дапамагаць ... (Паводле Г.Краснапёркі). У працэсе працы з тэкстам практыкавання ўзнаўляюцца веды пра алфавіт, выразна дэманструецца адрозненне ў вымаўленні назваў

літар і асобных гукаў, суадноснасьць і колькаснае несупадзенне некаторых гукаў і літар (літара Я абазначае [й] і [а]).

4) *назіранне за інтанацыйна-мелодычнай структурай мовы.* Пры вывучэнні фанетыкі веды пра слоўны націск і нормы выдзялення складоў у словах папаўняюцца звесткамі пра лагічны націск – інтанацыйна-рытмічнае выдзяленне асобных слоў у выказванні, на аснове чаго адбываецца разуменне камунікатыўнай значымасці інтанацыйных уменняў, бо калі асобнае слова вымаўляецца з экспрэсіўнай інтанацыяй, то гэта ўжо не слова, а закончанае выказванне. Вучні ўсведамляюць, што інтанацыя – гэта комплекс фанетычных сродкаў, да якіх адносяцца павышэнне ці паніжэнне тону голасу (мелодыка), сіла голасу, тэмп маўлення і паўзы, перапынкі ў гучанні. З дапамогай інтанацыі гаворачы і слухач проціпастаўляюць выказванні па іх мэце: апавяданне, волевыяўленне, пытанне. Інтанацыя можа спрыяць раскрыццю значэння фразы ў адпаведнасці з яе лексіка-граматычным складам, а можа надаваць фразе адваротны сэнс”.

Напрыклад: *Прачытайце народны жарт. Выразна павышайце пры вымаўленні апошніх слоў у пыталых сказах, паніжайце ў апавядальных.*

- Ты смелы?
- Сме-е-е-лы!!!!
- То чаму ж ты зайца спалохаўся, калі мы ў лес хадзілі?
- Дык я ж не ведаў, што гэта ... заяц.

Такім чынам, рознага віду інтанемы дапамагаюць перадаць чалавечыя пачуцці (радасць, сорам, страх і інш.), а таксама фізічныя якасці ці стан (аб’ём, холад, працягласць і інш.). Кожнае выказванне мае інтанацыйны цэнтр, на які звычайна падае лагічны націск.

3. Метады і прыёмы вывучэння фанетычных тэм

Выбар метадаў і прыёмаў тлумачэння фанетычных тэм залежыць ад этапу навучання беларускай мове, узроўню засвоеных фанетычных ведаў на пачатковай ступені навучання і складанасці лінгвістычнага матэрыялу.

Слова настаўніка выкарыстоўваецца пры тлумачэнні новага матэрыялу – сутнасці фанетычных паняццяў і паведамленні нормаў вымаўлення гукаў беларускай мовы. Інфармацыя падаецца для абавязковага запамінання вучняў. Далейшая праца накіравана на практычнае замацаванне моўных ведаў і выпрацоўку фанетычных і арфаэпічных уменняў.

Назіранне і аналіз фанетычных з’яў – моўны аналіз тэксту, у якім вучні знаходзяць фанетычныя з’явы, вызначаюць іх асаблівасці, робяць каментарыі, абагульняюць назіранні. Настаўнік распрацоўвае сістэму пытанняў, якія вызначаюць кірунак назіранняў. Фанетычныя факты і прыметы з’яў з’яўляюцца асновай для вывадаў.

Гутарка распрацоўваецца як дыялог паміж настаўнікам і вучнямі і ўяўляе сабой цэласнае, лагічна звязанае разважанне, якое пачынаецца

пастаноўкай мэты і заканчваецца вывадамі. Пры вывучэнні фанетыкі такі метадад найбольш прадуктыўны, таму што вучні ўжо маюць першапачатковыя фанетычныя веды. Настаўнік, абапіраючыся на набытыя веды, з дапамогай сістэмы пытанняў падводзіць да ўсведамлення і разумення новага матэрыялу, абагульненняў і вывадаў. Важна ў працэсе гутаркі падтрымліваць цікавасць вучняў да тэмы, актывізаваць разумовую дзейнасць і развіваць маўленне вучняў.

Самастойнае вывучэнне новага матэрыялу па фанетыцы арганізуецца як вучэбная дзейнасць пад кіраўніцтвам настаўніка на аснове ўжо вядомых вучням фанетычных з'яў, пры чым адбываецца нарошчванне ведаў праз самастойныя назіранні. Успрыманне і засванне новай тэмы найбольш мэтазгодна арганізаваць на аснове навуковых тэкстаў падручніка, пры гэтым вучні атрымліваюць заданне, у выкананні якога настаўнік не прымае ўдзел, аднак кантралюе ход працы.

Прыёмы фарміравання фанетычных уменняў вучняў

Паколькі на ўроках фанетыкі прадметам для назірання з'яўляецца гукавая абалонка слова, то ў працэсе фарміравання фанетычных уменняў значнае месца павінны заняць вусныя практыкаванні.

Фанетычныя і фанетыка-графічныя практыкаванні накіраваны на засваенне арфаэпіі, графікі і арфаграфіі і могуць утрымліваць наступныя заданні:

- ✓ дзяліць фразу на словы;
- ✓ дзяліць слова на склады і ставіць націск;
- ✓ суадносіць гукі і літары ў слове, выяўляць несупадзенні ў напісанні і вымаўленні;
- ✓ выдзяляць і характарызаваць асобныя гукі;
- ✓ знаходзіць і аналізаваць чаргаванні ў словах;
- ✓ рабіць фанетычную транскрыпцыю.

Фанетыка-графічны разбор ці фанетычны аналіз, фанетычны разбор (такія тэрмінаспалучэнні пашыраны ў практыцы навучання беларускай мове) – адзін з галоўных і распаўсюджаных прыёмаў фарміравання фанетычных і арфаэпічных уменняў вучняў. Важнымі метадычнымі умовамі яго правядзення з'яўляюцца наступныя: 1) захаванне прынцыпу *ад гука да літары*; 2) падбор разнастайных прыкладаў, якія ахопліваюць усе магчымыя пазіцыі гукаў у словах.

Папануем наступны парадак фанетыка-графічнага разбору слова:

- 1) вымавіць слова ў адпавенасці з нормамі вымаўлення гукаў;
- 2) выдзеліць голасам націскны склад, вызначыць націскны галосны гук;
- 3) падзяліць слова на склады;
- 4) ахарактарызаваць кожны гук;
- 5) абазначыць літарамі гукі ў слове.

4. Фарміраванне арфаэпічных і акцэнталагічных навыкаў пры вывучэнні фанетыкі

Фарміраванне арфаэпічных уменняў з’яўляецца састаўной часткай авалодання нормаў беларускай літаратурнай мовы. Асноўнай прычынай вымаўленчых памылак з’яўляецца тое, што большасць вучняў авалодвае беларускай мовай у працэсе спецыяльнага навучання – ад засваення графічнага “малюнка” слова да яго вымаўлення. Уплыў напісання слова на яго вымаўленне – найбольш распаўсюджаная памылка.

Прымаючы пад увагу тое, што арфаэпія асобна не вывучаецца ў школьным курсе беларускай мовы, засваенне правіл вымаўлення гукаў і іх спалучэнняў, пастаноўкі націску ў словах адбываецца практычна пры замацаванні фанетычных ведаў. Узорнае вымаўленне як прыклад і праца над арфаэпічнымі практыкаваннямі – аснова фарміравання арфаэпічных і акцэнталагічных навыкаў пры вывучэнні фанетыкі.

Сістэма практыкаванняў уключае наступныя заданні:

- знайсці слова з адметным для беларускай мовы (адносна рускай) вымаўленнем зычных гукаў ці іх спалучэнняў адпаведнасці і вымавіць згодна з арфаэпічнымі нормаў беларускай мовы;
- вызначыць адрозненні ў вымаўленні зацвярдзелых зычных гукаў беларускай мовы ў параўнанні з рускай;
- растлумачыць пастаноўку націску ў спалучэннях службовага слова з паўназначным;
- растлумачыць пастаноўку націску ў словах, агульных для беларускай і рускай моў (акцэнтных дублетах);
- праінтанаваць сказы розных тыпаў у адпаведнасці з камунікатыўным намерам і сітуацыяй маўлення.

Замацаванне арфаэпічных уменняў адбываецца у працэсе маўленчай дзейнасці пры *слуханні тэкстаў, чытанні, вусных адказах, гутарках.*

Аналіз пачутага выказвання – практыкаванне, у аснове якога аналіз гукавога і інтанацыйнага афармлення маўлення, мілагучнасці беларускай мовы. Напрыклад: *“Паслухайце верш. Якія гукі дапамагаюць уявіць восень? Дайце ім характарыстыку. З якой інтанацыяй чытаецца верш? Чаму перавага павольнай інтанацыі?*

Восень

Ходзіць восень з жоўтым клункам,

Носіць дрэвам падарункі:

Дубу-асілку –

Залатую падсцілку,

Сукенку – асіне,

Ліпам – па хусціне,

А кустам усім у пушчы

Па барвовай яркай хустцы. (М. Лужанін)

Чытанне тэкстаў з далейшым назіраннем за гукавым афармленнем.

Прачытайце верш. Вывучыце тэкст на памяць. Як вымаўляецца [ч]?

Рыжая лісічка,
Воўчая сястрычка,
Не блукай ля хаты,
Мы табе не рады.
Бачу –
Хочаш кашы,
Гэта каша Машы.
Рыжая лісічка, воўчая сястрычка,
Не прыжмурвай вочы –
Маша есці хоча.
З’есць і лыжку, і другую,
І лісічку пачастуе. (Р. Барадулін)

Выбарачны фанетычны дыктант. Вучням прапануецца выпісаць з тэксту словы з пэўным гукам. Варта прапаноўваць варыятыўны матэрыял для папярэдняга аналізу і далейшага правільнага запісу слоў.

Напрыклад: “*Выпішыце з тэсту словы, у якіх сустракаецца гук [с]?*”

Без прасторы, без святла
Я ў лясной глушы расла.
Ды якраз мяне прыкмеціў
Сярод лесу хлопчык Пеця.
Ён прыйшоў сюды з лапатай
І мяне – у кроплях рос –
З-пад лясных цяністых шатаў
У садок свой перанёс. (К. Цвірка)

Фанетычныя прапорцыі. Складанне і рашэнне фанетычных прапорцый выпрацоўвае ў вучняў моўную чуйнасць, уважлівае стаўленне да вымаўлення асобных гукаў.

Напрыклад, быць : біць = выць : X (**віць**)

зуб : суп = X : прама (**брама**)

разынка : расінка = Марына : X (**маліна**)

Арфаэпічны разбор дапамагае вучням авалодаць арфаэпічнымі нормамі, папярэджвае і карэктуе вымаўленчыя памылкі, дае магчымасць сістэматычна паўтараць і замацоўваць правілы арфаэпіі.

Прапануем наступны парадак правядзення арфаэпічнага разбору:

- 1) вымаві слова ў адпаведнасці з правіламі арфаэпіі;
- 2) ахарактарызуй якасць вымаўлення кожнага асобнага гука;
- 3) укажы прычыну такога вымаўлення.

Тлумачальны арфаэпічны дыктант развівае моўную чуйнасць вучняў, замацоўвае арфаграфічныя нормы, папярэджвае арфаэпічныя

памылкі. У працэсе дыктоўкі вучні запісваюць сказы і тлумачаць прычыну разыходжання вымаўлення і напісання асобных слоў.

Напрыклад, для напісання арфаэпічнага дыктанту прапануецца наступны тэкст:

Над зямлёй – красавіцкае неба

Над зямлёй – красавіцкае неба: ахапкі белых воблакаў, халаднаватая просінь і жаўранкі. Зямля то светла-шэрая, дзе не хадзіў яшчэ сёлета плуг, то сакавіта-цёмная там, дзе ўжо затоена грэецца безліч аўсяных парасткаў. Сёння ўранку ўжо значна смялей, як учора, ажывае зеляніна руні. Лагодныя шэрыя ўзгоркі ўдалечыні пацягнуты смугой. На лугавой даліне, цячэ апетая ў сардэчнай песні рэчанька... На шэрых коціках вербаў гаспадарліва завіхаюцца пчолы. На бярозах над стрэхамі хат ад радасці разводзяць крыламі іпакі.

Транскрыпцыя (“Зашыфруй слова”) як прыём садзейнічае больш глыбокаму разуменню суадносін паняццяў “гук” і “літара”. Настаўнік паведамляе, што фанетычнае слова бярэцца ў квадратныя дужкі, мяккасць гука перадаецца спецыяльным знакам над радком [’], вызначаецца націск кожнага слова. Практыкаванне можна прапанаваць у гульнівай форме, вызначыўшы задачу зашыфраваць слова ці расшыфраваць затранскрыбіраванае слова. Напрыклад: *Прачытайце тэкст, зрабіце яго транскрыпцыю:*

*У жыце,
У бусянцы,
У кветцы,
У траве –
Жыве Беларусь,
Жыве!*

5. Развіццё маўлення вучняў пры вывучэнні фанетыкі

Канчатковай мэтай вывучэння фанетыкі з’яўляецца практычнае авалоданне нормай вымаўлення гукаў беларускай мовы. Выяўленне ўзроўню трываласці вымаўленчых уменняў выразна дэманструецца ў час вусных выказванняў вучняў. Сістэматычная праца па развіцці маўлення адбываецца ўжо ў той час, калі вучні рыхтуюць лінгвістычныя паведамленні пра асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы, тлумачаць прычыну асаблівасці вымаўлення слоў, узнаўляюць правілы арфаэпіі, робяць вывады пра адметнасці вымаўлення асобнах гукаў беларускай мовы ў параўнанні з рускай. Разам з тым змест працы павінны складаць і спецыяльныя практыкаванні:

складанне тэкстаў, якія будуць актывізаваць набытыя ўменні вучняў у працэсе вывучэння фанетыкі. Напрыклад: *Прачытайце тэкст. Перакажыце яго, дадайце інфармацыю: 1) у пачатку тэксту пра асаблівасці беларускай мовы; 2) працяг тэксту пра тое, як людзі пачалі ставіцца да роднай мовы пасля парады.*

Аднойчы людзі аднаго краю палічылі, што мова, на якой яны гавораць, непрыгожая: і [р] мы вымаўляем цвёрда, і [г] у нас глухое, працяглае, і “дзекаем” мы, і “цекаем”. А чаго варта “ў”! Што ж рабіць? І надумалі яны пазычыць мову ў суседзяў, бо яна здавалася ім і прыгажэйшай, і багацейшай, тым больш, што многія словы аднолькава гучалі ў абедзвюх мовах: “хлеб”, “соль”, “дом”, “поле”, “лес”. Але было шмат і несупадзенняў, праз якія часам здараліся прыкрыя недарэчнасці: то сябры не зразумеюць адзін аднаго, то блізкія пакрыўдзяцца, не зразумеюшы то ці іншае слова ў размове.

А тут яшчэ іншая бяда: пачалі бытаць людзі, дзе якое “р” вымаўляць, ды і ад [дз'] і [ц'] пазбавіцца не ўдалося. Задумаліся людзі. Пайшлі на параду да самага разумнага чалавека, а той і кажа: “Кожны народ мае сваю мову. Кожнаму народу яна – родная! І не шанаваць, не любіць яе – тое самае, што выракацца маці ды бацькі, той зямлі, дзе мы нарадзіліся, якую родным краем завём. Адно магу параіць: шануйце мову родную і суседскую паважайце!”

Паводле А. Вольскага

Складанне фанетычных казак прапануецца з мэтай засваення асаблівасцей вымаўлення асобных гукаў беларускай мовы і разам з тым развіцця маўлення і творчых здольнасцей вучняў. Прапануюцца, напрыклад, такія тэмы: “Гукі летняга луга”, “Гукі лесу”, “Месяц люты – добры ці люты” і інш.

Лекцыя 9. Методыка вывучэння лексікі і фразеалогіі

1. Значэнне, змест, задачы вывучэння лексікі і фразеалогіі.
2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння лексікі і фразеалогіі.
3. Методыка азнаямлення з лексічнымі і фразеалагічнымі паняццямі.
4. Методыка ўзбагачэння і актывізацыі лексічнага і фразеалагічнага запасу вучняў.

1. Значэнне, змест, задачы вывучэння лексікі і фразеалогіі

Методыка вывучэння лексікі і фразеалогіі – раздзел лінгваметодыкі, у якім раскрываюцца мэты, змест, прынцыпы, метады і прыёмы засваення лексічнага ладу беларускай мовы. Мэта вывучэння лексікі і фразеалогіі: фарміраванне ведаў пра лексічную сістэму беларускай мовы; фарміраванне лексічных і фразеалагічных уменняў; развіццё і ўзбагачэнне слоўнікавага запасу; выхаванне культуры маўлення. Асаблівая значнасць у моўнай сістэме надаецца слову, у якім ажыццяўляецца сувязь гукаў і марфем, мовы і мыслення і якое з’яўляецца асновай, тым будаўнічым матэрыялам для ўтварэння словазлучэнняў і сказаў. Словы як адзінкі моўнай сістэмы адрозніваюцца

па характары іх значэння, па функцыі ў мове і маўленні, па адносінах да аб'ектыўнай рэчаіснасці, па суадносінах у іх (словах) лексічнага і граматычнага значэнняў.

Раздзел “Лексіка і фразеалогія” не заўсёды з’яўляўся часткай школьнага курса беларускай мовы. Абумоўлена гэта было найперш развіццём самой навукі аб мове, у прыватнасці дзякуючы выдзяленню раздзелаў лексікалогіі і фразеалогіі, і неабходнасцю авалодання асновамі тэорыі для практычнага скарыстання багаццяў мовы. Так, напрыклад, беларуская фразеалогія, яе станаўленне як самастойнай галіны навукі аб мове звязана з даследаваннямі мовазнаўцаў Ф.М. Янкоўскага, пазней І.Я. Лепешава, А.С. Аксамітава і інш., дзякуючы якім фразеалогія заняла пачэснае месца ў беларускім мовазнаўстве. Гэта прыпадае на перыяд 60 – 70-х гадоў ХХ стагоддзя, вось чаму толькі ў 70-я гады гэты раздзел быў уключаны ў школьныя праграмы беларускай мовы. У пэўнай ступені аказала ўплыў і ўвядзенне адпаведнага раздзела ў школьны курс рускай мовы ў 1970 г., дзе найбольшая заслуга ў гэтым належыць вядомаму навукоўцу-метадысту ў галіне выкладання рускай мовы праф. М.Т. Баранаву.

Пытанні лексікалогіі спачатку вывучаліся ў школе на аснове лінейна-ступеньчатага прынцыпу: змест раздзела дзяліўся на дзве часткі і вывучаўся ў дзве ступені: 1-я ступень у 4 класе, 2-я ступень у 5 класе. Пытанні фразеалогіі вывучаліся толькі ў 5 класе, дзе па сутнасці адбывалася знаёмства з фразеалагізмамі і крылатымі выразамі як адзінкамі мовы.

У сучаснай школе пытанні лексікалогіі і фразеалогіі вывучаюцца на аснове *лінейнага прынцыпу* ў 5 класе. У змест вывучэння лексікі і фразеалогіі ўваходзяць лексічныя паняцці (сінонімы, антонімы, амонімы, неалагізмы і г.д.), уменні вызначаць семантыку слова, уменні правільнага і дарэчнага словаўжывання.

У працэсе працы над раздзелам вучні даведваюцца не толькі пра асноўныя лексічныя паняцці, але і пра слоўнікавае багацце беларускай мовы, разнастайныя пласты лексікі, асаблівасці і стылёвыя разнавіднасці фразеалагізмаў, што стварае трывалую аснову для працы па развіцці маўлення, па ўзбагачэнні слоўнікавага запасу вучняў.

Асноўная мэта вывучэння раздзела – знаёмства з лексічнай сістэмай, вывучэнне асноўных лексічных паняццяў – накіравана на фарміраванне моўнай, камунікатыўнай і лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі. Пры рэалізацыі *адукацыйнай мэты* фарміруецца *моўная кампетэнцыя* на аснове наступных лексічных *ведаў*:

- словы як назвы прадметаў, з’яў, паняццяў, дзеянняў, жывых істот;
- сферы ужывання *слоў* (агульнаўжывальныя і абмежаванага ўжывання);

- адназначныя і мнагазначныя словы;
- словы у прамым і пераносным значэнні;
- сінонімы як сродак багацця маўлення;
- антонімы як сродак стварэння кантрасту;
- амонімы як сродак эканоміі мовы;
- функцыя фразеалагізмаў у маўленні;
- адметнасць фразеалагічнай сістэмы беларускай мовы.

Фарміраванне *камунікатыўнай кампетэнцыі* адбываецца праз дасягненне *развіццёвай мэты* у працэсе фарміравання наступных лексічных уменняў вучняў:

- падбіраць патрэбнае слова для дакладнага выражэння думкі;
- вызначаць лексічнае значэнне слоў, выкарыстоўваючы розныя спосабы семантызацыі;
- вызначаць семантыку мнагазначных слоў і выкарыстоўваць іх ў адпаведным кантэксце;
- выкарыстоўваць словы ў пераносным значэнні;
- выкарыстоўваць сінонімы як сродкі сувязі сказаў у тэксце;
- падбіраць антонімы да слоў; выкарыстоўваць антонімы як сродак стварэння кантрасту, супрацьпастаўлення дзеянняў, прымет, уласцівасцей;
- выкарыстоўваць амонімы; адрозніваць міжмоўныя амонімы;
- выкарыстоўваць фразеалагізмы для трапнага выражэння думкі;
- замяняць фразеалагізм словам-сінонімам, падбіраць да фразеалагізмаў антонімы ў адпаведнасці са стылем маўлення.

Выхаванне эстэтычных ідэалаў праз трапнае беларускае слова, Ораскрыццё багацця лексічнага запасу беларускай мовы, удумлівае стаўленне да ўстойлівых адзінак і спасціжэнне іх павучальнага сэнсу

Такім чынам, задачы навучання лексіцы і фразеалогіі беларускай мовы рэалізуюцца ў межах сучаных лінгваметадых падыходаў: сістэмна-функцыянальнага, камунікатыўна-дзеяснага і лінгвакультуралагічнага. Сістэмна-функцыянальны падыход дазваляе ў комплексе засвойваць лінгвістычныя веды і фарміраваць практычныя ўменні валодання мовай. Камунікатыўна-дзеясны падыход патрабуе стварэння актыўнага маўленчага асяроддзя. Лінгвакультуралагічны арыентуе на ўсведамленне вучнямі лексічнага багацця беларускай мовы як феномена культуры, у якім знайшло адбітак духоўнае багацце народа.

2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння лексікі і фразеалогіі

Прыватнаметадычнымі прынцыпамі вывучэння лексікі і фразеалогіі з'яўляюцца сістэмны, функцыянальны, лексіка-граматычны, гісторыка-этымалагічны прынцыпы.

Сістэмны прынцып накіроўвае на асэнсаванне семантычных сувязей паміж словамі. Лексіка беларускай мовы пэўным чынам упарадкавана, арганізавана, утварае сістэму.

Словы ў маўленні ўступаюць у рознага віду адносіны, уключаюцца ў тэматычныя групы. У памяці чалавека, як сцвярджаюць псіхолагі, словы аб'яднаны і захоўваюцца ў тэматычных групах, адпаведна пошук патрэбнага слова ідзе ў межах пэўнага семантычнага поля. Таму пры навучанні настаўніку трэба браць пад увагу не толькі колькаснае засваенне слоў вучнямі, але і ўсведамленне імі сэнсавых узаемасувязей.

Авалоданне вучнямі сістэмнымі сувязямі і адносінамі слоў у лексіцы адбываецца праз выкананне заданняў, накіраваных на ўсведамленне узаемадзеяння слоў з семантычна блізкімі ці супрацьлеглымі да іх (сінонімы, антонімы), асэнсаванне значэнняў розных слоў, якія супадаюць па гучанні і напісанні (амонімы). Напрыклад, тэму **“Сінонімы”** можна праілюстраваць наступным тэкстам:

Мы сустрэлі маму яшчэ на парозе. Тут жа ўзялі ў яе з рук цяжкую сумку, дапамаглі распрануцца і ўрачыста пад рукі павялі яе ў пакой. Там на самым відным месцы, як на выстаўцы, віселі нашы малюнкi – Натчын голуб і мой зімовы лес.

– *Ого! – сказала мама і ад прыемнага здзіўлення спынілася за некалькі крокаў ад нашай выставы. – Ого! – паўтарыла яна. – Дык я трапіла на вернісаж!*

Мы ніколі не чулі гэтага слова: вернісаж. І не ведалі, што яно азначае.

– *Віншум цябе са святам, мамачка! – няўпэўнена прамовілі мы.*

– *Дзякуй, дзякуй, мае залатыя мастакі! І калі ў нас сёння вернісаж, то на вернісажы звычайна мастакам гавораць цёплыя, шчырыя словы, хваляць іх, захапляюцца іх талентам. Вось і я... – мама пацалавала нас па чарзе, хуценька адварнула да сваёй сумкі, дастала адтуль дзе каробкі цукерак і дала іх нам.*

Вось што аказваецца азначала тое дзіўнае слова – вернісаж.

Нам з сястрой яно спадабалася. (Паводле А. Васілевіч)

Вучням прапануецца растлумачыць значэнне незразумелага героям апавядання слова, знайсці да яго *сінонімы*, выявіць нейтральнае і пабудоваць *сінанамічны рад* (*выстаўка, выстава, вернісаж*), адзначыць, у якіх стылях маўлення могуць ужывацца гэтыя словы. Акрамя таго ў тэксце можна знайсці *сінонімы* да слоў *гаварыць* (*прамовіць, паўтарыць*), *хваляць* (*захапляцца*), *цёплыя* (*словы*), *шчырыя* (*словы*). Вучні робяць вывады адносна пытынняў: *Якія лексічныя сродкі выкарыстоўвае аўтар для перадачы развіцця падзей? Якія словы дапамагаюць стварэнню вобраснасці і эмацыйнасці тэксту?*

Функцыянальны прынцып патрабуе разглядаць семантыку слоў у адпаведнасці з іх стылістычнай прыналежнасцю.

Асэнсоўваючы сутнаць групойкі лексікі на аснове колькасці лексічных значэнняў слова, вучні ўсведамляюць, што дакладнае ўжыванне слова ў кантэксце залежыць ад умення размяжоўваць значэнні мнагазначных слоў. Выкананне практыкаванняў дазволіць вучням пераканацца, што ахарактарызаваць прадметы і з’явы можна па адной ці некалькіх прыметах, а пералік нязменных прымет з’яўляецца важнай рысай размежавання прадметаў. Напрыклад, вывучаючы тэму “Адназначныя і мнагазначныя словы” вучні чытаюць верш У. Мазго:

Камп’ютарная мышка

Ля камп’ютара кот ходзіць,

Толькі мышку не знаходзіць.

Потым стогне ад пакут:

Нежывая мышка тут! (У. Мазго)

Пасля выконваюць заданне: *Параўнайце прадмет і істоту адно з адным, пералічыце найбольш важныя і другарадныя прыметы і іх адрозненні. Якія прыметы з’яўляюцца нязменнымі? Складзіце выказванні – навуковае і мастацкае апісанні – для газеты “Віртуальны свет” і часопіса “Лесавік”.*

Задача стварэння першага і другога тэкстаў – апісаць дакладна прадмет ці жывую істоту. Аднак мастацкае і навуковае апісанні прызначаюцца для розных сфер ужывання, таму прыёмы перадачы асноўных рыс прадметаў, адбор моўных сродкаў будуць розныя. Пры апісанні ў мастацкім стылі трэба словамі намяляваць карціну, імкнучыся эстэтычна ўздзейнічаць на пачуцці чытачоў. Таму асноўнымі сродкамі будуць словы з пераносным значэннем, эпітэты, параўнанні, экспрэсіўнасць у перадачы зместу, выражэнне сваіх адносін да прадмета апісання. У навуковым апісанні трэба прытрымлівацца строгай паслядоўнасці выкладу інфармацыі, дакладна пералічыць характэрныя рысы, сцісла паведаміць аб прызначэнні прадмета. Дарэчным будзе ўжыванне спецыяльных слоў-тэрмінаў.

Лексіка-граматычны прынцып прадугледжвае зварот не толькі да лексічнага, але і да граматычнага значэнняў слова. Разам з фарміраваннем уменняў ужываць слова ў адпаведнасці са значэннем адбываецца ўдасканаленне дакладнасці, правільнасці, дарэчнасці маўлення. Выразным прыкладам рэалізацыі названага прынцыпу з’яўляецца назіранне за словам у кантэксце ці **“разгляд слова пад лінгвістычным мікраскопам”** – такі прыём прапанаваў прафесар, знакаміты лінгвіст, спецыяліст па лексіцы і фразеалогіі, аўтар падручнікаў па рускай мове М.М. Шанскі.

Гісторыка-этымалагічны прынцып накіроўвае на выкарыстанне даступных звестак пра паходжанне слова, змяненне яго значэння на працягу функцыянавання ў мове. Напрыклад, вучням цікава будзе даведацца, адкуль пайшло слова “вясна”. *Гісторыка-этымалагічны каментарый “Да вытокаў слова”* можа быць наступным: “Слова **ВЯСНА**

агульнаславянскае. Утварылася яно ад асновы *вяс-*, што і *вясёлы*. Старажытна-індыйскае слова *vasantás* (*вясна*) хавае гук [н]. У латышскай мове вельмі падобнае па гучанні слова *vasara* мае значэнне *лета* – “час, калі жывецца добра, весела”.

3. Методыка азнаямлення з лексічнымі і фразеалагічнымі паняццямі

Метадычная сістэма працы па засваенні лексічных і фразеалагічных паняццяў грунтуецца на вызначаных лінгваметадых падыходах і спецыфічных прынцыпах. Немагчыма вывучыць мову не ведаючы слоў, таму методыка азнаямлення з лексічнымі і фразеалагічнымі паняццямі заснавана на актыўнай дзейнасці вучняў, у працэсе якой адбываецца назіранне за словам у кантэксце, спасціжэнне навуковай інфармацыі праз вывады і ілюстрацыі да іх.

Аснову методыкі стварае сістэма практыкаванняў, якія прапануюцца ў вызначанай паслядоўнасці.

Падрыхтоўчыя практыкаванні. Іх задача – падвесці да першаснага ўспрымання слова, стварыць магчымасць для суаднясення яго з пазамоўнай рэаліяй, тлумачэння лексічнага значэння і разгляду асаблівасцей правапісу і вымаўлення. Напрыклад, пры вывучэнні тэмы “Словы як назвы рэчаў, з’яў, паняццяў” вучням варта прапанаваць папрацаваць з тэкстам, які накіроўвае да пошуку інфармацыі пра паходжанне слова, засваення правапісу ў запазычаных словах і вываду пра слова як назвы рэчаў, з’яў і паняццяў.

Клаўнада як цыркавы жанр складаецца з цыркавых сцэнак, выкананых клоўнамі. Слова “клоўн” у перакладзе з лацінскай мовы азначае “чалавек з народа”. Далёкімі папярэднікамі клоўнаў з’яўляюцца скамарохі. На фрэсках Сафійскага сабору ў Кіеве ёсць выявы скамарохаў, якія скачуць пад бубен з балалайкамі. Яны выконвалі гімнастычныя, акрабатычныя трукі, сьнявалі, гралі на розных інструментах. Ад вандроўных камедыянтаў гэтая традыцыя перайшла на цыркавы манеж. Клоўны цырка сталі спалучаць музыцыраванне з камічнымі дзеяннямі. Клоўнаў падзяляюць на сола-выступоўцаў і тых, хто працуе удвух, утрых ці групай.

Ілюстрацыйныя практыкаванні. Задача практыкаванняў – падаць прыклад да лінгвістычнага паняцця, прадэманстраваць узор ужывання слова.

Тэма “Амонімы”

Гавару я адмыслова, Апрагнуць магу таксама,

У паэзіі жыву. Прыгажосцю адарыць,

Нагадаю вам Крылова Бо тканінай баваўнянай

І Кандрата Крапіву. Я з’яўляюся, сябры.

— *Пра што ідзе гаворка ў вершаваных радках? Якое слова вы пазналі? (Байка).*

— У якім значэнні можа яшчэ ўжывацца гэта слова? (Спартыўная вопратка).

— Складзіце сказы, выкарыстоўваючы інфармацыю з верша пра гэтыя прадметы.

Асноўныя практыкаванні накіраваны на ўсведамленне парадыгматычных сувязей слоў, што дазваляе падбіраць да слова лагічнае азначэнне або сінонімы ці антонімы, засвойваць асаблівасці лексічнай спалучальнасці.

Напрыклад, **прамое і пераноснае значэнне слова** можна выявіць з наступнага кантэксту:

Бываюць славы розныя,
Бываюць словы ўсякія,
Бываюць словы ясныя,
І цвёрдыя, і мяккія,
Адважныя, упартыя
І злосныя, суровыя,
Але абавязкова
Стаяць павінна справа
За кожным гэтым словам (С. Баруздын)

Паўтаральна-абгульняльныя практыкаванні накіраваны на замацаванне лексічных паняццяў, выпрацоўку ўменняў распазнаваць лексічныя з'явы. З іх дапамогай словы не толькі замацоўваюцца ў пасіўным слоўніку, але і ўводзяцца ў актыўны слоўнікавы запас. Напрыклад: *Прачытайце тэкст, дайце яму загаловак.*

Ні пра каго з лясных жыхароў не складзена столькі казак, як пра лісіцу-сястрыцу. Успомніце, як рыжая параіла галоднаму ваўку налавіць рыбкі хвостом. Не кажучы ўжо пра птушак і зайцоў.

Любіць ліса наведання ў вёску ў госці да кур..й, гус..й і качак. Схопіць пеўня і нізавошта не а..пусціць – толькі хвост мільгне. Зімою лісу можна (у, ў)бачыць на заснежаным полі ці лузе. І паводзіць яна с..бе нібы акрабатка: то замрэ на месцы, то раптам па..скочыць угору. Праз імгненне зар..еца (у, ў) снег, а адкапаецца толькі тады, як мыш (у, ў)палюе. Паляўнічыя кажуць: ліса мышкуе, што значыць – ловіць мышэй (Паводле У. Ягоўдзіка).

Спішыце другую частку тэксту. Падкрэсліце дзеясловы-антонімы. З якой мэтай ужываюцца антонімы пры апісанні лісы? Якія якасці лісы раскрываюцца праз стварэнне кантрасту? Падумайце і раскажыце пра ролю антонімаў у тэксце.

Ці можна падабраць антонімы да назваў звяроў, птушак? Чаму?

Успомніце казкі, якія вы чыталі пра Лісіцу-сястрыцу. Сцісла перакажыце адну з іх. З дапамогай прыметнікаў-антонімаў ахарактарызуйце герояў казкі.

Творчыя практыкаванні. Задача такіх практыкаванняў – навучыць карыстацца лексічным матэрыялам у звязным маўленні даць вучням магчымасць выказацца вусна і пісьмова на прапанаваныя тэмы, ужываючы вывучаную лексіку ва ўласным маўленні.

Перабудуйце тэкст. Перапішыце яго, замяняючы выдзеленыя словы антонімамі. Дапоўніце тэкст сказамі, у якіх назавіце іншыя прыметы вясны. Прачытайце новы тэкст, дайце назву і параўнайце з папярэднім.

*Надышла **позняя, халодная восень** (ранняя, цёплая вясна). У поўдзень сонца плыло на небе **нізка** (высока) і пасылала на зямлю свае **касыя**(прамыя) **стрэлы-праменні**, **скупа** (шчодра) адараючы прыроду сваім цяплом. Дні станавіліся **карацейшымі** (даўжэйшымі), а ночы **даўжэйшымі** (карацейшымі). **Паўночны** (паўднёвы) **вечер наганяў** (разганяў) **хмары**, і яны **густа** (рэдка) ўкрывалі неба.*

4. Методыка ўзбагачэння і актывізацыі лексічнага і фразеалагічнага запасу вучняў

Сістэма практыкаванняў, накіраваная на засваенне лексікі і фразеалогіі беларускай мовы, грунтуецца на разглядзе слова з пазіцыі яго функцыянавання ў маўленні – сферы, стылістычнай прыналежнасці, актыўнага ці пасіўнага выкарыстання. Заданні вучні павінны асэнсоўваць, што ў час выказвання “падставай для адбору канкрэтных моўных сродкаў – лексікі і граматычных канструкцый – служыць у першую чаргу іх семантыка” [50, с. 44]. Такім чынам адбываецца разуменне вучнямі таго, што для эмацыйнага ўздзеяння ў час маўлення можна карыстацца словазлучэннямі і словамі ў прамым і пераносным значэннях, у тым ліку – вобразна-выяўленчымі сродкамі, якія дапамагаюць апісаць карціну і стварыць адпаведныя ўражанні. Увагу вучняў трэба засяродзіць на тым, што дакладнае ўжыванне слова ў кантэксце залежыць ад умення размяжоўваць значэнні мнагазначных слоў.

Пры распрацоўцы лексічных і фразеалагічных практыкаванняў неабходна прытрымлівацца наступных патрабаванняў:

а) змест практыкаванняў павінен адпавядаць аб’ёму тэарэтычных звестак, прадугледжаных вучэбнай праграмай;

б) сістэма практыкаванняў, іх тыпы павінны вызначацца задачамі навучання і характарам вучэбнага матэрыялу;

в) практыкаванні павінны спрыяць развіццю лінгвістычнага мыслення вучняў;

г) дыдактычны матэрыял практыкаванняў павінен адпавядаць навучальным мэтам і рэалізоўваць выхаваўчыя задачы.

Праца з мастацкімі ўзорамі зарыентуе на тое, каб вучні маглі асэнсаваць эстэтычны лад беларускай мовы, а тэксты-эталоны дэманстравалі, “да якіх вяршынь майстэрства маўленчай дзейнасці можна ўзняцца...”.

Віды лексічных і фразеалагічных практыкаванняў

1) Уласна лексічныя практыкаванні

Лексіка-семантычныя практыкаванні скіраваны на разуменне ролі і функцыянаванне лексічных адзінак у тэксце, выяўленне іх прымет. Прыцягнуць увагу да сэнсу слова, мэтазгоднасці яго ўжывання ў кантэксце, дарэчнасці ў пэўнай сітуацыі. Напрыклад, у час працы з практыкаваннем увага скіроўваецца на дарэчнасць выкарыстання ўстойлівых адзінак у маўленні:

*Заяц – часты персанаж беларускіх народных казак пра жывёл. Даверлівы і крыху хлуслівы, задавака і гультай, а галоўнае – вельмі баязлівы, ён заўсёды выклікае сімпатыю і спачуванне. У беларускай мове нярэдка выкарыстоўваюцца фразеалагізмы **зайцаў хлеб**, **злавіць зайца**. **Зайцаў хлеб** – хлеб незвычайны. Так называюць рэшткі яды, прывезенай дадому з лесу, з поля, якую даюць з'есці дзецям. Згодна з народнымі ўяўленнямі, ад зайца разам з хлебам павінны перадацца дзецям жыццяздольнасць, спрыт, жваваць. Лічылася, што гэты чароўны хлеб будзе дабратворна ўплываць на рост, развіццё і здароўе дзіцяці. Фразеалагізм **злавіць зайца** мае значэнне “ўпасці”. Аднак **злавіць** такога спрытнага, жвавага звярка няпроста, практычна немагчыма. Таму і фразеалагізм ужываецца ў гаворцы звычайна тады, калі падае дзіця, спалохаўшыся ад нечаканасці. (Паводле У. Ковалёва)*

Вучням прапануецца апісаць сітуацыі, дзе будзе прымальным ужыванне фразеалагізмаў **зайцаў хлеб**, **злавіць зайца** (напрыклад, *гутарка з сябрам, апавяданне для кнігі, расказ маме ці бабулі, хвіланка гумару*) і скласці гумарыстычнае апавяданне пра выпадак з жыцця ў мастацкім ці гутарковым стылі.

Логіка-лексічныя практыкаванні разлічаны на засваенне асноўных лагічных прыёмаў супастаўлення, параўнання, класіфікацыі лексічных з'яў. Эфектыўным прыёмам з'яўляецца выкарыстанне лексічных табліц і схем, на аснове якіх праводзяцца назіранні, параўнанні і вывады. З дапамогай прыведзенай схемы вучні тлумачаць адрозненні паміж антонімамі і амонімамі, а таксама прапануюць свае прыклады.

2) **Камбінаваныя практыкаванні** заснаваныя на ўзаемасувязі ўсіх раздзелаў школьнага курса беларускай мовы. Пры вывучэнні лексічных з'яў паўтараюцца звесткі з іншых раздзелаў мовы, ствараюцца ўмовы для разгляду лексічных адзінак ў адзінстве значэння, формы і функцыі ў маўленні.

Прачытайце радкі з верша А.Грачанікава. Як пра непаўторнасць роднай мовы гаворыць паэт? Як вы разумееце выраз: “мае ў ёй (мове) кожнае слова свой колер, і смак, і пах”?

Запішыце верш. Падкрэсліце словы, якія ўжываюцца толькі ў беларускай мове. Вызначце, якой часцінай мовы яны з'яўляюцца. Да назоўнікаў з верша падбярыце свае прыметнікі, утварыце словазлучэнні.

Пры чытанні прыкладаў звяртайце ўвагу на асаблівасці вымаўлення гукаў і некаторых іх спалучэнняў.

Мова! Родная мова!

У марах, у песнях, снах.

Мае ў ёй кожнае слова

Свой колер, і смак, і пах. (А. Грачанікаў)

3) **Практыкаванні, звязаныя з вывучэннем фразеалагізмаў**, у многім падобныя да лексічных практыкаванняў па прычыне таго, што фразеалагізм, як і слова, з'яўляецца намінатыўнай адзінкай мовы. Улічваючы невялікую колькасць гадзін, адведзеных вучэбнай праграмай, фразеалагічныя веды і ўменні неабходна ўключаць у змест навучання мове незалежна ад раздзела і тэмы. Фразеалагічны матэрыял разнастайць працэс навучання, унясе элемент займальнасці і паспрыяе развіццю творчасці. Сістэма працы па засваенні ўстойлівых адзінак грунтуецца на лагічных аперацыях, што вядзе ад паслядоўнага асэнсавання да свядомага запамінання фразеалагізмаў.

- Практыкаванні на тлумачэнне значэння і паходжання фразеалагізмаў:

*высветліце значэнне ўстарэлага слова **ражон** і, улічваючы, што ражны выкарыстоўвалі пры паляванні на мядзведзя, растлумачце паходжанне фразеалагізма **лезці на ражон** (ражон – востры кій; падчас палявання ражны пахіла ўкопвалі ў зямлю і гналі на іх мядзведзя, **лезці на ражон** – рабіць што-небудзь рызыкаўнае, асуджанае на няўдачу; дзейнічаць, не думаючы пра вынікі); даведайцеся, якое значэнне мае слова **капыл**, што ўжываецца ў маўленні шаўцоў, і растлумачце паходжанне фразеалагізма **на адзін капыл** ‘вельмі падобныя, аднолькавыя’ (капыл – кавалак дрэва ў форме ступні, які выкарыстоўваецца пры шыцці абутку; зыходная форма **выслоўя** – зробленыя (**нашытыя**) **на адзін капыл**).*

- Практыкаванні на выяўленне “схаваных” у прыказках фразеалагізмаў.
- Практыкаванні на ўстаўку ў фразеалагізмы прапушчаных кампанентаў;
- Практыкаванні на вызначэнне асаблівасцей ужывання фразеалагізмаў у тэксце.

Асобную групу складаюць фразеалагічныя практыкаванні, звязаныя з **прыёмам семантызацыі**. Гэта, напрыклад, выкарыстанне такіх спосабоў, як:

- устанаўленне адпаведнасці паміж фразеалагізмам і яго значэннем;
- разгорнутае апісанне значэння;
- падбор сінанімічнага слова, словазлучэння або фразеалагізма;
- падбор фразеалагізма-антоніма ці антанімічнага слова;
- тлумачэнне адпаведнікам з рускай мовы.

Напрыклад, прапануюцца пераблытаня тлумачэнні значэнняў (правы слупок) фразеалагічных выразаў (левы слупок). *Выпраўце гэтыя памылкі, злучыўшы стрэлачкамі фразеалагізмы і іх значэнні. Падкрэсліце ва ўстойлівых спалучэннях назоўнікі і вызначце іх род і ў якім ліку, склоне яны ўжытыя.*

<i>Цяля язык аджавала</i>	<i>чалавек, які не разбіраецца ў тым, што адбываецца</i>
<i>Ганяць сабак</i>	<i>вельмі многа грошай</i>
<i>Дражніць гусей</i>	<i>загадзя размяркоўваць прыбытак у яшчэ не зробленай справе</i>
<i>Дзяліць шкуру незабітага мядзведзя</i>	<i>немагчыма выбрацца, уцячы адкуль-небудзь ці пранікнуць куды-небудзь</i>
<i>Сляное кацяня</i>	<i>неглыбока</i>
<i>Мыш не праскочыць</i>	<i>хадзіць дзе-небудзь без справы, лодарнічаць</i>
<i>Куры не клююць</i>	<i>вельмі марудна</i>
<i>Везці на валах</i>	<i>выклікаць злосць у каго-небудзь</i>
<i>Вераб'ю па калена</i>	<i>смелы, самаўпэўнены толькі сярод слабых</i>
<i>Зух з колам да мух</i>	<i>хтосьці недарэчы маўчыць, не хоча сказаць што-небудзь</i>

Праца са словам пачынаецца з высвятлення яго лексічнага значэння, разумення семантыкі слова. Тлумачэнне лексічнага значэння слова завяршаецца яго першасным засваеннем. Семантызацыя незнаёмых слоў з'яўляецца адной з задач узбагачэння слоўнікавага запасу вучняў.

Прыёмы тлумачэння лексічнага значэння слова грунтуюцца на аб'ектыўна існуючых у лексіцы парадыгматычных сувязях слоў, таму неабходна вучыць выкарыстоўваць набытыя веды пра сінонімы, антонімы, роднасныя словы.

Тлумачэнне значэння слова можа адбывацца двума шляхамі – ад паняцця да слова і ад вядомага слова да новага. Пры сістэмым вывучэнні курса беларускай мовы на II ступені навучання найбольш мэтазгодны семантычны метада, у межах якога выдзяляюць наступныя прыёмы:

- падбор сіноніма (*мапа – карта, вернісаж – выстава*);
- падбор антоніма (*шчыры – ілжывы*);
- стварэнне лагічнага азначэння (*нерашучасць – якасць нясмелага чалавека*);
- стварэнне слоўнага апісання (*нерашучасць – якасць характару чалавека, які з цяжкасцю можа адважыцца на пэўны ўчынак*);
- структурна-семантычны прыём, які ўключае разгляд спосабу словаўтварэння, вызначэнне матывацыйнай базы або этымалагічную

даведку (сорам – агульнаславянскае слова, якое першапачаткова азначала “чырвань”). Потым набыло сучаснае абстрактнае значэнне – пачуццё моцнай збянтэжанаасці ад усведамлення недарэчнасці свайго ўчынку).

Узбагачэнне слоўніка вучняў немагчыма без мэтанакіраванай, сістэматычнай **працы са слоўнікамі розных тыпаў**. Мэта працы – фарміраваць патрэбу і ўменне карыстацца слоўнікам, культуру маўлення. Знаёмства са слоўнікамі адбываецца на спецыяльных уроках (слоўнікі сінонімаў, антонімаў, амонімаў) і пры выкананні лексічных практыкаванняў (напрыклад, выкарыстанне тлумачальных і фразеалагічных слоўнікаў). Напрыклад, пры вывучэнні тэмы **“Лексічнае значэнне слова”** прапануюцца заданні, на аснове якіх фарміруюцца ўменні тлумачыць значэнне слова рознымі спосабамі, ствараць слоўнікавыя артыкулы, разам з гэтым можна прэзентаваць слоўнікі розных тыпаў: *Прачытайце тэкст, знайдзіце інфармацыю, у якой даюцца парады, як працаваць са слоўнікам. Перакладзіце падкрэсленыя словы, вызначце, якімі часцінамі мовы яны з’яўляюцца. Разбярыце іх па саставу. Растлумачце іх лексічнае значэнне слоў рознымі спосабамі і складзіце да іх слоўнікавыя артыкулы (словарь – слоўнік, польза – карысць, содержание – змест, содержать – змяшчаць, справочник – даведнік, сведения – звесткі, построение – пабудова, составлять – складаць).*

Чтобы извлечь из словаря всю ту практическую пользу, которую он может принести, необходимо внимательно ознакомиться с содержанием вводной статьи, которой открывается любой словарь. Она вам и расскажет, как правильно работать со словарём.

В самом начале обычно даются сведения о задачах, объёме словаря, о том, какой материал содержится в справочнике и какой отсутствует в нём. Далее рассказывается о построении словарной статьи, о том, как оформляется её заглавное слово. Заглавное (объясняемое) слово вместе со всеми сведениями, которые о нём построении и составляют словарную статью.

Спосабы тлумачэння лексічнага значэння: апісальны (змест – тое, што складае сутнасць чаго(каго)-небудзь), падбор аднакаранёвага слова (даведнік – кніга, з якой мажна даведацца пра нешта, пабудова – тое, што пабудавана), лексіка-словаўтваральны каментарый (слова – **слоўнік**).

Актыўнае засваенне лексікі і фразеалагіі беларускай мовы адбываецца ў працэсе працы з тэкстамі, пры іх стылістычным аналізе і далейшым стварэнні ўласных выказванняў з уключэннем пэўных лексічных і фразеалагічных адзінак. Напрыклад, вучням прапануюцца заданне: *Прачытайце тэкст. Вызначце яго асноўную думку. Знайдзіце ў тэксце сінонімы. Як вы разумееце значэнне слова краска? Парайце Чырвонай Шапачцы, які падарунак можна прынесці бабулі.*

Чырвоная Шапачка вырашыла нарваць букецік і падараваць яго мілай бабулі. Яна заспявала песеньку і пачала рваць пралескі. Раптам на паляну выбегла лісяня Шустрык.

– *Не рабі гэтага, дзяўчынка! – закрычаў Шустрык.*

– *Вой, як ты мяне напалохаў, – сказала Чырвоная Шапачка. – Паглядзі, колькі красак навокал, увесь узлесак сінім колерам расквітнеў. Я нарву ўсяго адзін букецік!*

– *А калі так зробіць яшчэ дзесяць або дваццаць чалавек? Што станецца з гэтай прыгажосцю? Усе кветкі будуць сарванымі, патапанымі нагамі, – адказаў Шустрык. – Хіба ты не ведаеш, што так рабіць нельга? Мы павінны берагчы прыроду, лес і кветкі ў ім.*

Такім чынам, лексічная праца ў працэсе навучання носіць перманентны характар і ажыццяўляецца на працягу вывучэння сістэмнага курса беларускай мовы.

Лекцыя 10. Методыка вывучэння марфемнай будовы слова, словаўтварэння

1. Значэнне, змест, задачы вывучэння марфемнай будовы слова і словаўтварэння.

2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння марфемнага складу слова і словаўтварэння.

3. Сістэма практыкаванняў і заданняў па навучанні марфемнаму складу слова і словаўтварэнню.

1. Значэнне, змест, задачы вывучэння марфемнай будовы слова і словаўтварэння

Методыка вывучэння марфемнага будовы слова і словаўтварэння -- раздзел лінгваметодыкі, у якім раскрываюцца мэты, змест, прынцыпы, метады і прыёмы засваення марфемнай будовы слова і словаўтварэння ў беларускай мове. Вывучэнне раздзела “Словаўтварэнне” дае магчымасць абагульніць вядомае з пачатковых класаў, пашырыць гэтыя звесткі, сфарміраваць у вучняў правільныя асноўныя паняцці пра структуру слоў, дае ўяўленне пра спосабы ўтварэння. Увага да словаўтваральных элементаў, выяўленне гэтых элементаў, вызначэнне адценняў, якія яны надаюць слову, дапамагае вучням зразумець і запомніць семантыку новых слоў, садзейнічае ўзбагачэнню слоўніка, дае элементарныя навыкі лінгвістычнага аналізу тэксту. Важнасць вывучэння гэтага, як і іншых раздзелаў, адбываецца праз усведамленне вучняў, як з адносна невялікай колькасці каранёў, прыставак, суфіксаў утвараецца мноства слоў. Асэнсаванне значэнняў марфем фарміруе ўвагу да ўнутранай будовы слова, развівае граматычнае

мысленне вучняў, што ў сваю чаргу дапамагае фарміраваць у адзінстве з граматычнымі арфаграфічнымі і лексічнымі ўменні і навыкі. Менавіта з гэтай прычыны ведаць і разумець словаўтваральныя законы мовы вельмі неабходна і карысна.

У змест вывучэння марфемнага складу слова і словаўтварэння ўваходзяць паняцці *корань, прыстаўка, суфікс, канчатак, аснова*. У сістэматычны курс уваходзіць знаёмства са *спосабамі словаўтварэння, уменні і навыкі* марфемнага і словаўтваральнага разбораў. Звесткі па словаўтварэнні папаўняюцца ў працэсе вывучэння марфалогіі, дзе разглядаюцца асноўныя спосабы ўтварэння розных часцін мовы.

Мэта вывучэння марфемнага складу слова і словаўтварэння – фарміраванне ведаў пра марфемную будову слова, асноўныя спосабы словаўтварэння і навыкаў марфемнага і словаўтваральнага разбораў; узбагачэнне слоўнікавага запасу; выхаванне культуры маўлення. У працэсе засваення курса неабходна:

- навучыць размяжоўваць формы аднаго слова і розныя словы аднаго кораня;
- даць паняцце пра канчатак, корань, суфікс і прыстаўку як значымыя часткі слова, навучыць выдзяляць іх асэнсавана, абгрунтавана;
- выпрацаваць навыкі марфемнага і словаўтваральнага аналізу;
- замацаваць навыкі правапісу каранёў, прыставак, суфіксаў;
- паказаць вучням стылістычныя магчымасці словаўтварэння.

У працэсе працы над словаўтварэннем вучні не толькі авалодваюць граматычнымі паняццямі (аснова слова, канчатак, корань, прыстаўка, суфікс) і набываюць неабходныя арфаграфічныя навыкі. Засваенне гэтых паняццяў працуе і на развіццё звязнага маўлення. Настаўнік мае магчымасць паглыбіць веды вучняў пра аднакаранёвыя словы, паказаць ролю прыставак і суфіксаў у перадачы разнастайных семантычных адценняў і эмацыйнай афарбоўкі слова. Развіццё маўлення адбываецца пры вызначэнні семантыкі новых слоў на аснове значэнняў марфем, у час працы са словамі з сінанімічнымі і антанімічнымі афіксамі. Вучні вучацца дарэчна ўжываць словы з памяншальна-ласкавым і ацэнным значэннем у адпаведнасці са стылем маўлення; утвараць сінанімічныя словазлучэнні, з дапамогай якіх можна пазбягаць лексічных паўтораў у выказванні; дарэчна ўжываць у маўленні словы з эмацыйна-экспрэсіўнай афарбоўкай. Усё гэта садзейнічае дакладнасці словаўтварэння, а значыць, і дакладнасці маўлення.

2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння марфемнага складу слова і словаўтварэння. У працэсе вывучэння марфемнага складу слова і словаўтварэння неабходна абапірацца наагульнадыдактычныя (навуковасці, сістэмнасці, пераёмнасці і інш.) і прыватнаметадычныя прынцыпы. Да прыватнаметадычных прынцыпаў адносяцца: структурна-словаўтваральны, лексіка-словаўтваральны, узаемасувязі з марфалогіяй і арфаграфіяй. **Структурна-словаўтваральны прынцып** вызначае

неабходнасць ажыццяўляць словаўтваральны аналіз ва ўзаемасувязі з марфемным. Структура слова супастаўляецца са спосабам словаўтварэння.

Напрыклад, прапануецца ў тэксце ад выдзеленых слоў утварыць новыя з памяншальна-ласкальным значэннем. Падумаць, ці дарэчным бы было, каб усе назоўнікі ў тэксце мелі памяншальна-ласкальнае значэнне. *Бяжыць палявая дарога з пагорка ў лог. Здаецца, кінуў нехта пояс сярод палёў. Пасля дажджу захаваліся на дарозе лужыны. У вадзе плавала некалькі лістоў з бярозы. Яны здаваліся караблямі на хвалях яшчэ нікому неведомага мора.*

Лексіка-словаўтваральны прынцып вызначае супастаўленне лексічнага значэння слова і граматычнага значэння марфем. Напрыклад, *адказаўшы на пытанні з верша Я. Хвалея, вучні адгадаюць назвы асоб паводле пэўнай прафесіі і вызначаць тыповыя марфемы, з дапамогай якіх утвараюцца словы з такім значэннем (сей-біт, настаў-нік, сцяв-ак, свят-ар):*

Хто арэ і сее ў полі?

Хто вядзе заняткі ў школе?

Хто п'е на сцэне весела?

Хто збірае ў храм святы?

Адказы, што за прафесіі,

І якую б выбраў ты?

Прынцып ўзаемасувязі з марфалогіяй і арфаграфіяй вызначае вывучэнне асаблівасцей утварэння самастойных часцін мовы і засваенне правапісу марфем. Напрыклад, вучням прапануецца *запісаць тэкст, устаўляючы патрэбныя словы з дужак. У дзеясловах вызначыць прыстаўкі, растлумачыць правапіс прыставак на зычны.*

Сканчыліся заняткі. Вучні (пайшлі, перайшлі, выйшлі) на вуліцу. Сцежкі (замяло, падмяло, змяло) снегам. Усе дружна пачалі працаваць. Адны (зачышчалі, расчышчалі, падчышчалі) дарожкі. Другія (падграбалі, разграбалі, зграбалі) снег пабаках. Работа кіпела. Аднаму чалавеку цяжка было б (зрабіць, перарабіць) стролькі. А ўсе дружна, разам за гадзіну (падабралі, прыбралі, сабралі) снег!

Спецыфічным метадам вывучэння марфемнага складу слова і словаўтварэння з'яўляюцца марфемны і словаўтваральны разбор (тып моўнага аналізу, накіраваны на вызначэнне марфемнай структуры слова і тыпу словаўтварэння), мадэляванне (складанне структурных схем і словаўтваральных мадэляў слоў, падбор да прапанаваных схем і мадэляў адпаведных слоў).

3. Сістэма практыкаванняў і заданняў па навучанні марфемнаму складу слова і словаўтварэнню

Марфемны склад слова і словаўтварэнне як самастойны раздзел у курсе беларускай мовы вывучаецца разам з арфаграфіяй, у далейшым – ва ўзаемасувязі з марфалогіяй.

Сістэма практыкаванняў па вывучэнні складу слова і словаўтварэння павінна садзейнічаць усведамленню вучнямі таго, што колькасны склад марфем, развітая сінаніміка значымых частак слоў, разнастайнасць спосабаў утварэння слоў выяўляюць лексічнае багацце мовы. Вучням прапануюцца наступныя заданні:

- вызначыць значэнне слова на аснове значэнняў марфем;
- падабраць да слова аднакаранёвыя з сінанімічнымі і антанімічнымі прыстаўкамі або суфіксамі;
- утварыць словы з памяншальна-ласкальным (ацэначным) значэннем суфіксальным спосабам;
- уставіць у сказы патрэбныя словы ў адпаведнасці са стылем маўлення;
- утвараць словы з эмацыйна-экспрэсіўнай афарбоўкай.

Марфемны і словаўтваральны разборы з'яўляюцца спецыяльнымі прыёмамі фарміравання ўменняў вучняў.

Марфемны разбор садзейнічае фарміраванню ўменняў вызначаць зменнасць/нязменнасць, аснову, іншыя значымыя часткі слова, назіраць за тым, як уплывае на семантыку слова пэўная марфема.

Парадак марфемнага разбору (узор разважання):

- 1) вызначыць, зменнае ці нязменнае слова, указаць, якой часцінай мовы з'яўляецца;
- 2) змяніць форму слова, параўнаць формы, выдзеліць канчатак;
- 3) вызначыць аснову;
- 4) падабраць аднакарэнныя словы, вызначыць карань;
- 5) выдзеліць прыстаўку (прыстаўкі), суфікс (суфіксы).
- 6) графічна абазначыць марфемы ў слове.

Словаўтваральны разбор мае за мэту вызначыць, як утворана слова ў сучаснай беларускай мове.

Парадак словаўтваральнага разбору (узор разважання):

- 1) вызначыць часціну мовы;
- 2) вызначыць, зменнае ці нязменнае слова, запісаць яго ў пачатковай форме;
- 3) вызначыць матывацыю (з якім аднакарэнным словам звязана, чым матывуецца) шляхам апісальнага тлумачэння значэння;
- 4) вызначыць словаўтваральную аснову праз параўнанне дадзенага слова і матывуючага (аднакарэннага);
- 5) вызначыць марфему, пры дапамозе якой утварылася слова, графічна абазначыць яе;
- 6) назваць спосаб словаўтварэння.

У працэсе падрыхтоўкі да словаўтваральнага разбору вучням неабходна зсвоіць, што новае слова не можа ўтварацца адначасова пры дапамозе двух прыставак ці двух суфіксаў.

Раздзел “Марфемная будова слова. Словаўтварэнне” мае вялікія магчымасці для развіцця маўлення. Вывучаючы марфемную будову слова, вучні асэнсоўваюць значэнні марфем, вучацца размяжоўваць формы слоў і роднасныя словы, і разам з тым спасцігаюць, што сакрэт выяўленчай сілы словаўтварэння ў выключнай стылістычнай гнуткасці. Напрыклад, наступнае практыкаванне дазваляе гэта прадэманстраваць:

*За трыдзеяць зямель, у трыдзятым царстве-гаспадарстве плавае па моры-акіяне **Кіт-Велярыб**. Ён чуе лямант, які справілі паны, заходзіць з мора ў Нёман, з Нёмана выплывае ў рэчку **Парэчку**. Адсопшыся, пытаецца ў паню:*

– *Чаго паны раскрычаліся?*

– *Няхай пан Кіт пакаштуе вунь таго быка, што пасецца на ўзгорку, – паважна запрашае пан Кубліцкі.*

– *А мы потым пана Кіта засмажым і з’ямо, – дадае пан **Заблоцкі**.*

Кіт Велярыб выслухаў гэтыя прапановы, чорным вокам аглядае паню і быка, запуская пад воблака вадзяны струмень і дае адказ:

– *За пачастунак – дзякуй, але такога мы, кіты, не ямо. Зубы не тья. Ешце, панове, самі вашага быка. А мне б што-небудзь далікатнае, чарвячка або рыбку...*

І Кіт паварочвае назад да мора. (Паводле П. Васючэнкі)

Зачын казкі выразна ілюструе розныя спосабы словаўтварэння (*трыдзеяць (зямель), трыдзяты, царства-гаспадарства, мора-акіян, Кіт-Велярыб*). Да таго ж функцыянальны аспект марфем і роля прыставак ва ўтварэнні новых слоў і ў абазначэнні дзеяння выяўляецца на прыкладзе слоў, у якіх перадаецца паслядоўнасць (*плаваць – выплываць, каштаваць – пакаштаваць, слухаць – выслухаць*). Разам з тым увага вучняў засяроджваецца на спалучэнні слоў, да якіх можна падабраць аднаслоўныя сінонімы (*справіць лямант – залямантаваць*) і дарэчнасць іх выкарыстання ў гутарковым стылі. Вызначэнне структурна-кампазіцыйных асаблівасцей казкі (*зачын, асноўная частка, заканчэнне*) і разгляд частак падвядзе вучняў да стварэння ўласных тэкстаў – працягу казкі.

Такім чынам, праз сістэму практыкаванняў вучням трэба давесці, што, па-першае, з дапамогай марфем у пэўных выпадках можна растлумачыць лексічнае значэнне слоў; па-другое, – аднакаранёвыя словы адыгрываюць важную ролю ў тэкстаўтварэнні, таму пашырэнне слоўнікавага запasu за іх кошт спрыяе больш дакладнасці выказвання; па-трэцяе, выкарыстанне словаўтваральных сінонімаў (замена словазлучэнняў вытворнымі словамі) робіць маўленне дакладным і выразным.

Лекцыя 11. Методыка вывучэння марфалогіі

1. Мэта, змест і значэнне раздзела “Марфалогія і арфаграфія” ў курсе беларускай мовы.
2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння марфалогіі.
3. Методыка азнаямлення з марфалагічнымі паняццямі.
4. Віды марфалагічных практыкаванняў.

1. Мэта, змест і значэнне раздзела “Марфалогія і арфаграфія” ў курсе беларускай мовы

Методыка вывучэння марфалогіі – раздзел лінгваметодыкі, у якім раскрываюцца мэты, змест, прынцыпы, метады і прыёмы засваення лексіка-граматычных класаў слоў, іх граматычнага значэння, граматычных катэгорый, сістэмы граматычных формаў, асаблівасцей спалучэння з іншымі словамі, асноўных сінтаксічных функцый і спосабаў словаўтварэння.

Пры вывучэнні марфалогіі неабходна ўлічваць асаблівасці слоўнікавага складу мовы, бо граматыка не можа існаваць без слова. Лексічнае значэнне –індыўідуальнае для кожнага слова, дапаўняе і ўдакладняе дадатковае значэнне – граматычнае.

Мэта вывучэння марфалогіі – фарміраванне ведаў пра сістэму часцін мовы, іх граматычныя прыметы, словазмяненне, тэкстаўтваральную ролю; фарміраванне ўменняў і навыкаў правільнага формаўтварэння часцін мовы, іх ужывання ў словазлучэннях і сказах; фарміраванне арфаграфічных і пунктуацыйных навыкаў; развіццё граматычнага ладу маўлення; выхаванне культуры маўлення праз авалоданне марфалагічнымі нормамаі беларускай мовы.

Задача марфалогіі – выявіць і апісаць спецыфіку граматычных катэгорый розных часцін мовы. Марфалогія вызначаецца складанасцю граматычных формаў розных тыпаў слоў, выяўляе правілы іх змянення, размяркоўвае па тыпах скланення і спражэння. Яна разглядае асаблівасці слоў розных лексіка-граматычных разрадаў, выпрацоўвае асноўныя правілы класіфікацыі слоў па часцінах мовы, устанаўлівае сістэму часцін мовы, выяўляе заканамернасці іх узаемадзеяння. У працэсе вывучэння марфалогіі ў вучняў неабходна фарміраваць веды пра марфалагічны лад беларускай мовы; паказаць функцыю моўных адзінак у маўленні; выпрацоўваць уменні размяжоўваць часціны мовы, вызначаць марфалагічныя катэгорыі, рабіць марфалагічны аналіз; удасканалваць навыкі правільнага выбару арфаграмы паводле марфалагічнага прынцыпу. Згодна з прынцыпам пераемнасці і апераджэння навучання вывучэнне марфалогіі становіцца падрыхтоўчым этапам да засваення сінтаксісу беларускай мовы. Задача настаўніка – актывізаваць думку вучняў, імкнуцца, каб веды былі ўстойлівымі і асэнсаванымі.

Часціны мовы – гэта лексіка-граматычныя класы слоў, якія характарызуюцца адзінствам абагульненага значэння, агульнасцю граматычных катэгорый, пэўнай сістэмы форм, асаблівасцямі ў спалучэнні з іншымі словамі. Аднясенне слова да пэўнай часціны мовы грунтуецца на аснове ўсіх пералічаных адзінак, але не ўсе яны маюць аднолькавую вартасць. У кожнай часціны мовы роля іх розная.

У змест вывучэння марфалогіі беларускай мовы ўваходзяць марфалагічныя паняцці (граматычнае значэнне, граматычныя прыметы, часціны мовы і г.д.), марфалагічныя нормы, граматычныя правілы змянення слоў, уменні і навыкі правільнага формаўтварэння, ужывання ў маўленні і напісання, марфалагічнага аналізу. Марфалогія ў школьным курсе мовы вывучаецца разам з арфаграфіяй.

Асноўнымі моўнымі ўменнямі, якія фарміруюцца пры вывучэнні часцін мовы і служаць асновай фарміравання маўленчай і камунікатыўнай кампетэнцый вучняў, з’яўляюцца наступныя:

- вызначаць агульнае значэнне **назоўніка** і ўжываць назоўнікі ў адпаведнасці з іх лексічным значэннем;
- захоўваць правільнасць граматычных формаў роду, ліку назоўнікаў;
- правільна ўжываць назоўнікі, якія адрозніваюцца катэгорыямі роду і ліку ў беларускай і рускай мовах;
- правільна выкарыстоўваць назоўнікі назоўнікаў 1 скл. ў форме Д., М. скл.; 2 скл. м.роду ў формах Р. і М. скл.; 3 скл. у формах Р. і Т. скл.; рознаскланяльных і нескланяльных назоўнікаў;
- ужываць **прыметнікі** ў адпаведнасці з іх лексічным значэннем для апісання і выражэння ўніверсальнага значэння прыметы ў розных стылях маўлення;
- правільна ўтвараць склонавыя формы прыметнікаў;
- правільна ўтвараць ступені параўнання прыметнікаў;
- ужываць **эпітэты** ў выказванні. ужываць лічэбнікі ў адпаведнасці з іх лексічным значэннем;
- адрозніваць **лічэбнікі** ад слоў з лікавым значэннем;
- правільна ўтвараць склонавыя формы лічэбнікаў і ўжываць іх у адпаведнасці з граматычнымі нормамаі ў колькасна-іменных спалучэннях;
- правільна спалучаць зборныя лічэбнікі з назоўнікамі,
- правільна ўтвараць склонавыя формы другой часткі (назоўніка) дробавых лічэбнікаў;
- утвараць няпэўна-колькасныя спалучэнні ў адпаведнасці з граматычнымі нормамаі беларускай мовы.
- пазбягаць неапраўданых паўтораў **займеннікаў**;
- правільна ўтвараць і ўжываць склонавыя формы зваротнага займенніка **сябе**;

- разгортваць выказванне з дапамогай займеннікаў як сродку паслядоўнай сувязі сказаў у тэксце;
- ужываць **дзеясловы** ў адпаведнасці з іх функцыянальнай характарыстыкай;
- адрозніваць дзеянні абмежаваныя і неабмежаваныя ў часе, захоўваць іх аднолькавае лексічнае значэнне як умову трывальнай суаднесенасці дзеясловаў;
- падбіраць суадносныя словазлучэнні з часавым значэннем;
- выражаць мэтавую ўстаноўку маўлення праз катэгорыю ладу;
- утвараць актыўныя і пасіўныя канструкцыі з выкарыстаннем дзеясловаў незалежнага і залежнага стану;
- правільна ўтвараць асабовыя формы дзеясловаў I і II спр., адрозніваць іх ад безасабовых;
- выкарыстоўваць **службовыя часціны мовы** ў адпаведнасці з іх функцыяй у маўленні.

2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння марфалогіі

Да прыватнаметадычных прынцыпаў вывучэння марфалогіі адносяцца наступныя:

- 1) прынцып *адзінства формы і значэння*, які скіроўвае да асэнсавання граматычных прымет, лексічнага і граматычнага значэнняў;
- 2) прынцып *функцыянальна-камунікатыўнай накіраванасці* вывучэння марфалогіі патрабуе абавязковага ўліку намінатыўнай, граматычнай і тэкстаўтваральнай функцый часцін мовы і прадвызначае выбар практыкаванняў, пры выкананні вучні выкарыстоўваюць разнастайныя граматычныя формы ў працэсе маўлення;
- 3) *нарматыўна-стылістычны* прынцып накіраваны на засваенне асаблівасцей функцыянавання часцін мовы ў тэкстах пэўных стыляў;
- 4) вывучэнне марфалогіі на сінтаксічнай аснове накіроўвае да аналізу часцін мовы ў складзе сказа і засваення іх сінтаксічнай ролі;
- 5) прынцып *уземасувязі вывучэння марфалогіі з іншымі раздзеламі* курса беларускай мовы выяўляецца ў скразным фарміраванні марфалагічных уменняў вучняў пры вывучэнні фанетыкі, лексікі, словаўтварэння, арфаграфіі, пунктуацыі;
- 6) улік марфалагічных асаблівасцей беларускай мовы ў параўнанні з рускай патрабуе засваення спецыфічных марфалагічных формаў для беларускай мовы і асаблівасцей іх функцыянавання у маўленні.

3. Методыка азнаямлення з марфалагічнымі паняццямі

Выкладанне марфалогіі – граматычных класаў слоў (часцін мовы) – патрабуе тэарэтычнай асновы, якая складаецца з універсальных ведаў пра марфалагічную сістэму мовы: на аснове чаго словы дзеляцца на граматычныя класы, што скаладе аснову такога падзелу, ад чаго залежыць здольнасць пэўных груп слоў абазначаць прадмет або прымету, дзеянне і

інш. Часціны мовы вызначаны як класы слоў, якія: 1) маюць аднолькавае агульнае значэнне; 2) маюць аднолькавыя марфалагічныя прыметы; 3) выконваюць адну і тую ж тыповую сінтаксічную функцыю.

Для дасягнення комплексу задач пры вывучэнні марфалогіі настаўніку неабходна распрацоўваць кірункі вучэбнай дзейнасці, сутнасць якой накіравана на распазнаванне часцін мовы і адрозненне іх формаў; практычнае авалоданне багаццем моўных сродкаў і выяўленне іх прызначэння і роля для маўлення; павышэнне ўзроўню маўленчай культуры вучняў.

Падрыхтоўка настаўніка да тлумачэння матэрыялу па марфалогіі можа ўключаць наступныя кампаненты:

1) пошук апорнай дэталі, якая актывізуе разумовую дзейнасць вучняў і выклікае цікаваць да матэрыялу;

2) выбар кампазіцыі тлумачэння, каб чаргаваліся віды дзейнасці і падключаліся эмоцыі;

3) арганізацыя паэтапнай пошукава-даследчай працы вучняў.

Такім чынам, засваенне моўнага матэрыялу адбывалася з апорай на марфалагічныя нормы і ўлікам функцыянавання ў слоў гэтай часціны мовы маўленні. Пры гэтым лінгвістычны закон вывучаўся ў арганічнай сувязі з маўленчым матэрыялам, адбывалася дэманстрацыя граматычных з’яў і катэгорый праз выкарыстанне розных відаў маўленчай дзейнасці – чытання, гаварэння, аўдзіравання.

4. Віды марфалагічных практыкаванняў. Марфалагічныя практыкаванні ва ўсіх разнастайнасцях з’яўляюцца спецыфічнымі **прыёмамі вывучэння марфалогіі** беларускай мовы.

Аналітычныя марфалагічныя практыкаванні накіраваны на вызначэнне марфалагічных прыкмет часцін мовы, прадугледжваюць граматычную характарыстыку слова з пункту гледжання значэння, формы і функцыі, што садзейчае сістэмнаму фарміраванню ведаў і забяспечвае трываласць марфалагічных уменняў.

Напрыклад, да ўрока па тэме “Спражэнне дзеясловаў” прапануецца заданне: *“Знайдзіце ў тэксце асабовыя формы дзеясловы. Вызначце іх спражэнне. Устаўце прапушчаныя літары згодна з тым, да якога спражэння адносіцца дзеяслоў. Вызначце трыванне падкрэсленых дзеясловаў.*

Кніга – лепшы сябар. Як часта мы чуем (незак. тр.) гэтыя словы. Так звыкліся (зак. тр.) ўжо з імі, што часам не ўдумваемся (незак. тр.) ў іх сэнс. А кніга – гэта цэлая скарбніца ведаў, выдатных думак, добрых парадаў. Яна вядзе (незак. тр.) нас па таемных сцежках мінулага, на імклівым заркалёце імчыць (незак. тр.) у будучыню, вучыць (незак. тр.) аддана службыць Радзіме, любіць родную зямлю, сваіх бацькоў, вучыць працаваць і сябраваць.

Нашу краіну называюць (незак. тр.) чытаючай краінай. І на самай справе, кніга ў нас узнята на п'едэстал гонару, І ўсё, што звязана з друкаваным словам, *выклікае* (незак. тр.) вялікую ўвагу народа. Кнігу *любяць* (незак. тр.) старыя і малыя, акадэмікі і школьнікі. Нельга ўявіць сабе жыццё без кнігі... Ці ж змог бы чалавек вучыцца, стаць адукаваным, даведацца пра цэлы Сусвет, калі б не было кнігі? Вось чаму кнігу называюць (незак. тр.) крыніцай ведаў.

Да вызначай групы практыкаванняў адносіцца і *марфалагічны разбор* слоў розных часцін мовы. Марфалагічны разбор пэўнай часціны мовы праводзіцца тады, калі вучні ўжо пазнаёміліся з усімі яе марфалагічнымі прыметамі. У працэсе вывучэння марфалагічных тэм настаўнік звяртае ўвагу на характар кожнай прыметы пэўнай часціны мовы, размяжоўвае сталыя і зменныя прыметы. У выніку поўнага марфалагічнага аналізу настаўнік пераконваецца, наколькі поўна і правільна засвоілі вучні звесткі пра тую ці іншую часціну мовы. Парадак разбору часцін мовы вызначаны ў падручніку, што дазваляе весці сістэматычнаю працу па паўтарэнні вывучанага.

Сінтэтычныя марфалагічныя практыкаванні накіраваны на ўтварэнне граматычных формаў слоў (скланенне), словаўтварэнне, сінтаксічнае канструяванне (уклучэнне граматычных формаў слова ў склад словазлучэнняў, сказаў). *Прачытайце. Выпішыце дзеепрыметнікі, запішыце побач дзеясловы, ад якіх яны ўтвораны. Абзначце суфіксы ў дзеепрыметніках. Узор: засея-ць ← засеяны, зарас-ці ← зарослы.*

Знайдзіце і зачытайце апісанне знешнасці. Вызначце, ці ёсць у ім ацэнка чалавека.

Зайшоў адзін раз у рэдакцыю, угледзеў там сярэдняга росту маладога чалавека, якога дагэтуль не бачыў. Худатвары, з доўгім носам, з глыбока (*запасці*) вачыма (*запалымі*), у пенснэ, (апануць) ў гарнітур (*апануты*). На галаве ў яго быў шыракаполы капялюш. ***Выгляд незнаёмага падаўся мне сур'ёзным, а твар сімпатычным.***

– Пазнаёмцеся, Сяргей Палуян! – прамовіў Сцяпан. Я быў рады новаму знаёмству, бо ўжо паспеў прачытаць Палуянавы допісы з Кіева. Палуян, як мне падалося, быў таксама (задаволі-ць) (*задаволены*) сустрэчаю са мною (Паволе Ц.Гартнага).

Камунікатыўныя марфалагічныя практыкаванні вызначаюць увядзенне разнастайных граматычных формаў у тэкст, стварэнне ўласнага выказвання з мэтай замацавання марфалагічнай нормы ў маўленні.

Напрыклад, пры вывучэнні тэмы “Дзеяслоў як часціна мовы” настаўнік прапануе вучням спачатку даследаваць функцыю дзеясловаў праз аналіз мастацкага тэксту і выявіць вобразныя сродкі мастацкага апісання. Працуючы з тэкстам, вучні ўсведамляюць “сюжэтную” ролю дзеясловаў, з дапамогай якіх ствараецца дэталёвая характарыстыка працэсаў працы і дзеянняў: *Прачытайце, як пра беларускія кулінарныя*

традыцыі гаворыцца ў тэксце. Выпішыце са сказаў першага абзаца дзеясловы, якія абазначаюць працэсы працы ў час прыгатавання бліноў.

Па асаблівасцях бліноў і аладак меркавалі не толькі пра агульны дастатак беларускай сям’і і мясцовыя кулінарныя традыцыі, але і пра паўсядзённае жыццё ў доме. Так, жытнія бліны (з сітнай мукі) выпякалі, калі ў хаце былі блізкія сваякі. Грачанікі гатавалі на масленіцу. Аўсяныя бліны, што расчынялі яшчэ звечара, – пяклі ў будні.

Тыя ж бліны, прыгатаваныя раніцай “на хуткую руку”, паказвалі на мітусню, хваробу гаспадыні, змены ў рытме жыцця сям’і (В.Цітоў).

Далей настаўнік прапануе заданне: “*Раскажыце пра кулінарныя традыцыі вашай сям’і*”.

Міжмоўнае супастаўленне фактаў беларускай і рускай моў праводзіцца праз параўнанне марфалагічных фактаў з мэтай нейтралізацыі інтэрферэнцыі і інш. Напрыклад, да тэмы “Несупадзенне ліку і роду некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах” заключаецца ў вызначэнні ролі назоўніка як сродку раскрыцця тэмы прапанаванага тэксту: *Мы з татам вярталіся ад бабулі. Змяркалася. У лесе панаваў змрок. І раптам здалася, што ззаду штосьці мільгнула. Цень трымаўся на адлегласці, але не адставаў ад нас. Было выразна бачна, што ён рухаецца побач, па пясчаным насыпе. Так мы ехалі колькі часу. Лес пачаў наступова радзець. І тут мы ўбачылі аленяня, маленькае аленяня. Мы спыніліся, выйшлі з машыны, не зачыняючы дзвярэй. Аленяня спынілася, але падысці не адважвалася. Недзе забрахаў сабака – недалёка вёска. Учуйшы гэта, яно схамянулася і хутка пабегла ў лес. З жалем глядзелі мы яму ўслед. “Тата, ён адшукае сваю маці?” – “Адшукае, абавязкова”.* (З газеты)

Настаўнік засяроджвае ўвагу на граматычных спосабах выражэння ланцужковай сувязі сказаў – ужыванні назоўнікаў, займеннікаў, выкарыстанне сказаў падобнай структуры. Умова камунікатыўнага практыкавання заключаецца ў тым, каб спачатку выбраць з тэксту назоўнікі, якія ў беларускай і рускай мовах не супадаюць у ліку ці родзе (*змрок, насып, цень, аленяня, боль, жаль, сабака; дзверы, суніцы*), вызначыць іх лексічнае значэнне і граматычную форму. Потым вучні складаюць апавяданне “*Нечаканая сустрэча*”, выкарыстоўваючы назоўнікі, якія не супадаюць у родзе ці ліку ў рускай і беларускай мовах.

Вывучэнне часцін мовы мае вялікае значэнне для развіцця маўлення і мыслення вучняў. Уменне групаваць словы па часцінах мовы, вызначаць іх формы з’яўляецца асновай працы над многімі арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі правіламі, нормамаі словаўжывання, словаўтварэння, культуры маўлення.

Практычнае значэнне вывучэння марфалогіі выяўляецца толькі тады, калі марфалагічныя ўменні і навыкі становяцца асновай фарміравання нормаў маўлення і авалодання беларускай мовай як сродкам суразмоўніцтва. Найважнейшым аспектам культуры маўлення з’яўляецца

нарматыўнасць. Вывучэнне марфалогіі забяспечвае авалоданне вучнямі не проста формамі слоў, словазлучэннямі, а найперш уменнямі ўжываць іх у маўленні ў адпаведнасці з нормамаі літаратурнай мовы. Таму настаўнік павінен засяроджваць увагу на семантыцы марфалагічных з’яў ва ўзаемасцвязі з іх функцыяй у сказе і тэксце. Вельмі важна, каб пры гэтым вучням дэманстраваліся ўзоры граматычнай сінаніміі, магчымасці выкарыстання варыянтаў, найбольш прымальных для афармлення думкі.

Напрыклад, вывучэнне тэмы “Лады дзеяслова” настаўнік можа пачаць з працы з тэкстам для перакладу. Вучні выпісваюць дзеясловы, утвараюць формы загаднага і ўмоўнага ладу (*сумаваць, дапамагаць, старацца; не сумуй, не лялуйся, дапамагай, старайся; не сумаваў бы, дапамагаў бы, стараўся б*), перакладаюць сказы і пераказваюць іх па-беларуску.

Советы Астрономуса

На календарной странице уже весна, а за окном хмурое небо. Как же так, разве мы не увидим чего-то доброго и светлого? Эти хмурые деньки – явный указатель на то, что мы должны взять себя в руки и быть радушными и трудолюбивыми, готовыми протянуть руку помощи своим ближним. Будьте прилежны в учебе, не давайте себе ни одной возможности стать ленивым и невнимательным. Пусть в вашем сердце живёт надежда и уверенность в завтрашнем дне. (Из журнала “Незнайка”)

Далей настаўнік прапануе заданне: *“На аснове звестак з тэксту складзіце выказванне “Што нам раіць Астрономус”, адрасаванае сябру, з мэтай аказаць яму падтрымку. Напрыклад: “Не сумуй. Будзь добрамыслівым і працалюбівым. Дапамагай тым, хто побач з табой. Не лялуйся. Будзь старанным у вучобе, уважлівым на ўроках. Будзь упэўненым у сваіх сілах. Не губляй надзею на тое, што ў цябе ўсё атрымаецца”*. Выразіць мэтавую ўстаноўку маўлення дапамагаюць формы дзеяслова загаднага ці ўмоўнага ладу.

Правільнасць маўлення вучняў фарміруецца пры засваенні найбольш складаных марфалагічных законаў, што выяўляюць спецыфічныя рысы беларускай мовы. Разгляд функцыянальнай характарыстыкі слоў розных марфалагічных класаў павінны быць накіраваны на асэнсаванне правіла выбару з шэрагу адзінак розных узроўняў з падобным ці блізкім значэннем метавіта тых, якія найбольш падыходзяць для дадзенага кантэксту.

Лекцыя 12. Методыка вывучэння сінтаксісу

1. Месца і значэнне сінтаксісу ў школьным курсе беларускай мовы.
2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння сінтаксісу.
3. Методыка фарміравання сінтаксічных паняццяў.
4. Віды сінтаксічных практыкаванняў.

1. Месца і значэнне сінтаксісу ў школьным курсе беларускай мовы.

Методыка вывучэння сінтаксісу – раздзел лінгваметодыкі, у якім раскрываюцца мэты, змест, прынцыпы, метады, прыёмы засваення будовы і значэння словазлучэнняў і сказаў. Сінтаксіс – важная частка граматыкі, у якой разглядаюцца законы спалучэння слоў у словазлучэнні і правілы пабудовы сказаў. Ён з’яўляецца тым узроўнем мовы, на якім прыводзяцца ў дзеянне усе моўныя сродкі і выконваюць сваю галоўную камунікатыўную функцыю. Таму навучанне сінтаксісу патрабуе забеспячэння цеснай сувязі з усімі раздзеламаі школьнага курса беларускай мовы.

Мэта вывучэння сінтаксісу – фарміраванне ведаў пра сінтаксічны лад беларускай мовы; развіццё граматычнага ладу маўлення; выхаванне культуры маўлення. Засваенне сістэмы сінтаксічных ведаў адбываецца праз авалоданне вучнямі прыметамі словазлучэнняў як сродку разгорнутай намінацыі з’яў рэчаіснасці, іх разнастайнымі структурнымі мадэлямі, характарыстыкамі сказа як камунікатыўнай адзінкі; рознымі спосабамі выражэння граматычнай асновы сказа і спосабамі сінанімічнай замены дзейніка ў сказе; разуменні функцыі простых і складаных (развітых і неразвітых) сказаў у маўленні. Вучні авалодваюць ведамі пра функцыю аднародных членаў сказа ў маўленні; правіламі афармлення простага мовы; асаблівасці разнастайных структурна-семантычных тыпаў дыялогу (запыт, паведамленне інфармацыі, пабуджэнне да дзеяння).

Задачы выкладання сінтаксісу наступныя: 1) фарміраваць сістэму сінтаксічных паняццяў у іх узаемасувязі з лінгвістычнымі паняццямі іншых узроўняў; 2) вучыць асэнсоўваць сінтаксічныя факты, развіваць лагічнае мысленне, памяць, увагу; 3) фарміраваць сінтаксічныя нормы, дапамагаць авалодваць пунктуацыйнымі і стылістычнымі навыкамі.

Змест вывучэння сінтаксісу ўключае сінтаксічныя паняцці (словазлучэнне, сказ складаназлучаны і складаназалежны, пабочныя словы і сказы, дапасаванне, кіраванне, прымыканне і г.д.), сінтаксічныя правілы пабудовы словазлучэнняў і сказаў, уменні сінтаксічнага аналізу.

Да асноўных сінтаксічных ўменняў адносяцца наступныя:

- утвараць словазлучэнні розных структурных мадэлей, у якіх залежнае слова абазначае прымету прадмета; аб’ект, на які накіравана дзеянне; абставіны, пры якіх адбываецца дзеянне, захоўваючы дакладнасць словаўжывання;
- падбіраць сінанімічныя словазлучэнні рознай структуры; правільна ўжываць словазлучэнні, спецыфічныя для беларускай мовы;
- захоўваць парадак слоў у сказе і правільна вызначаць межы сказаў;
- вызначаць семантыку выказніка як прэдыката маўлення (сцвярджэнне або адмаўленне думкі, дзеянне, якасць прадмета-дзейніка);

- ствараць сказы з рознымі спосабамі выражэння дзейніка і выказніка; выконваць замену выказніка, карыстаючыся граматычнай сінаніміяй выказніка;
- ствараць развітыя і неразвітыя сказы і перабудоўваць іх;
- складаць сказы з аднароднымі членамі, якія характарызуюць прадметы і з’явы па адной прымеце;
- правільна ўжываць звароткі ў сказах у адпаведнасці з камунікатыўным намерам і нормаў этыкету;
- складаць сказы з простаю мовай і перабудоўваць іх у сказы з ускоснаю мовай;
- складаць дыялогі ў адпаведнасці з камунікатыўным намерам і з улікам асаблівасцей дыялагічнага маўлення.

Такім чынам, на аснове сінтаксічных ведаў і ўменняў адбываецца фарміраванне кампетэнцый вучняў – моўнай, маўленчай і камунікатыўнай.

2. Прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння сінтаксісу

Распрацоўка метадыкі навучання фінтаксісу грунтуецца на наступных прыватнаметадычных прынцыпах.

Функцыянальны прынцып накіроўвае на асэнсаванне функцыянальнай ролі сінтаксічных адзінак. Пры вывучэнні сінтаксісу акцэнтаецца ўвага на *словазлучэнні* як функцыянальнай адзінцы, што дазваляе зразумець яе намінаць характар і ўсвядоміць значымасць для дакладнага афармлення думкі ў працэсе маўлення. Напрыклад, каб прадэманстраваць намінаць характар словазлучэння і яго функцыю для дасягнення дакладнасці маўлення настаўнік засяроджвае ўвагу вучняў на адметнасці ўжывання словазлучэнняў пэўнага тыпу: пры апісанні прадмета пераважаюць назоўнікавыя словазлучэнні, характарыстыцы дзеяння – дзеяслоўныя. Пры выкананні практыкавання прапануе паслухаць тэкст і назваць удзельнікаў суразмоўніцтва:

Чорны стаяў цвёрда, упэўнена. Залацістым вокам замка скасіўся на Шэрага і, самазадаволена ўсміхнуўшыся, сказаў: “Які ты стары і тоўсты!” Шэры ўздыхнуў, з мудрым спакоем паглядзеў на Чорнага: “Хутка і ты станеш такім.” Чорны не чакаў такога адказу, улаваўся, крута павярнуўся да Шэрага: “Я? Гэткім? Ніколі! Глядзі, які я лёгкі і тонкі!” “І я спачатку быў такім,” – з тугою ў голасе прамовіў Шэры. (Паводле Г. Краснапёркі).

Цяжка пазнаць прадметы толькі па імёнах, выражаных прыметнікамі, але калі пабудаваць словазлучэнні, далучыўшы прыметнікі да назоўніка, то інфармацыя становіцца больш дакладнай. Вучні выпісваюць з тэксту словазлучэнні, якія характарызуюць суразмоўцаў, разглядаюць будову, значэнне і віды сувязі слоў у словазлучэнні. Пры разглядзе будовы словазлучэнняў настаўнік паведамляе, што граматычная аснова сказа словазлучэннем не з’яўляецца. Моўныя адзінкі засвойваюцца разам з усведамленнем іх функцыі ў маўленні: засяроджваецца ўвага вучняў на

адметнасці ўжывання словазлучэнняў пэўнага тыпу для вырашэння задачы маўлення. Вучні даведваюцца, што пры характарыстыцы маўленчых паводзін герояў выкарыстоўваюцца словазлучэнні з галоўным словам дзеясловам, пры апісанні герояў – з галоўным словам назоўнікам, залежныя словы дапамагаюць дакладна ўявіць прыметы, якія характарызуюць іх асаблівасці. Настаўнік павінен засяродзіць увагу на сінанімічных граматычных канструкцыях, якія выкарыстоўваюцца для апісання прыметы дзеянняў (сказаў з пагардай – пагардліва сказаў, прамовіў з тугою – прамовіў сумна, адбылося аднойчы – адбылося аднаго разу і інш.) і адначасовасці дзеяння (сказаў, самазадаволена ўсміхнуўшыся; сказаў, узлаваўшыся). Разам з гэтым вучні запамінаюць словазлучэнні, якія выкарыстаюць ва ўласным тэксте пры выкананні задання *скласці працяг тэксту*. У дадзеным выпадку вялікая ўвага надаецца словазлучэнням са значэннем характарыстыкі маўленчых паводзін. Пры абагульненні адказаў паведамляецца, што сярод этыкетных патрабаванняў да маўлення важнае месца займае інтанацыя выказвання (ветлівая або пагардлівая, што можа абразіць суразмоўцу).

Структурна-семантычныя прынцыпы вызначае аналіз сінтаксічнай адзінкі на ўзроўні будовы і значэння. Семантычны аспект звязаны з размежаваннем моўнай і маўленчай семантыкі сінтаксічных адзінак. Напрыклад, знаёмячы вучняў са сказам як адзінкай маўлення, настаўнік арганізуе назіранне над асноўнай функцыяй сказа – быць сродкам зносін. Напачатку вучні слухаюць тэкст:

Ці ведаеце вы, як наладзіць незвычайны птушыны рэстаран? Паслухайце, якое меню для птушак прапануем у такім рэстаране мы – наведвальнікі гуртка аматараў прыроды. На першае – “смачны гаршчочак”. Глушч і птушыны корм мы нанясём тоўстым слоём на гаршчочак для кветак, перавярнем яго ўверх дном і падвесім да птушынай кармушкі. На другое – “карысныя шышкі”. Глушчам і птушыным кормам абмажам сасновыя шышкі і прымацуем іх да кармушкі. На трэцяе – “шашлычок з сухой садавіны”. Падумайце самі і раскажыце, як вы яго прыгатуеце. Што спатрэбіцца для шашлычка? Дзе яго можна прымацаваць?

Вучні разглядаюць спосабы выражэння і развіцця думкі (разгляд тэксту “пад лінгвістычным мікраскопам”). Далей засвойваюць веды пра тое, што спалучэнне слоў ператвараецца ў сказ, калі ў яго змесце адлюстраваны пэўны фрагмент рэчаіснасці, выражаецца закончаная думка ці адносіны суразмоўцы да сказанага. Разам з гэтым настаўнік узнаўляе звесткі пра тое, што дзейнік і выказнік з’яўляюцца граматычнай асновай сказа і не ўтвараюць звычайнага словазлучэння, бо яны не звязаны падпарадкавальнай сувяззю. Працуючы з тэкстам, вучні выбіраюць сказы, у якіх заключана асноўная думка, выдзяляюць апорныя факты, якія спатрэбяцца пры стварэнні ўласнага выказвання для вызначанага адрасата – малодшых вучняў – з мэтай захаваць іх дапамагаць птушкам зімой. Пры выкананні практыкавання

вучні прыходзяць да вываду, што ў сказах заключаецца вядомая і новая інфармацыя, якая ўдакладняецца і развіваецца ў кожным наступным сказе. Важнай характарыстыкай сказа з'яўляецца *інтанацыя*. З яе дапамогай можна перадаць эмоцыі, выразіць камунікатыўны намер у працэсе маўлення. Засваенне апавядальных, пыталых і пабуджалых сказаў фарміруе моўныя ўменні будаваць выказванне ў адпаведнасці з намерам (запыт, паведамленне інфармацыі, пабуджэнне да дзеяння), улікам асаблівасцей маўлення і захаваннем правільнага парадаку слоў у сказе. Пры аналізе тэкстаў вучні разумеюць, што паведамленне, пытанне і пабуджэнне – гэта пэўныя маўленчыя акты, а афармленне сказа залежыць ад мэты маўлення.

Марфалага-сінтаксічны прынцып вызначае ўстанаўленне ўзаемазалежнай сувязі сінтаксічнай катэгорыі з марфалагічнай і наадварот. Кожнае словазлучэнне або сказ мае сваё індывідуальнае маўленчае або лексічнае значэнне, але яны могуць аб'ядноўвацца ў групы на аснове агульных моўных значэнняў. Моўная семантыка сінтаксічных адзінак – гэта агульнае значэнне аднаўзроўневых сінтаксічных адзінак аднолькавай будовы; моўная семантыка сінтаксічных адзінак – гэта канкрэтнае індывідуальнае значэнне сінтаксічнай адзінкі, звязанае з лексічным значэннем кампанента. У працэсе выкладання неабходна ўлічваць іх узаемасувязь.

Прынцып камунікатыўнай накіраванасці арыентуе на выкарыстанне сінтаксічных адзінак у маўленні. Камунікатыўны аспект дазваляе больш глыбока аналізаваць структурныя і семантычныя ўласцівасці сінтаксічных адзінак; ацаніць семантычную значнасць членаў сказа; вызначаць сродкі выражэння камунікатыўнага намеру; адкрываць новыя перспектывы ў вывучэнні сінтаксічных адзінак.

Напрыклад, функцыю аднародных членаў сказа вучні засвойваюць праз аналіз выказвання, дзе задача маўлення заключаецца ў тым, каб найбольш поўна перадаць інфармацыю, удакладніць яе змест, апісаць падзеі, назваць прыметы прадметаў і г.д. Таму ўменні будаваць сказы з аднароднымі галоўнымі і даданымі членамі з'яўляюцца асноўнымі. Каб узмацніць камунікатыўны аспект вывучэння матэрыялу, настаўнік прапануе вучням прачытаць тэкст, знайсці сродкі, дзякуючы якім ствараецца камічны эфект у гумарэсцы, перадаецца паслядоўнасць і хуткасць дзеянняў:

Мама ласкава будзіць першакласніка. Ён прачынаецца, мыецца, снедае, апранаецца, бярэ сабраны звечара партфель і ідзе ў школу. Мама будзіць пяцікласніка. Ён спіць. Мама зноў будзіць. Ён працягвае спаць. Раптам ускоквае з ложка, хутка мыецца, праглынае булку з чаем. Потым кідае ў сумку шываткі і падручнікі, апранаецца і бяжыць у школу.

Пры выкананні практыкавання вучні прыходзяць да вываду, што паслядоўнасць і хуткасць дзеянняў перадаецца дзякуючы сказам з аднароднымі выказнікамі; гэта і стварае камічны эфект у гумарэсцы.

Замацаванне моўных уменняў ужываць у маўленні сказы з аднароднымі членамі адбываецца пры выкананні задання скласці тэкст з элементамі разважання “Ці патрэбен пяцікласніку рэжым дня?”, адрасуючы яго сваім аднакласнікам. Так вучні пераконваюцца, што ў сказах з аднароднымі членамі больш дакладна разгортваецца інфармацыя, развіваюцца падзеі і перадаецца паслядоўнасць дзеянняў або характарызуюцца прадметы і з’явы па адной прымеце.

3. Методыка фарміравання сінтаксічных паняццяў

Тэарэтычную аснову вывучэння сінтаксічных з’яў у беларускай мове складае структурна-семантычнае напрамак, спецыфічнай асаблівасцю якога з’яўляецца шматаспектнае вывучэнне і апісанне мовы. Семантыка ўбірае ў сябе і лагічныя, і якасныя, і стылістычныя паказчыкі. Для структурна-семантычнага напрамку характэрна тое, што ён вызначае магчымасць неадназначнага рашэння, развівае мысленне, маўленне, адчуванне мовы.

Сістэмны курс сінтаксісу ўключае наступныя этапы яго вывучэння:

1) пачатковы (вучні атрымліваюць элементарныя веды пра асноўныя сінтаксічныя паняцці – словазлучэнне і сказ);

2) прапедыўны (у сціслай форме ўводзіцца элементарны курс сінтаксісу);

3) паглыблены (паглыбленне паняцця пра словазлучэнне ў час вывучэння іншых раздзелаў мовазнаўства);

4) паглыбленае вывучэнне простага сказа;

5) сістэмнае вывучэнне складанага сказа;

6) падагульняльны (на ўзроўні мовы сістэматызуюцца і пашыраюцца набытыя тэарэтыка-практычныя веды.

Кожны з этапаў вызначаецца радаю маўленчых паняццяў, якія павінны набыць вучні пры навучанні канкрэтнай тэмы сінтаксісу як сістэмы граматычнага ладу мовы. Прычым робіцца акцэнт не столькі на зваенне моўнай з’явы, колькі на асэнсаванне неабходнасці яе ўжывання ў тэксце. У гэтай сувязі В.У. Протчанка падкрэслівае, што ў цэнтр увагі ставіцца вучань і тэкст, маўленчыя і інтэлектуальныя здольнасці кожнага індывіда, без якіх нельга ўспрымаць тэксты іншых аўтараў і ствараць уласныя.

Шматузроўневае вывучэнне моўных адзінак выяўляецца ў комплексным аналізе тэксту. Узроўневая іерархія адзінак вызначае адну з задач сінтаксісу – паказаць на сінтаксічным фоне функцыянаванне адзінак іншых узроўняў моўнай сістэмы. У межах кожнага ўзроўню моўныя адзінкі характарызуюцца шматаспектна, адсюль вынікаюць шляхі і і методыка працы на ўроку. Сінтаксіс – адна з састаўных частак мовазнаўства. Ён цесна звязаны з марфалогіяй, якая з’яўляецца другой састаўной часткай граматыкі. Гэта сувязь выяўляецца ў тым, што марфалагічная форма слова абумоўлівае яго сінтаксічную функцыю і вызначае характар яго адносін з іншымі словамі ў словазлучэнні і ў сказе.

Акрамя марфалогіі, сінтаксіс у пэўнай меры звязаны з лексікай. Як вядома, лексіка прымае непасрэдны ўдзел у фарміраванні семантычнай сістэмы сказа. Спалучальнасць слоў ці словаформ часта абапіраецца на іх семантыку.

Сінтаксіс звязаны таксама з фанетыкай, паколькі фанетычныя сродкі (асабліва інтанацыя) непасрэдна ўдзельнічаюць у афармленні сінтаксічных адзінак. Вышэй ужо адзначалася, што разам з іншымі сродкамі інтанацыя арганізуе сказ, ператварае яго ў канкрэтнае выказванне, ажыццяўляе члянэнне выказвання, вызначае сувязь і сэнсавыя адносіны паміж яго часткамі.

Такім чынам, сінтаксіс вырашае свае задачы з дапамогай іншых раздзелаў навукі аб мове, якія ўзаемадзейнічаюць з сінтаксісам і дапаўняюць ці ўдакладняюць яго. І гэта зусім натуральная з'ява, паколькі вядома, што ўзаемная сувязь і ззаемная пранікальнасць розных падсістэм у моўнай сістэме садзейнічаюць паспяховаму выкананню асноўнай сацыяльнай функцыі мовы – быць дасканалым і зручным сродкам зносін паміж людзьмі, бо менавіта дзеля прыгожага звязнага маўлення і патрэбна наша праца.

Для эфектыўнасці навучання сінтаксісу беларускай мовы важна ўлічваць спецыфічнасць яго вывучэння ва ўстановах адукацыі з рускай мовай навучання. Веды гэтых асабліваасцей дапамогуць настаўніку арганізаваць працу вучняў і зрабіць вынікі гэтай працы найбольш эфектыўнымі. Такімі спецыфічнымі рысамі з'яўляюцца: 1) узаемасувязь урокаў па вывучэнні сінтаксісу беларускай мовы з урокамі па вывучэнні сінтаксісу рускай мовы, 2) узаемасувязь вывучэння сінтаксісу з развіццём маўлення вучняў; 3) узаемасувязь вывучэння сінтаксісу з пытаннямі стылістыкі; 4) узаемасувязь вывучэння сінтаксісу з пунктуацыяй; 5) вывучэнне сінтаксісу на марфалагічнай аснове.

4. Віды сінтаксічных практыкаванняў

З улікам камунікатыўнага і асобаснага падыходаў у навучанні мове найбольш эфектыўнымі метадамі і прыёмамі навучання сінтаксісу з'яўляюцца:

- *праца з тэкстам* – метада, які патрабуе ў працэсе навучання выкарыстоўваць тэкст як дыдактычны матэрыял і ўзор маўлення на ўсіх уроках вывучэння сінтаксісу;
- *лінгвістычны аналіз* выкарыстоўваецца з мэтай выяўлення і характарыстыкі структурнага, граматычнага, стылістычнага аспектаў сінтаксічнай адзінкі;
- *падбор апорных словазлучэнняў* як кампанентаў тэксту з асэнсаваннем іх структуры, семантыкі і функцыі;
- *сінтаксічнае канструяванне* – гэта складанне словазлучэнняў і сказаў, структурна-лагічных схем сінтаксічных канструкцый;

- *разгортванне граматычнай асновы сказа* вызначае ўключэнне ў граматычную аснову сказа іншых кампанентаў;
- *лінгвістычны эксперымент* (напрыклад, выключэнне са сказаў пабочных слоў з мэтай вызначэння іх функцыі);
- *практыкаванні аналітычна-сінтэтычнага тыпу*, якія маюць на мэце навучыць распазнаваць сінтаксічную моўную з’яву і засвойваць веды пра яе шляхам выяўлення канкрэтнай моўнай з’явы з тэксту;
- *камунікатыўныя практыкаванні творчага тыпу*, якія накіраваны на фарміраванне маўленча-камунікатыўных уменняў. ;
- *сінтаксічны разбор* (вусны і пісьмовы) забяспечвае фарміраванне сістэмных сінтаксічных ведаў праз структурна-семантычную характарыстыку розных тыпаў сінтаксічных адзінак і вызначэнне відаў сінтаксічнай сувязі паміж словамі ў словазлучэннях і часткамі складаных сказаў.

Аб’ектам сінтаксічнага разбору з’яўляецца словазлучэнне і сказ (просты, складаны, сказ з простаю мовай). Сінтаксічны разбор словазлучэння – гэта вызначэнне яго структуры, тыпу паводле марфалагічнага выражэння галоўнага і залежнага слоў, сінтаксічных адносін паміж кампанентамі, сродкаў сувязі слоў. Мэта сінтаксічнага разбору простага сказа – вызначэнне яго структуры паводле характару граматычнай асновы, наяўнасці даданых членаў, тыпу сказа паводле мэты, разбор па членах сказа. Мэта сінтаксічнага разбору складанага сказа – вызначэнне структурных частак яго, сэнсавых адносін паміж імі, тыпу складанага сказа. Асаблівую ролю пры правядзенні сінтаксічнага разбору складанага сказа адыгрывае парадак яго правядзення: спачатку вызначаецца колькасць прэдыкатыўных частак, чаму служыць выяўленне граматычнай асновы ў кожнай частцы; затым выяўляюцца віды сувязі частак (злучнікі, злучальныя словы, інтанацыя), тып складанага сказа (складаназлучаны, складаназалежны, бяззлучнікавы складаны сказ, сказ з рознымі відамі сувязі, ці камбінаванай будовы).

Такім чынам, сістэма працы ў адзінстве засваення сінтаксічных ведаў і ўменняў, якія фарміруюцца пры выкананні розных практыкаванняў, у выніку накіравана на развіццё маўлення вучняў. У працэсе маўленчай дзейнасці адбываецца інтанаванне сказаў, пабудова розных тыпаў сінтаксічных адзінак і іх выкарыстанне ў вусных і пісьмовых выказваннях у адпаведнасці з камунікатыўнай мэтазгоднасцю.

Вывучаючы *будову сказа* ў 5 класе, вучні ўсведамляюць функцыю граматычнай асновы сказа: дзякуючы ёй выказванне суадносіцца з рэчаіснасцю. Выкананне практыкавання, звязанага з вызначэннем мэты – паведамленне, пытанне ці пабуджэнне, дазваляе прадэманстраваць характарыстыку сказа “ў дзеянні”. Уменні адрозніваць розныя спосабы выражэння дзейніка і выказніка, дакладна вызначаць граматычную аснову з’яўляюцца трывалай асновай для далейшага вывучэння сінтаксісу, што дазволіць размяжоўваць словазлучэнні і неразвітыя сказы, простыя і

складанья, аднасастаўныя і двухсастаўныя, простыя з аднароднымі членамі і складанья сказы. У працэсе аналізу ўрыўка з тэксту вучні вызначаюць тыповыя спосабы выражэння граматычнай асновы і назіраюць за выпадкамі, калі ў ролі выказніка выступае спалучэнне слоў ці ўстойлівае словазлучэнне, разглядаюць сказы з аднароднымі дзейнікамі і выказнікамі:

У трамвай праз пярэдня дзверы ўваходзіць стары чалавек. Паволі падымаецца дзядуля на прыступках. Хлопчык убачыў, як яму цяжка гэта даецца. Ён хуценька ўсхапіўся з лаўкі, падаў сівому дзядулю руку і прапанаваў: "...". Дзядуля стаў адмаўляцца: "...". Але прыйшлося паслухацца. Ён сеў і з удзячнасцю прыхіліў хлопчыка да сябе (Паводле А. Пальчэўскага).

Настаўнік звяртае ўвагу на тое, што ў сказах дзейнік можа стаяць пасля выказніка, што такое размяшчэнне членаў сказа робіць маўленне больш дынамічным, выразным, дазваляе засяродзіць увагу суразмоўцы на галоўным факце. Замацаванне сінтаксічных уменняў адбываецца пры выкананні задання *скласці дыялог дзядулі і хлопчыка, зрабіць інсцэніроўку на тэксце з размеркаваннем роляў і аформіце выказванні, ужываючы ветлівыя словы, у адпаведнасці з агульнапрынятымі нормамі наводзін.*

Сінтаксіс у школьным курсе мовы вывучаецца разам з пунктуацыяй.

Лекцыя 13. Методыка навучання арфаграфіі

1. Мэты, задачы, змест навучання арфаграфіі і яе месца ў школьным курсе беларускай мовы.
2. Методыка азнаямлення вучняў з арфаграмай і арфаграфічным правілам.
3. Прыёмы фарміравання арфаграфічных уменняў і навыкаў вучняў.
4. Дыктант як арфаграфічнае практыкаванне і форма кантролю на ўроках беларускай мовы.

1. Мэты, задачы, змест навучання арфаграфіі і яе месца ў школьным курсе беларускай мовы

Арфаграфічная пісьменнасць вучняў – гэта ўменне правільна ўжываць графічныя сродкі (літары, злучок, прабел, рыску) пры перадачы на пісьме гукавога маўлення ў адпаведнасці з прынятымі правіламі правапісу. Сучасны беларускі правапіс – гэта стройная сістэма правіл, якія з’яўляюцца адлюстраваннем арфаэпічных і граматычных норм літаратурнай мовы. Веданне арфаграфічных правіл, карыстанне імі мае вялікае грамадскае значэнне – адзінства прынятых арфаграфічных норм аблягчаюць маўленчыя зносіны людзей у пісьмовай форме.

Методыка навучання арфаграфіі – гэта раздзел методыкі выкладання беларускай мовы, у якім апісваецца працэс фарміравання ў вучняў

арфаграфічных уменняў і навыкаў. Працэс фарміравання арфаграфічнай пісьменнасці ў школьным курсе складаны і працяглы: I этап – пачатковы, II – асноўны пры вывучэнні раздзелаў фанетыкі, словаўтварэння, марфалогіі, III – абагульняльны, IV – замацаванне і ўдасканаленне арфаграфічных уменняў і навыкаў.

Асноўная мэта навучання – гэта фарміраванне арфаграфічнай пісьменнасці, пад якой разумеецца ўменне правільна ўжываць пры напісанні слоў літарныя і небуквенныя графічныя сродкі лісты ў адпаведнасці з прынятымі правіламі правапісу. Павышэнне арфаграфічнай пісьменнасці вучняў з’яўляецца адной з галоўных праблем моўнай адукацыі. Поспех навучання арфаграфіі павінен насіць паступальны характар у выпрацоўцы трывалых арфаграфічных навыкаў.

Існуе два ўзроўні пісьменнасці: абсалютная і адносная. Абсалютная вызначаецца як уменне карыстацца ўсімі дзеючымі правіламі, а таксама беспамылкова ўжываць у пісьме словы-выключэнні з правіл. Адносная пісьменнасць раз’яўляецца як уменне пісаць слова ў адпаведнасці з вывучанымі правіламі. За курс базавай школы неабходна сфарміраваць адносную арфаграфічную пісьменнасць. Яе ўзровень вызначаецца згодна з нормаў ацэнкі ведаў, уменняў і навыкаў вучняў па беларускай мове.

У працэсе навучання неабходна абапірацца на псіхалагічныя і метадычныя перадумовы.

Псіхалагічныя перадумовы: 1) развіццё патрэбы ў арфаграфічных ведах (матывацыя); 2) ўлік фанетычных, словаўтваральных, марфалагічных, семантычных цяжкасцей як пры тлумачэнні, так і пры замацаванні матэрыялу; 3) апора на ўсе віды памяці – слыхавую, зрокавую, механічную; 4) актывізацыя мыслення вучняў пры тлумачэнні новага арфаграфічнага матэрыялу. Умовай актывізацыі мыслення з’яўляецца пастаўка перад вучняў задачы і пытанняў праблемнага характару.

Метадычныя перадумовы: 1) апора на базавыя фанетычныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя паняцці і ўменні; 2) развіццё арфаграфічнай пільнасці; 3) неабходная сувязь паміж фармаваннем арфаграфічных навыкаў і развіццём мовы.

Задачы навучання арфаграфіі:

- 1) выпрацоўка свядомых адносін да авалодання правіламі правапісу;
- 2) фарміраванне арфаграфічных уменняў вучняў;
- 3) развіццё маўленчага слыху;
- 4) фарміраванне патрэбы і ўмення карыстацца арфаграфічнымі слоўнікамі;
- 5) выхаванне ўстойлівай арфаграфічнай пільнасці.

Выкладанне арфаграфіі адбываецца на аснове наступных **прыватнаметадычных прынцыпаў**:

апора на нормы літаратурнага вымаўлення, што патрабуе вывучэння правіл арфаграфіі, заснаваных на фанетычным прынцыпе

беларускага правапісу, ва ўзаемасувязі з фарміраваннем фанетычных ведаў і ўменняў, арфаэпічных навыкаў;

апора на марфемную структуру слова вызначае авалоданне навыкамі правапісу значымых частак слова на аснове ведаў і вучэбна-моўных уменняў па марфеміцы;

апора на веды па марфалогіі прадугледжвае фарміраванне пэўных арфаграфічных сувязі з граматыкай (правілы вивучаюцца паралельна з вивучэннем тэм граматыкі і ў цеснай сувязі з імі);

улік асаблівасцей рускай арфаграфіі пры навучанні беларускаму правапісу прадугледжвае выкарыстанне ў метадычна апраўданых выпадках супастаўленняў і параўнанняў з мэтай выяўлення падобных і адметных прымет у блізкароднасных мовах. У іншым выпадку працэс фарміравання многіх арфаграфічных уменняў і навыкаў будзе ўскладняцца, а навыкі валодання дзвюма арфаграфічнымі сістэмамі – змешвацца;

камунікатыўнай накіраванасці навучання арфаграфіі вызначае фарміраванне трывалых арфаграфічных навыкаў для прымянення ў творчых заданнях, пісьмовым маўленні. Гэта значыць, засваенне арфаграфічных норм беларускай мовы павінна адбывацца на аснове ўзаемасувязі вуснага і пісьмовага маўлення, а развіццё ўменняў пісьмовай мовы павінна сыходзіць з рэальных патрэб вучняў на аснове тых відаў пісьмовых работ, якія найбольш запатрабаваныя (напрыклад, характарыстыкі, справаздачы, віншавальныя пісьмы, водгукі, рэцэнзіі, паведамленні, запрашэнні і інш.). Правільна аформленае пісьмовае маўленне – паказчык культуры і ўсведамлення значэння слова, а вусныя арфаграфічныя каментарыі спрыяюць не толькі авалоданню правіламі правапісу, але і развіццю вучэбна-навуковага стылю маўлення;

прынцып свядомасці і аўтаматызму вызначае шлях авалодання правіламі ад свядомага яго ўспрымання і ўмення прымяняць яго ў канкрэтным выпадку да механічна правільнага пісьма.

2. Методыка азнаямлення вучняў з арфаграмай і арфаграфічным правіламі

У сістэме моўных уменняў вучняў арфаграфічныя ўменні і навыкі займаюць вызначальнае месца, выяўляюць узровень агульнай пісьменнасці і маўленчай культуры.

Арфаграфічнае правіла – гэта палажэнне, якое ў адпаведнасці з канкрэтнымі прынцыпамі прапануе нарматыўнае напісанне слоў і іх форм.

Фанетычны прынцып арфаграфіі заключаецца ў тым, што напісанне адпавядае літаратурнаму вымаўленню слова і дакладна перадае яго гукавы склад.

Марфалагічны прынцып заснаваны на тым, што правілы патрабуюць аднолькавага напісання пэўнай марфемы слова ва ўсіх яго формах і роднасных словах незалежна ад вымаўлення. Традыцыйныя (гістарычныя)

напісанні патрабуюць захаваць на пісьме старыя гістарычныя напісанні, хоць яны і не адпавядаюць сучаснаму гукавому і марфемнаму складу слоў.

Дыферэнцыйныя напісанні патрабуюць размяжоўваць напісанне слоў, якія маюць рознае значэнне, але аднолькавае вымаўленне.

Фанетычны прынцып з'яўляецца адным з асноўных прынцыпаў беларускай арфаграфіі. Таму чым больш дасканалыя навыкі вуснага маўлення, тым больш лёгка адбываецца фарміраванне пісьменнасці вучняў. На думку М.Г. Яленскага, “навучанне павінна ажыццяўляцца не безадносна да сапраўднасці, а з улікам рэальна зафіксаванага практыкай інвентара арфаграфічных цяжкасцей і абавязна **не столькі на веданне правіла, колькі на законы, прынцыпы беларускага правапісу** (выдзелена М.Г. Яленскім)”.

Арфаграма (ад грэч. *orthos* – правільны і *gramma* – літара) – напісанне слова ў адпаведнасці з пэўным арфаграфічным правілам. Гэта літара або спалучэнне літар, пры якіх можа ўзнікнуць цяжкасць у напісанні, і напісанне якіх прадвызначаецца пэўнымі правіламі.

Спосабы рэалізацыі арфаграм: 1) выкарыстанне літар, якія абазначаюць галосныя і зычныя гукі; 2) выкарыстанне арфаграфічных знакаў (- злучок, ‘ апостраф); 3) выкарыстанне прабела (асобныя і злітныя напісанні).

Фарміраванню трывалых арфаграфічных навыкаў вучняў спрыяе паслядоўная, прадуманая праца над арфаграфічным правілам. Выкладзі правіла ў тым выглядзе, у якім яно даецца ў падручніку – недастаткова: падручнік не дае ўзору разважанняў і алгарытму дзеянняў – як прымяніць правіла.

Каб актывізаваць увагу, разумовую дзейнасць вучняў, настаўніку трэба валодаць метадамі праблемнага выкладання матэрыялу.

Пры гэтым варта прытрымлівацца наступнай метадычнай схемы працы:

1) падрыхтоўка вучняў да ўспрымання правіла (паўтарыць звесткі, неабходныя для ўспрымання правіла, раскрыць практычнае значэнне матэрыялу, звярнуць увагу на цяжкасці пры засваенні тэмы);

2) тлумачэнне арфаграфічнага правіла (настаўнік задае пытанні-задачы часткова-пошукавага характару ў строгай лагічнай паслядоўнасці, што і з'яўляецца ўзорам разважанняў);

3) авалоданне паслядоўнасцю разумовых дзеянняў у працэсе прымянення правіла: 1 этап – распазнавальны (знайсці арфаграму); 2 этап – выбарачны (усталяваць, якое правіла трэба прымяніць); 3 этап – заключны (прымяніць правіла);

4) выкананне арфаграфічных практыкаванняў.

Працэс навучання неабходна арганізаваць так, каб вучні ўсведамлялі не толькі тыповыя для напісання асаблівасці, але і адрознівалі прыватныя.

Напрыклад, пры вывучэнні тэмы “*Утварэнне і правапіс складаных прыметнікаў*” (раздзел “*Марфалогія і арфаграфія*”, 6 клас) настаўнік паведамляе тэму і задачы ўрока, выкарыстоўваючы наступную схему “Утварэнне і правапіс складаных прыметнікаў”:

З дапамогай схемы адразу даецца азначэнне тэрміну *складаная прыметнікі* (тэрмін з празрыстай матывацыяй – “*складаецца з некалькіх частак*”) і высвятляецца, што новага даведаюцца вучні на ўроку (*ад чаго ўтвараюцца складаная прыметнікі, правапіс складаных прыметнікаў*) і для чаго ім гэта патрэбна.

Далей настаўнік накіроўвае вучняў на запамінанне інфармацыі: “Паслухайце тэкст, запомніце, пра што раскажваецца ў тэксце. Перакажыце частку тэксту, у якой падаюцца звесткі пра тое, як да нас трапіла бульба. Прыдумайце загаловак тэксту.

Звычайна людзі гавораць: “Бульба – хлебу падмога”. І гэта праўда. Без бульбы нельга ўявіць ні абедзенны, ні ўрачыста-святочны стол. Бульбу вараць, пякуць, смажаць, фаршыруюць. А якія смачныя і апетытныя жоўта-ружовыя – толькі што з патэльні – дранікі!

Дзікія родзічы бульбы раслі ў Паўднёвай Амерыцы. Адтуль праз акіян, праз тысячы кіламетраў маракі Хрыстафора Калумба завезлі бульбу ў Еўропу. На нашу зямлю клубні трапілі дзякуючы Пятру I. З цягам часу чалавек ацаніў харчовыя якасці бульбы. Сёння агульнавядомая назва яе – “другі хлеб”. У засушлівыя гады, калі не радзіла жыта, іншаземная госця ратавала людзей ад голаду, ад смерці.

Нездарма народны пісьменнік Беларусі Янка Брыль вельмі слушна сказаў: “...Пах бульбы – не проста пах, а водар жыцця”. (Паводле З. Марозава)

Наступнае заданне вучням – знайсці складаная прыметнікі ў тэксце і даказаць гэта (*урачыста-святочны, жоўта-ружовы, агульнавядомы, іншаземны*).

Абапіраючыся на моўны вопыт, набыты пры вывучэнні тэмы “Складаная назоўнікі”, вучні паведамаць, што напісаныя праз злучок словы ўтварыліся ад *спалучэнняў слоў урачысты і святочны, жоўты і ружовы*.

Далей разглядаецца спосаб утварэння наступных прыметнікаў: *агульнавядомы* (ад спалучэння *прыметніка* з *прыслоўем*), *іншаземны* (ўтварыўся ад словазлучэння *іншая зямля* складанасуфіксальным спосабам).

Настаўнік паведамляе тое, што складаныя прыметнікі могуць утварацца ад складаных назоўнікаў. Такім чынам, у выніку працы разгортваецца першы пункт правіла і робіцца вывад пра спосабы ўтварэння складаных прыметнікаў.

Для разгортвання другога пункта настаўнік задае пытанні-стымулы, якія актывізуюць дзейнасць вучняў, але разам з тым не абмяжоўваюць пошук загадзя зададзенымі рамкамі: *Як пішуцца складаныя прыметнікі? Ці дастаткова тых ведаў, якія мы набылі раней, каб не памыліцца ў правапісе складаных прыметнікаў?*

Праводзіцца аналіз і параўнанне прыкладаў *жоўта-ружовы, ярка-ружовы*. Вучні адказваюць, што складаныя прыметнікі могуць пісацца праз злучок, калі утвораны ад прыметнікаў, раўнапраўных паміж сабой (*урачыста-святочны, жоўта-ружовы*); прыметнікі, якія абазначаюць якасць з дадатковым адценнем *ярка-ружовы*.

Наступнае пытанне падводзіць да засваення новай лінгвістычнай інфармацыі: *Ці можа напоўніць рад гэтых прыметнікаў слова паўднёва-заходні? Не можа, бо гэты прыметнік утварыўся ад двух слоў паўднёвы і заходні, што называюць напрамкі свету. Значыць, трэба запомніць, што праз злучок пішуцца прыметнікі, якія абазначаюць прамежкавыя напрамкі свету. Настаўнік дадае, што праз злучок пішуцца і прыметнікі з першай часткай, якая абазначае напрамак свету, утвораныя ад геаграфічных назваў: *Усходне-Еўрапейская раўніна*.*

Вучні аднаўляюць словазлучэнні, ад якіх утварыліся прыметнікі *агульнавядомы, іншаземны*. У выніку далейшага аналізу робяць вывад пра злітнае напісанне складаных прыметнікаў, якія ўтвораны ад спалучэнняў *прыслоўя і прыметніка*, словазлучэння *назоўніка з іншымі часцінамі мовы*, а таксама ад геаграфічных назваў, якія з'яўляюцца словазлучэннямі *назоўніка з прыметнікам*.

Такім чынам, разгортваецца другі пункт правіла.

Для разгляду трэцяга пункта мэтазгодна на аснове дыферэнцыраванага падыходу прапанаваць заданні розных узроўняў:

I заданне – рэпрадуктыўна-прадуктыўны ўзровень: *Знайдзіце ў тэксце выказванні пра бульбу. Каму належаць словы ў першым выпадку? Хто адрасуе нам другое выказванне? Перабудуйце сказы з прастай мовай, замяніўшы яе на ўскосную. Уключыце ў сказы складаныя прыметнікі, якія характарызуюць прадмет маўлення. У выніку выканання задання замацоўваюцца сінтаксічныя ўменні – адбываецца перабудова сінтаксічных канструкцый. Вучні самастойна ўключаюць складаныя прыметнікі ў выказванні, перабудоўваючы гатовыя маўленчыя ўзоры.*

II заданне – прадуктыўны ўзровень: *Якія стравы з бульбы вы прыгатавалі б для абедзеннага стала? Якія стравы з бульбы вы хацелі б пакаштаваць за ўрачыста-святочным сталом? Перад вамі стаіць задача – расказаць сваім сябрам пра такія стравы, выкарыстоўваючы інфармацыю з першай часткі тэксту.* Пры выкананні задання адбываецца пабудова ўласнага выказвання.

Тэкст, выкарыстаны ў якасці дыдактычнага матэрыялу, утрымлівае прэцэдэнтныя выказванні (*бульба – хлебу падмога; “...Пах бульбы – не проста пах, а водар жыцця”*). Прапанаваныя выказванні ў якасці стымуляў да стварэння выказванняў з выкарыстаннем лексічных адзінак, якія выяўляюць спецыфічныя асаблівасці беларускай мовы (назвы беларускіх нацыянальных страў – *клёцкі, дранікі, бабка*). Карыстаючыся ўжытымі ў тэксце дзеясловамі (*бульбу вараць, пякуць, смажаць, фаршыруюць*), вучні засвояць назвы страў беларускай народнай кухні.

Такім чынам, засваенне арфаграфічнай нормы з улікам функцыянавання моўных адзінак у маўленні. Пры гэтым правіла вывучалася ў арганічнай сувязі з маўленчым матэрыялам, адбываўся разгляд граматычных з’яў.

3. Прыёмы фарміравання арфаграфічных уменняў і навыкаў вучняў

Пры выпрацоўцы арфаграфічных навыкаў настаўніку важна накіроўваць вучняў на пазнавальную самастойнасць, валодаць метадамі праблемнага выкладання.

Мэтазгодна выкарыстоўваць наступныя прыёмы працы:

- **Алгарытмізацыя.** Алгарытм – дакладнае і паступовае апісанне дзеянняў з мэтай устанаўлення правільнага вырашэння арфаграфічнай задачы. Напрыклад:

Праваніс не з дзеяпраметнікамі

1. Ці ўжываецца без не? ----не ўжываецца. – Разам.

Так

2. Кароткая ---- *так*. – Асобна.

ці поўная форма?

Так

3. Ці ёсць паяснёныя словы? ----- *так*. – Асобна.

Не.

4. Ці ёсць супрацьпастаўленні? *так*. . – Асобна.

Не. --- Разам.

- Пастаноўка **праблемных задач**: напрыклад, *Чаму пры напісанні выдзеленых літар можна дапусціць памылку: мыешся, вучышся, зжаць, расчыніць.*

- **Спісванне** з дадатковым заданнем, са зменай тэксту.

- **Перфакарты.**

- Дыктанты розных відаў.

- **Праца з арфаграфічнымі слоўнікамі.**

• *Арфаграфічны разбор* – тлумачэнне правапісу ў вуснай ці пісьмовай форме.

Прыёмы працы па фарміраванні арфаграфічнай пільнасці:

- розныя віды разбору слоў;
- дыктант “Правяраю сябе”;
- узаемаправерка пісьмовых прац;

• трэніровачныя практыкаванні на выяўленне і распазнаванне ў тэксце арфаграм.

4. Дыктант як арфаграфічнае практыкаванне і форма кантролю на ўроках беларускай мовы

Дыктант – від практыкавання па арфаграфіі і пунктуацыі, з дапамогай якога фарміруецца арфаграфічная і пунктуацыйная пільнасць, а таксама вызначаецца ўзровень валодання вучнямі практычнымі ўменнямі і навыкамі. Запіс адбываецца на аснове слыхавога ўспрымання і суднясення гукавога складу слова з яго графічным складам.

Класіфікацыя і віды дыктантаў

Па мэце правядзення:

- 1) навучальны;
- 2) кантрольна-навучальны (дыктант “Правяраю сябе”);
- 3) кантрольны.

Па структуры:

- 1) слоўнікавы;
- 2) па звязным тэксце.

Па характары пісьма:

- 1) без змен у тэксце;
- 2) са зменамі ў тэксце: выбарачны, размеркавальны, узноўлены;
- 3) графічны;
- 4) лічбавы.

Па часе тлумачэння:

- 1) папярэдзальны;
- 2) з каментарыем у час пісьма;
- 3) тлумачальны.

Па ступені змянення тэксту:

- 1) творчы;
- 2) вольны;
- 3) з працягам.

Па ўспрыманні тэксту:

- 1) зрокавы (папярэдняе чытанне тэксту);
- 2) слыхавы;
- 3) па памяці (тэкст вывучаны на памяць).

Па ўскладненасці дадатковым заданнем:

- 1) з граматычным заданнем;
- 2) з творчым заданнем.

Патрабаванні да тэкстаў для дыктантаў:

- ❖ Адпаведнасць агульнадыдактычным прынцыпам навучання.
- ❖ Даступнасць зместу для вучняў пэўнага класа.
- ❖ Адпаведнасць нормам сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
- ❖ Насычанасць арфаграмамі і пунктаграмамі, іх адпаведнасць вывучаным тэмам і раздзелам, раўнамернае размеркаванне арфаграм у тэксце. Узровень насычанасці тэкстаў (колькасць арфаграм / пунктаграм) : V клас – 10/2-3, VI клас – 12/2-3, VII клас – 16/3-4, VIII клас – 20/4-5, IX клас – 24/5-10, X клас – 24/10-15, XI – 28/15-20.

- ❖ Адпаведная колькасць слоў з неправапраемымі і цяжкаправапраемымі напісаннямі, правапісу якіх школьнікі спецыяльна вучыліся: V – VI класы – 5 слоў, VII-VIII класы – 7 слоў, IX-X класы – 10 слоў, XI – 12 слоў.

Слоўнікавы дыктант праводзіцца з мэтай фарміравання ўменняў і навыкаў правапісу. Дыктант складаецца з улікам варыянтаў ў межах адной арфаграмы або на аснове супастаўлення некалькіх арфаграм. Аб'ём слоўнікавага дыктанта: V клас – 12–15 слоў, VI – 15–20 слоў, VII – 20–25 слоў, VIII – 25–30 слоў; IX – 30–35 слоў; X клас – 35–40 слоў; XI – 40–45 слоў. Слоўнікавы дыктант дазваляе эканоміць час на ўроку, засяроджвае ўвагу на пэўных арфаграмах, садзейнічае ўзбагачэнню слоўніка вучняў.

Прыклады дыктантаў розных відаў праілюстраваны матэрыялам для вучняў 5–6 класаў.

Прыклады слоўнікавых дыктантаў

1. Дыктант, складзены з улікам варыянтаў у межах адной арфаграмы.

Бязлюдная вуліца, бяскрыўдны ўчынак, бясхмарнае надвор'е, бязмежны акіян, бессістэмная падрыхтоўка, бяздонная сіль неба, бясспрэчны доказ, прыгожая бесказырка.

2. Дыктант, складзены на аснове тэматычнай групы слоў.

А) Канцэрт, тэатр, рэпетыцыя, дэкарацыя, спектакль, мелодыя, партэр, балкон, прэм'ера, апладысменты, мастацтва, камедыя, глядач, антракт.

Б) Чарніцы, ажыны, маліны, брусніцы, журавіны, суніцы, парэчкі, клубніцы, трускалкі, агрэст, барбарыс, буякі.

3. Дыктант, складзены на аснове лексіка-граматычнай групы моўных адзінак.

Спелае калоссе, зялёнае лісце, малады дубняк, дробнае птаства, непразны хвойнік, палова чалавецтва, тонкі бярэзнік, многа камення, дзікае звяр'ё.

Выбарачны дыктант праводзіцца з мэтай развіцця ўвагі і ўмення знаходзіць у тэксце словы, словазлучэнні, сказы на вывучанае правіла. У адпаведнасці з умовай патрэбныя канструкцыі выпісваюцца, з дапамогай абазначэнняў тлумачыцца выбар.

Прыклады выбарачных дыктантаў

а) Выберыце з тэксту адушаўлёныя назоўнікі, выпішыце іх, абгрунтуйце свой выбар.

Шмат ёсць птушак-прыгажуняў. Не менш і знакамітых птушак-пявунняў. А вось гэта птаха – шэрая, непрыкметная, герайня песень, казак, легендаў. Між тым зязюля нават гнязда свайго не ладзіць. Вернецца з выраю ў канцы вясны і ўсё лятае, кукуе на пералесках і садах, быццам кагосьці шукае. Пройдзе час – знясе яйка проста на зямлі. Потым возьме яго ў дзюбу і пакладзе ў гняздо мухалоўкі ці берасцянкі. Праз тыдні два з падкінутага яйка вылупіцца птушаня. То падкідыш – зязюляня. Як толькі памацнее, яно выкідвае з гнязда астатнія яйкі і застаецца адно. Зязюляня вельмі пражэлівае. Каб пракарміць яго, птушкі-бацькі шчыруюць ад ранку і да вечара. І не здагадваюцца, што кормяць чужака (Паводле У. Ягоўдзіка)

б) Выберыце з тэксту словазлучэнні з тыпам сінтаксічнай сувязі “дапасаванне”, выпішыце іх, абгрунтуйце свой выбар.

Таямніцы з куфэрка

Усе таямніцы-загадкі свету жывуць у маляваным бабуліным куфэрку. Вось ён, стаіўся ў куце старога хаты. Няўжо адчувае, што нам страшна парушыць бабуліну забарону і адамкнуць цудоўны сакрэт? Але ж ён забыўся, што сёння Каляды, а ў калядную ноч якіх толькі дзівосаў не бывае! Мы запалім святую свечку ды пачаруем, каб скарбонка-таямніца сама расчынілася. Ціха! Шэпчам бабуліну замову: “Першым разам, добрым часам, з днём бялюсенькім сам-насам заклінаем, замаўляем, цуд-куфэрак адчыняем...” (Паводле А. Хатэнка).

в) Выпішыце асабовыя назоўнікі, абазначце суфіксы ў словах.

Рамяство ў XIV – XIV стагоддзях было дробнай вытворчасцю. У доме гараджаніна ў кутку стаяў стол з раскладзеным на ім інструментам і лаўка, на якой сядзеў рамеснік. У беларускіх гарадах існавала шмат розных відаў рамяства: працавалі кавалі, ювеліры (залатары), ганчары, гарбары, шаўцы, цесляры. Аб далейшым развіцці вытворчасці сведчыць наяўнасць такіх спецыяльнасцей, як збойнікі, кацельшчыкі, піавары. Нязменным спадарожнікам рамяства з’яўляецца гандль. У гарадах працавалі рынкі, дзе гандляры падавалі вырабы рамяства (З падручніка “Гісторыя Беларусі”)

Размеркавальны дыктант праводзіцца на аснове супастаўлення вучнямі асобных слоў, словазлучэнняў ці сказаў, размеркавання іх па адпаведных групам на аснове агульных прымет.

Прыклад размеркавальнага дыктанта

Выпішыце і размяркуйце па асобных слупках дзеясловы I і II спражэння.

Шмат якія звяры і птушкі ўмеюць прадказваць надвор’е. Вось кацяня кіпці аб сцяну вострыць – значыць, хутка будзе дождж. Мордачку хавае, лапамі яе захінае – марозныя дні надыходзяць. А раскінецца прывольна, лапкамі ўгору – цёплае і сухое надво’е будзе.

Гусак хавае нос пад крыло – пахаладае. Вераб’і ўпыле купаюцца – хутка дожджык пойдзе.

Але не толькі дождж і вецер, сцюжу і цяпло прадказваюць птушкі і звяры. Яны адчуваюць загадзя, што набліжаецца грозная падземная бура. Дзесьці ўдалечыні ледзь-ледзь уздрыгнула зямля, данёсся з-пад зямлі амаль нячутны гул. Чалавек не звярнуў увагі. А сабакі, змеі, яшчаркі, рыбы занепакоіліся: бяда будзе! (Паводле Б. Зубкова)

Узноўлены дыктант праводзіцца пасля праслухоўвання тэксту і яго падрабязнага аналізу. Вучні ўзнаўляюць тэкст па памяці на аснове апорных слоў, словазлучэнняў, граматычных асноў. Тэкст чытаецца тры разы.

Прыклад ўзноўленага дыктанта

Сярод шэрых галін высокага дуба здалёк кідаецца ў вочы жоўта-зялёны кусцік. Гэта кусцік амялы, дзіўнай і цікавай раслінкі. Расце амяла на дрэвах, ды так высока, што і дастаць яе цяжка. Жыве яна крыўдай, бо не стараецца сама для сябе. Карыстаецца гатовымі сокамі дрэва – свайго гаспадара. Галінкі мае дробныя. Лісточкі доўгія, вузкія, цвёрдыя, быццам скурай пакрытыя. Куст амаль ніколі не траціць свайго прыгожага светла-зялёнага колеру. Рана вясной у кутках галінак і паміж лісточкамі з’яўляюцца жоўта-зялёныя з прыемным пахам кветкі. Карэнне амялы запускаецца глыбока і вельмі шкодзіць дрэву. У народзе з амялы вырабляюць клей на мух, а лісце, дробна парэзанае і высушанае, служыць як лякарства (Паводле Зоські Верас).

Узнавіце тэкст дыктанта, выкарыстоўваючы прапанаваныя словазлучэнні.

Жоўта-зялёны кусцік, дзіўнай і цікавай раслінкі, дастаць цяжка, жыве крыўдай, сокамі дрэва, скурай пакрытыя, светла-зялёнага колеру, з прыемным пахам кветкі, запускаецца і шкодзіць дрэву, з амялы вырабляюць.

Графічны дыктант. Пасля праслухоўвання тэксту вучні графічна абазначаюць структуру прапанаваных слоў, словазлучэнняў, сказаў.

Прыклад графічнага дыктанта

Паслухайце тэкст, складзіце і запішыце схемы сказаў з аднароднымі членамі.

Дзівосная іншаземка

Звычайна людзі гавораць: “Бульба – хлебу падмога”. І гэта праўда. Без бульбы нельга ўявіць ні абедзенны, ні ўрачыста-святочны стол. Бульбу вараць, пякуць, смажаць, параць, фаршыруюць. А якія смашныя і апетытныя – толькі што з патэльні – драпікі!

Дзікія родзічы бульбы раслі ў Паўднёвай Амерыцы. Адтуль праз акіян, праз тысячы кіламетраў мараплаўцы Хрыстафора Калумба завезлі бульбу ў Еўропу. На нашу зямлю клубні трапілі дзякуючы Пятру I. З цягам часу чалавек ацаніў харчовыя якасці бульбы, назваў яе “другім хлебам”. У засушлівыя гады, калі не радзіла жыта, бульба ратавала людзей ад голаду, ад смерці.

Нездарма народны пісьменнік Беларусі Янка Брыль вельмі слушна сказаў, што “пах бульбы – не проста пах, а водар жыцця” (Паводле З. Марозава).

Лічбавы дыктант. Пасля праслухоўвання тэксту вучні запісваюць нумары сказаў у адпаведнасці з прапанаваным заданнем.

Прыклад лічбавага дыктанта

Вызначце на слых і запішыце нумары складаных сказаў.

Крылаты рыбак

Чайка – добры рыбак, гэта многія ведаюць. Але не кожны задумваецца, чаму яна заўсёды мае ўлоў. Паназіраем за чайкай.

Вось чайка пакалыхваецца на хвалях, быццам белы паплавок. Нібы не рыбаць, а задумалася аб нечым. Раптам узлёт – і чайка бяшумна падае ў ваду. Глядзіш, у дэюбе бліскучая, як лядзях, рыбка.

Задумлівая чайка не дрэмле на вадзе. Яна рашае, на якую вышыню ўзляцець, каб потым нырнуць у ваду. Умела рыбаць чайка!

Чайка не толькі зоркая, але і разумная птушка. Таму яна заўсёды з уловам (Паводле В. Кастручына).

Папераджальны дыктант праводзіцца з мэтай папярэджання памылак. Вучні вусна тлумачаць арфаграмы і пунктаграмы да запісу тэксту.

Тэкст для папераджальнага дыктанта

Беларус – гэта перш за ўсё заўзяты працаўнік. Спакон вякоў прывык ён жыць сваёй працай і спадзявацца толькі на яе. Паўсядзёныя клопаты рабілі яго руплівым гаспадаром. Цяжкая праца не заўсёды дазваляла зводзіць канцы з канцамі. Жыццё рабіла беларуса надзвычай ашчадным.

Свае мары пра ішчасце, дасттак і багацце нашы продкі выказвалі ў казках, прыказках і прымаўках, якія яны таленавіта ўмелі складаць.

Бывала, жыццё гнула беларуса. Ён пакутаваў і цягнеў, марыў і спадзяваўся на лепшае будучае. З усіх сіл стараўся пакінуць у спадчыну дзецям штосьці большае, чым атрымаў сам ад сваіх бацькоў. Складанае жыццё не дазваляла нашым продкам памыляцца. Яны былі людзьмі разважлівымі.

Беларусы былі добрымі змагарамі, але войны прыносілі нашым продкам шмат шкоды і пакут (З падручніка “Гісторыя Беларусі”).

Дыктант з каментарыем у час пісьма паводзіцца на аснове арфаграфічнага ці пунктуацыйнага матэрыялу. Каментарый у час пісьма падаецца ў выглядзе аргументаванага доказу: у час пісьма вучань называе правіла, дае тлумачэнні, робіць вывад пра напісанне пэўных слоў ці сказаў.

Тэкст для дыктанта з каментарыем

Запішыце тэкст, каменціруючы правапіс канчаткаў назоўнікаў.

Слова пра мужнасць

Прырода надзяліла чалавека цудоўным дарам – рашучасцю аддаваць сябе высокай мэце. Гэты дар мы называем мужнасцю. Без яго само жыццё было б іншым. Бо мужнасць жыла ў людскім імкненні скарыць

агонь, ваду і маланку. Гэта яна адкрывала мацерыкі, абжывала пустыні, праз ільды, сюсю праклала Паўночны шлях. Мужнасць прыводзіла чалавека і чалавецтва да перамог у вайне і міры – у працы, барацьбе, навуцы. (Паводле У. Карнава).

Тлумачальны дыктант праводзіцца пры замацаванні тэмы. Пасля запісу тэксту пад дыктоўку тлумачацца арфаграмы і пунктаграмы з дапамогай умоўных абазначэнняў і скарачэнняў пісьмова або вусна.

Тэкст для тлумачальнага дыктанта

Запішыце тэкст. Растлумачце правапіс **е, я** ў словах пры дапамозе ўмоўных абазначэнняў (падкрэсліце літары, пастаўце націск у вызначаных словах).

Буслы найбольш любяць лясістыя і балоцістыя мясіны. Вось чаму іх заўсёды сустранеш у нас, на Беларусі.

Бусел – птушка разумная і назіральная. Калі ён бачыць, што людзі наважаюць яго і даюць яму прытулак, то ахвотна селіцца ў вёсцы і робіцца сябрам гасціннага гаспадара. Кажуць, што буслы нават адрозніваюць сваіх гаспадароў ад чужых. Аб розуме буслоў сведчыць і тое, што яны звычайна не баяцца ддзяцей і пастухоў, а паляўнічых блізка не падпускаюць. (Паводле А. Якімовіча)

Дыктант па памяці праводзіцца пасля папярэдняй падрыхтоўкі і завучвання тэксту на памяць.

Прыклад дыктанта па памяці

Прачытайце ўрывак з верша Г. Бураўкіна “Песня пра маці”. Вывучыце яго на памяць, запішыце, расстаўляючы знакі прыпынку.

*Помню кожную рыску
Ад няшчасця ўратуе,
І маршчынку тваю. Добра ведаю я,
Над маёю калыскай
Маці, мама, матуля
Помню ўсмішку тваю. Дарагая мая.*

Творчы дыктант праводзіцца з мэтай развіцця звязнага маўлення вучняў, актывізацыі лексікі і засваення арфаграфіі. У час запісу ў тэксце адбываюцца пэўныя змены ў адпаведнасці з пастаўленым заданнем.

Прыклад творчага дыктанта

Падбярыце і ўстаўце патрэбныя прыметнікі, дапасуйце іх да назоўнікаў.

Усход сонца

За полем падымаецца беразнячок. А далей узвышаецца сцяна асін і клёнаў. Там – пушча. Адтуль узыходзіць сонца. Спачатку паказваецца яго бераг, потым вырастае шар, разганяючы туман. Праменне прабіваецца праз альшэўнік і лаішчыць пасля ўчарашняга ліўня зямлю. Свежасць адчуваецца ў кожнай травінцы, Здаецца, напаўняецца сокам зямля, аддаючы яго травам.

Дразды пераймаюць пералівы і сустракаюць раніцу перасвістам (Паводле І. Пташнікава).

Дыктант з працягам праводзіцца з мэтай праверкі арфаграфічнай і пунктуацыйнай пісьменнасці, развіцця творчых здольнасцей, удасканалення маўленчых навыкаў вучняў: вызначаць асноўную думку тэксту, развіваць сюжэт, рабіць вывады.

Прыклад дыктанта з працягам

Складзіце і дапішыце тэкст дыктанта для вучняў свайго класа.

Дапамагайце маме

Мама прыйшла з працы вельмі змораная. Вядома, напрацаваўшы цэлы дзень, будзеш адчуваць стомленасць. А тут яшчэ ў кватэры трэба прыбраць, схадзіць у магазін, згатаваць абед ці вячэру.

І я вырашыў

Вольны дыктант дае магчымасць праверыць уменне вучняў правільна выкарыстоўваць лексічныя і граматычныя сродкі пры стварэнні тэксту па прапанаваным ўзоры, развівае самастойнасць вучняў, творчыя здольнасці. Настаўнік чытае тэкст па частках, вучні адвольна ўзнаўляюць і запісваюць урыўкі.

Прыклад вольнага дыктанта

Паслухайце тэкст, самастойна ўзнавіце часткі тэксту.

Маланка і Гром

У згодзе жылі калісьці Маланка і Гром. Любіла Маланка, калі хмары ўкрывалі неба і чорным рабілася ўсё навокал. Гром глядзеў на Маланку і шчыра радаваўся.

Ды неяк гарачая Маланка зачэпіла дрэва. Загарэлася яно. Маланка ўзрадавалася і давай іншыя дрэвы паліць. Гром разгневаўся на Маланку, пачаў сварыцца на яе. Але Маланка не паслухалася, пачала людзей крыўдзіць, будынкi падпальваць.

З той пары толькі блісне Маланка, Гром ужо злуецца, сварыцца на яе. Маланка яшчэ больш разыходзіцца – Гром голас павышае. Перастане яна сваволіць, тады і Гром сціхае. А новая навальніца пачынаецца – усё паўтараецца. Кароткая памяць у ліхой Маланкі! (Паводле Ю. Ярмыша).

Кантрольны дыктант праводзіцца з мэтай праверкі арфаграфічнай і пунктуацыйнай пісьменнасці вучняў.

Кантрольны дыктант – гэта самастойная работа вучняў, у час якой яны павінны зразумець змест тэксту, запісаць яго без змен, знайсці арфаграмы і пунктаграмы, праверыць іх, напісаць без памылак. Праводзіць кантрольнага дыктанта мэтазгодна, калі папярэдне адбывалася грунтоўная падрыхтоўка вучняў да выканання работы: пасля вывучэння раздзела, вялікай тэмы, важных і цяжкіх для засваення арфаграфічных правіл; у канцы кожнай чвэрці і навучальнага года.

Аб'ём кантрольнага дыктанта [26]: V клас – 85–90 слоў, VI клас – 90–100 слоў, VII клас – 100–110 слоў, VIII клас – 110–120 слоў, IX клас – 120–140 слоў, X клас – 140–170 слоў, XI клас – 170–190 слоў.

Калі кантрольны дыктант суправаджаецца граматычным заданнем, аб'ём дыктанта будзе адпавядаць першай лічбе ў радку для пэўнага класа.

Методыка правядзення кантрольнага дыктанта:

Перад правядзеннем дыктанту на дошцы запісваюцца не зразумелыя вучням словы, словы на нявывучаныя правілы.

- 1) Чытанне тэксту (выразна, з захаваннем арфаэпічных нормаў);
- 2) Чытанне па сказах для запісу: 1-ы раз чытаецца ўвесь сказ, 2-і раз – па частках, 3-і раз – увесь сказ для праверкі.
- 3) Чытанне ўсяго тэксту з мэтай праверкі.
- 4) Арганізацыя працы з дадатковым заданнем.

У час **праверкі дыктанта** выпраўляюцца ўсе арфаграфічныя і пунктуацыйныя памылкі (**I / V**), дапушчаныя вучнямі, але пры ацэнцы ўлічваюцца не ўсе.

Неабходна адрозніваць:

1) арфаграфічныя і граматычныя памылкі (**граматычнымі памылкамі** з'яўляюцца памылкі ва ўтварэнні і ўжыванні формаў слова);

2) арфаграфічныя і фактычныя памылкі (**фактычныя памылкі** – гэта няправільныя напісанні, выкліканыя няведаннем рэалій);

3) арфаграфічныя памылкі і апіскі (апіскі – гэта няправільныя напісанні, якія скажаюць гукавы і літарны воблік слова),

4) грубыя і нягрубыя памылкі:

нягрубыя арфаграфічныя памылкі: а) памылкі ў пераносе слоў; б) няправільнае ўжыванне вялікай літары ў складаных уласных назвах; в) памылкі ў напісанні ўласных назваў неславянскага паходжання; г) злітнае ці асобнае напісанне прыставак у прыслоўях, утвораных ад назоўнікаў і прыметнікаў з прыназоўнікамі; д) механічнае недапісанне апошніх літар у словах;

нягрубыя пунктуацыйныя памылкі: а) пастаноўка аднаго знака прыпынку замест іншага (аналагічнага); б) наяўнасць коскі паміж аднароднымі азначэннямі; в) пропуск аднаго з здвоеных знакаў прыпынку або парушэнне іх паслядоўнасці);

5) памылкі, якія паўтараюцца, дапушчаныя ў тым самым слове некалькі разоў або ў аднакаранёвых словах (лічацца за адну памылку);

6) аднатыпныя памылкі – памылкі на адно правіла, калі ўмовы выбару напісання заключаны ў граматычных і фанетычных асаблівасцях слова (першыя тры аднатыпныя памылкі лічацца за адну, кожная наступная памылка залічваецца як самастойная).

Дыктант ацэньваецца адной адзнакай. Не ўлічваюцца пры выстаўленні адзнакі памылкі на нявывучаныя правілы, апіскі, фактычныя памылкі, напісанне **и** замест **і**, незахаванне аўтарскіх знакаў прыпынку.

У кантрольнай рабоце, якая складаецца з дыктанта і дадатковых заданняў, выстаўляюцца дзве адзнакі – за кожны від работы.

Аналіз дыктантаў:

1. Азнямленне з вынікамі працы.
2. Узнаўленне тэарэтычнага матэрыялу.
3. Аналіз тыповых памылак (не больш за 4–5).
4. Дыферэнцыраванае выкананне практыкаванняў.
5. Дамашняе заданне на паўтарэнне.

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ ЗМЕСТ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Модуль 1. АГУЛЬНЫЯ ПЫТАННІ МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Метадычная думка ў Беларусі: гісторыя станаўлення і развіцця

Заданні:

1. Падрыхтаваць паведамленне “Жыццё і навукова-метадычная дзейнасць Б.Тарашкевіча”.
2. Прааналізаваць раздзел “Методыка пісьма” з працы “Методыка роднае мовы” (1926) К. Міцкевіча.

Пытанні:

1. У беларускай педагагічнай навуцы ўсё часцей звяртаюцца да аналізу метадычнай спадчыны. Чаму, на вашу думку, так адбываецца? Што каштоўнае можна знайсці ў метадычнай спадчыне для стварэння беларускай нацыянальнай школы на сучасным этапе?
2. У чым вы бачыце адукацыйнае прызначэнне кніг Ф.Скарыны? Дакажыце на прыкладах, што выданні першаасветніка заклалі падмурак у стварэнне першых падручнікаў па роднай мове.
3. Выкарыстоўваючы звесткі з навуковых прац В.Болбаса, раскажыце пра этыка-педагагічныя погляды першаасветніка. Раскрыйце маральна-этычны аспект светапогляду Ф. Скарыны. Што з’яўляецца вызначальным для стварэння і станаўлення гарманічнай асобы? Якія палажэнні можна выкарыстаць пры фармулёўцы развіццёвых і выхаваўчых мэт сучаснага ўрока беларускай мовы?
4. У чым метадычная каштоўнасць “Граматыкі славенскай” І.Ужэвіча?
5. Назавіце працы расійскіх метадыстаў XIX ст., прысвечаныя пытанням метадыкі выкладання роднай мовы.
6. Ахарактарызуйце працэс станаўлення нацыянальнай школы пасля 1917г. Раскрыйце метадычны аспект “Беларускай граматыкі для школ” Б.Тарашкевіча. Як у граматыцы падаецца тэарэтычны матэрыял? Як фармулюецца ўмова да практычных заданняў? У чым асаблівасць дыдактычнага матэрыялу, выкарыстанага аўтарам?
7. Як фармулюе задачы навучання роднай мове Я.Колас у “Методыцы роднае мовы” (1926 г.)? Ахарактарызуйце метады і прыёмы навучання, якія разглядае аўтар. Падбярыце да практыкаванняў, прапанаваных Я.Коласам, адпаведныя ўласныя заданні, якія б вы

выкарысталі на ўроках у сучаснай школе пры вывучэнні розных раздзелаў беларускай мовы.

8. Як уплывала сацыякультурная сітуацыя ў Беларусі на развіццё metodyкі выкладання роднай мовы ў 30–50-я гады? Аргументуйце свой адказ.
9. Назавіце беларускіх вучоных, якія займаліся праблемамі metodyкі выкладання мовы ў сярэдняй школе ў другой палове ХХ – ХХІ ст.ст. Раскажыце пра іх навукова-метадычную дзейнасць.
10. Новыя падыходы да выкладання беларускай мовы ў ХХІ ст. Якія праблемы хвалююць вучоных-метадыстаў на сучасным этапе развіцця metodyкі выкладання беларускай мовы.

Літаратура

1. Выкладанне беларускай мовы ў школе / пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мн., 1994. – С. 12–35.
2. Колас, Я. Методыка роднай мовы / Я. Колас // Зб. тв.: у 14 т. – Мн., 1976. Т.12. – С. 315–506.
3. Мурына, Л.А. Асноўныя светапоглядныя кампаненты лінгвакультуралагічнага падыходу і шляхі яго рэалізацыі пры навучанні мовам у школе / Л.А. Мурына, Г.М. Валочка // Веснік адукацыі. – 2007. – № 1. – С. 20–23.
4. Мурына, Л.А. Сістэмна-функцыянальны і камунікатыўна-дзейнасны падыходы пры навучанні мовам у школе / Л.А. Мурына, Г.М. Валочка // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – №.10. – С. 28 – 32.
5. Протчанка, В.У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В.У. Протчанка. – Мн., 2001. – С. 148–170.
6. Тарашкевіч, Б. Беларуская граматыка для школ. Факсім. Выданне / Б. Тарашкевіч. – Мн., 1991.
7. Язерская, С.А. Да пытанняў аналізу мовы “Граматыкі славенскай” І. Ужэвіча / С.А. Язерская // Шматаспектны аналіз у практыцы навучання беларускай мове. – Мн., 1985.
8. Яленскі, М.Г. Лінгваметадычная парадыгма асобасна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М.Г. Яленскі. – Мн., 2002. – С. 127–183.
9. Яленскі М.Г. Методыка выкладання беларускай мовы: Сучасная лінгвадыдактыка/ М.Г. Яленскі. – Мн., 2005.
10. Яленскі М.Г. Сучаснае прачытанне “Методыкі роднае мовы” К. Міцкевіча (Я. Коласа) / М.Г. Яленскі, Н.У. Антонова // Пачатковая школа. – 2002. – № 7.

Беларуская мова як вучэбны прадмет у сучаснай школе

Заданні:

1. Пазнаёміцца і прааналізаваць наступныя дакументы: “Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова”, “Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская мова”.
2. Зрабіць аналіз зместу і структуры вучэбнай праграмы па беларускай мове для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі .

Прыкладны план: 1) асноўныя часткі праграмы (агульная характарыстыка); 2) “Тлумачальная запіска”, асноўныя палажэнні; 3) структура і змест раздзелаў, узаемадзеянне прынцыпаў пераемнасці і апераджэння ў сістэме навучання роднай мове; 4) рэалізацыя сістэмна-апісальнага і камунікатыўна-дзеяснага падыходаў да навучання беларускай мове.

Пытанні:

1. Мэта і задачы навучання беларускай мове ў сярэдняй школе.
2. Як адбывалася станаўленне школьнай праграмы на працягу перыяду з пач. 20-х гг. XX ст. да пач. XXI ст.?
3. У чым сутнасць лінгваметадычных падыходаў да выкладання беларускай мовы?
4. Назавіце асноўныя прынцыпы навучання беларускай мове.
5. Які дакумент акрэслівае змест навучання беларускай мове і вызначае патрабаванні да ўзроўню падрыхтоўкі вучняў? Крытэрыі адбору сучаснага зместу беларускай мовы ў агульнаадукацыйных установах.
6. Змест і структура сучаснай праграмы па беларускай мове для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Літаратура

1. Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета «Беларуская мова».
2. Вучэбная праграма для агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская мова, V–XI класы. – Мінск: НІА, 2018.
3. Канцэпцыя вучэбнага прадмета «Беларуская мова» .
4. *Ляшчынская, В.А.* Методыка выкладання беларускай мовы / *В.А. Ляшчынская, З.У. Шведава.* – Мн.: РІВШ, 2010. – 238 с.
5. *Мартынкевіч, С.В.* Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / *С.В. Мартынкевіч.* – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
6. Методыка выкладання беларускай мовы / *М.Г. Яленскі [і інш.] ; пад рэд. М.Г. Яленскага.* – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
7. *Мурына, Л.А.* Асноўныя светапоглядныя кампаненты лінгвакультуралагічнага падыходу і шляхі яго рэалізацыі пры навучанні

моваў у школе / Л.А. Мурына, Г.М. Валочка // Весн. адукацыі. – 2007. – № 1. – С. 20–23.

8. *Мурына, Л.А.* Сістэмна-функцыянальны і камунікатыўна-дзеясны падыходы пры навучанні моваў у школе / Л.А. Мурына, Г.М. Валочка // Беларус. мова і літаратура. – 2006. – № 10. – С. 28–32.

9. *Яленскі, М.Г.* Методыка выкладання беларускай мовы: Сучасная лінгвадыдактыка / М.Г. Яленскі. – Мн., 2005. – С. 93–110.

Сродкі навучання беларускай мове

Заданні:

- Зрабіце аналіз падручніка па беларускай мове (на выбар).
Прыкладны план:
 - аўтары падручніка;
 - тэарэтычная частка падручніка (тэксты і пазатэкставыя кампаненты), формы падачы новай інфармацыі;
 - практычная частка падручніка (заданні і практыкаванні), матэрыял для навучання розным відам дзейнасці;
 - ілюстратыўны матэрыял;
 - апарат арыенціроўкі;
 - рэалізацыя дыферэнцыяцыі навучання;
 - сістэма паўтарэння;
 - даведачныя матэрыялы падручніка;
- Падрыхтуйце слова настаўніка, у якім вы пазнаёміце вучняў з падручнікам па беларускай мове на першым уроку ў новым навучальным годзе.
- Складзіце спісы слоўнікаў і зборнікаў дыдактычных матэрыялаў, даведачных і метадычных дапаможнікаў для настаўнікаў

Пытанні:

- Раскажыце гісторыю школьнага падручніка па беларускай мове.
- Ахарактарызуйце асноўныя функцыі падручніка.
- Змест і будова падручнікаў па беларускай мове. Раскажыце пра кампаненты метадычнага апарата падручніка па беларускай мове.
- Назавіце аўтараў сучасных падручнікаў для школ з беларускай мовай і рускай мовай навучання.
- Тэксты падручніка як сродак навучання і вывучэння, “крыніца інфармацыі, база для папаўнення слоўнікавага запаса вучняў, развіцця граматычнага ладу, аснова і ўзор для фарміравання звязнага выказвання” (В.У. Протчанка). Як рэалізуецца тэкстацэнтрычны прынцып навучання ў сучасных падручніках?
- Сфармулюйце педагагічныя патрабаванні да школьных падручнікаў.

8. Якія дапаможнікі дапаўняюць падручнікі па беларускай мове? Выкарыстоўваючы праграму і падручнік па беларускай мове для пэўнага класа, назавіце тэмы, пры вивучэнні якіх варта выкарыстоўваць зборнікі практыкаванняў, слоўнікі, даведачныя дапаможнікі.

Літаратура

1. *Васюковіч, Л.С.* Вучэбны тэкст у школьным падручніку па беларускай мове / Л.С. Васюковіч. – Мн., 2004.
2. *Методика преподавания русского языка / под ред. М.Т. Баранова.* – М., 2000. – С. 61–65.
3. *Яленскі, М.Г.* Методыка выкладання беларускай мовы: Сучасная лінгвадыдактыка / М.Г. Яленскі.. – Мн., 2005. – С. 15–40; 220–222.

Нагляднасць на ўроку беларускай мовы

Заданні:

1. Падрыхтуйце арыгінальны наглядны дапаможнік да ўрока беларускай мовы. Прадумайце методыку яго выкарыстання.

Пытанні:

1. Якія дыдактычныя задачы дапамагае вырашыць выкарыстанне сродкаў нагляднасці на ўроку беларускай мовы?
2. На якія групы дзеляцца сродкі нагляднасці? Ахарактарызуйце кожную з іх.
3. Сфармулуйце патрабаванні да афармлення табліц, якія выкарыстоўваюцца на ўроку беларускай мовы.
4. На якія віды падзяляюцца табліцы? Якую інфармацыю ўтрымліваюць табліцы ў залежнасці ад віду? З якой мэтай могуць выкарыстоўвацца тыя ці іншыя табліцы на ўроку беларускай мовы?
5. Апішыце методыку працы з моўнай табліцай на этапе тлумачэння новага матэрыялу; на этапе паўтарэння і абагульнення вивучанага.
6. Ад чаго залежыць методыка працы з карцінай (рэпрадукцыяй, ілюстрацыяй) на ўроку беларускай мовы? З чаго пачынаецца праца з карцінай?
7. Карціна як крыніца выказванняў вучняў. Ахарактарызуйце прынцыпы адбору карцін (серыі малюнкаў) да ўрока мовы развіцця звязнага маўлення.
8. З якімі мэтамі могуць выкарыстоўвацца спецыяльныя карткі з малюнкамі на ўроку беларускай мовы?
9. Раздатачны матэрыял як сродак навучання беларускай мове. Як рэалізуецца прынцып дыферэнцыраванага навучання пры выкарыстанні картак з заданнямі для вучняў?

10. Выкарыстанне класнай дошкі з мэтай нагляднасці. Абгрунтуйце думку А.В. Цекучова: “Добра, калі настаўнік валодае педагагічным малюнкам (уме рабіць хуткія контурныя замалёўкі), піша разборліва”.
11. З якімі дыдактычнымі мэтамі выкарыстоўваюцца сучасныя інфармацыйныя тэхналогіі на ўроку беларускай мовы.

Літаратура

1. *Валочка, Г.М.* Беларуская мова ў табліцах і схемах / Г.М. Валочка В.П. [і інш.]. – Мн., 2017.
2. *Коротков, А.М.* Компьютерное образование с позиций системно-деятельностного подхода / А.М. Коротков // Педагогика. – 2004. – № 12.
3. *Львов, М.Р.* Словарь-справочник по методике преподавания русского языка / М.Р. Львов. – М., 2001.
4. Методика преподавания русского языка / под ред. М.Т. Баранова. – М., 2000. – С. 80–94.

Метады і прыёмы навучання беларускай мове: класіфікацыя і характарыстыка

Заданні:

1. На прыкладзе адной тэмы прапануйце паведамленне настаўніка ў розных інтэрпрэтацыях, выкарыстоўваючы наступныя метадычныя прыёмы: прыём прадметных дзеянняў, перыфраза, выдзяленне апорных лінгвістычных фактаў, параўнанне.
2. Заканспектуйце патрабаванні да гутаркі, якія вызначыў К Міцкевіч у “Методыцы роднай мовы”. На аснове артыкулаў А.С. Антонавай і Я.У. Каратаевай дадайце да іх патрабаванні, якія адлюстроўваюць сучасныя падыходы да навучання мове.
3. Распрацуйце прыклады лінгвакультуралагічных задач (тэма на выбар).

Пытанні:

1. Якія класіфікацыі метадаў і прыёмаў вядомы ў методыцы навучання беларускай мове?
2. Ахарактарызуйце традыцыйныя метады навучання беларускай мове: паведамленне настаўніка; гутарка; практыкаванне; самастойная праца; назіранне; моўны аналіз; лінгвістычны эксперымент; лінгвістычнае даследаванне.
3. Як арганізаваць вывучэнне новай тэмы на аснове пошукава-даследчага метаду?
4. У чым сутнасць праблемнага навучання беларускай мове? Якія дыдактычныя задачы вырашае названы метады?
5. Ахарактарызуйце віды гутаркі як прыёму навучання. Сфармулюйце патрабаванні да гутаркі.

6. Лінгвістычныя задачы як сродак актывізацыі і развіцця творчага патэнцыялу вучняў. Прывядзіце прыклады лінгвакультуралагічных задач, якія могуць быць выкарыстаны для замацавання тэм па фразеалогіі.

Літаратура

1. Антонова, Е.С. «Тайна текста» и секреты методики // Русский язык в школе / Е.С. Антонова.– 2002. – № 2. – С. 3–12.
2. Коротаева Е.В. «Озадаченная» педагогика / Е.В. Коротаева // Русский язык в школе. –2008. – № 1. – С. 17–22.
3. Коротаева, Е.В. О личносно развивающих технологиях в образовательном процессе / Е.В. Коротаева // Русский язык в школе. – № 2.
4. Коротаева, Е.В. Учебный диалог: технология или искусство? / Е.В. Коротаева // Русский язык в школе. – 2008. – № 4. – С. 22–26.
5. Мартынкевіч, С. В. Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метада. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
6. Методыка выкладання беларускай мовы / М. Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М. Г. Яленскага. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
7. Колас, Я. Методыка роднай мовы / Я. Колас // Зб. тв.: у 14 т. – Мн., 1976. – Т. 12. – С. 315–506.
8. Мишатина, Н.Л. Лингвокультурологические задачи на уроках развития речи / Н.Л. Мишатина // Русский язык в школе. – 2005. – № 4. – С. 11–14.
9. Селевко, Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. / Г.К. Селевко – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 816 с.
10. Яленскі, М.Г. Методыка беларускай мовы: сучасная лінгвадыдактыка / М.Г. Яленскі. – Мн.: Адукацыя і выхаванне. – 2005.

Падрыхтоўка настаўніка да ўрока беларускай мовы

Заданні:

1. Складзіце планаваанне ўрокаў па раздзеле “Сінтаксіс і пунктуацыя” ў 5-м класе.
2. Складзіце адгартм дзейнасці настаўніка пры падрыхтоўцы да ўрока беларускай мовы – напісанні плана-канспекта ўрока.
3. Прааналізуйце прапанавааныя планы-канспекты ўрокаў беларускай мовы.

Пытанні:

1. Ахарактарызуйце этапы падрыхтоўкі настаўніка да ўрока беларускай мовы.

2. Мэты і задачы планавання вучэбнага матэрыялу. Якая роля каляндарнага і тэматычнага планавання ў выкладанні беларускай мовы?
3. Раскрыйце сутнасць асноўных патрабаванняў да сучаснага ўрока беларускай мовы.
4. Віды аналізу ўрокаў беларускай мовы. Якое значэнне мае самааналіз урока для эфектыўнай арганізацыі працэсу навучання беларускай мове?

Літаратура

1. *Ляшчынская, В.А.* Методыка выкладання беларускай мовы / В.А. Ляшчынская, З.У. Шведава. – Мінск, 2009.
2. Методыка выкладання беларускай мовы / М.Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
3. *Протчанка, В.У.* Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мовы / В.У. Протчанка. – Мн., 2001. – С. 88–114.
4. *Яленскі, М.Г.* Методыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка / М.Г. Яленскі. – Мінск: Адукацыя і выхаванне. – 2005.

Урок як асноўная форма навучальнай дзейнасці

Заданні:

Вызначце мэту ўрокаў па наступных тэмах “Словы як назвы рэчаў, з’яў, паняццяў”; “Тэкст, яго тыпы і стылі”; “Самастойныя і службовыя часціны мовы ”Ступені параўнання якасных прыметнікаў, іх утварэнне і ўжыванне”. Аформіце ў адпаведнасці з патрабаваннямі.

Пытанні:

1. Дайце азначэнне метадычнаму тэрміну *урок* як форма навучання.
2. На якой зместавай аснове праводзіцца класіфікацыя тыпаў урока?
3. Як фармулюецца тэма ўрока? Раскрыйце патрабаванні да тэмы ўрока.
4. У чым асаблівасць мэты ўрока? З якіх частак складаецца мэта ўрока?
5. Абгрунтуйце залежнасць структуры ўрока ад мэты, тэмы, зместу ўрока.
6. Ахарактарызуйце структуру традыцыйных тыпаў урока беларускай мовы.
7. Якім павінен быць пачатак урока?
8. Якім чынам пры паведамленні тэмы і мэты ўрока стымулюецца пазнавальная дзейнасць вучняў?
9. У чым асаблівасць структуры ўрокаў развіцця маўлення, кантролю вучэбных дасягненняў вучняў (кантрольны дыктант, кантрольная праца), аналізу пісьмовых прац?

Літаратура

1. Методика преподавания русского языка в школе / под ред. М.Т. Баранова. – М., 2000. – С. 108–126.
2. Методыка выкладання беларускай мовы / М. Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
3. *Мурина, Л.А.* Методика русского языка в школах Белоруссии / Л.А. Мурина. – Мн.: Университетское, 1990.
4. *Панов, Б.Т.* Типы и структура уроков русского языка / Б.Т. Панов. – М., 1986.
5. *Яленскі М.Г.* Методыка беларускай мовы: сучасная лінгвадыдактыка / М.Г.Яленскі. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2005.

Урок вывучэння новага матэрыялу

Заданні:

1. Падрыхтуйце план-канспект урока вывучэння новага матэрыялу, выкарыстоўваючы на этапе тлумачэння:
 - а) метада самастойнай працы з падручнікам (праца з навуковым тэкстам §);
 - б) праблемны метада;
 - в) пошукава-даследчы метада.

Пытанні:

1. На якіх уроках тлумачэнне новага матэрыялу знаходзіцца ў цэнтры ўвагі і падтрымліваецца ўсімі яго структурнымі элементамі?
2. Якія шляхі прэзентацыі новага матэрыялу вы лічыце найбольш мэтазгоднымі? Што ўплывае на выбар пэўнага метада?
3. Якія прыёмы мэтазгодна выкарыстоўваць на этапе псіхалагічнай падрыхтоўкі да вывучэння новага матэрыялу?
4. Як забяспечыць пераемнасць пры вывучэнні адных і тых жа тэм у пачатковай школе і сярэдніх класах? Абгрунтуйце думку, выкарыстоўваючы выказванне вучонага-метадыста В.У. Протчанкі:
“Трэба цвёрда памятаць:
 - а) нельга зноў вывучаць тое, што ўжо вывучалася;
 - б) тое, што школьнікі вывучылі на папярэдніх этапах, неабходна толькі паўтарыць;
 - в) вывучанае ў пачатковых класах павінна быць базай і асновай для разгортвання працы ў сярэдняй школе па ўсіх асноўных напрамках”.
5. З якім метадычным прынцыпам цесна звязаны прынцып пераемнасці?
6. Як найбольш эфектыўна на ўроку вывучэння новага матэрыялу правесці замацаванне ўменняў і навыкаў вучняў? Якія формы работы вы будзеце выкарыстоўваць на этапе замацавання?

Урок замацавання вывучанага

Заданні:

1. Падрыхтуйце план-канспект урока замацавання вывучанага.
2. Распрацуйце варыянты дыферэнцыраваных заданняў, выкарыстоўваючы розныя прыёмы працы (карткі, перфакарткі, апорныя схемы, практыкаванні і інш.).

Пытанні:

1. Адзначце структурна-тыпалагічныя асаблівасці ўрока замацавання ведаў, уменняў і навыкаў.
2. У якіх выпадках існуе магчымасць правядзення ўрока замацавання вывучанага?
3. Якія метадычныя задачы павінен вырашыць настаўнік пры распрацоўцы плана-канспекта ўрока замацавання ведаў, уменняў і навыкаў?
4. Якія формы апытвання мэтазгодна выкарыстоўваць на этапе праверкі дамашняга задання на ўроку замацавання?
5. Якія віды замацавання вядомы ў методыцы навучання мове? Ахарактарызуйце віды замацавання, прывядзіце прыклады метадычных прыёмаў, якія мэтазгодна выкарыстоўваць пры замацаванні ведаў.
6. Вучоны-метадыст А.В. Цекучоў адзначае: *“Кульмінацыйным пунктам урока замацавання з’яўляецца сістэма практыкаванняў (разам з гутаркай)”*. Прывядзіце прыклад сістэмы практыкаванняў, якая б забяспечвала замацаванне вывучанага матэрыялу (тэма – на выбар).
7. Ці згодны вы з думкай, што на ўроку замацавання вывучанага адсутнічае элемент новых ведаў? Ці гэта адсутнасць толькі фармальнага? Абгрунтуйце сваю думку.
8. Якое месца займае дыферэнцыраваная праца на ўроку замацавання вывучанага?
9. Праца з падручнікам на ўроку замацавання вывучанага матэрыялу.
10. Арганізацыя маўленчай практыкі на ўроку замацавання. Якія практыкаванні будуць спрыяць увядзенню выпрацаваных уменняў ў агульную сістэму моўных і камунікатыўных навыкаў вучняў?

Урок паўтарэння і абагульнення вывучанага

Заданні:

1. Падрыхтуйце да ўрока паўтарэння класіфікацыйную і абагульняльную табліцы. Абгрунтуйце мэтазгоднасць іх выкарыстання. Прадумайце методыку працы з табліцай.
2. Падбярыце тэксты дыктантаў розных відаў, якія можна прапанаваць на ўроку паўтарэння і абагульнення.

3. Прапануйце тэмы рэфератаў, лінгвістычных паведамленняў, якія можна выкарыстаць для абагульнення ведаў. Распрацуйце спісы літаратуры да іх.
4. Распрацуйце план-канспект урока паўтарэння і абагульнення вивучанага.

Пытанні:

1. Сфармулюйце мэты да ўрока паўтарэння і абагульнення вивучанага. Абгрунтуйце выказванне К.Д. Ушынскага: "Тым, што вивучана, неабходна пастаянна карыстацца?"
2. Якія віды паўтарэння можна вылучыць у адпаведнасці з названымі мэтамі?
3. Вызначце месца ўрока паўтарэння ў сістэме ўрокаў беларускай мовы.
4. Якія наглядныя дапаможнікі мэтазгодна выкарыстоўваць на ўроку паўтарэння і абагульнення?
5. Якія формы і віды апытвання мэтазгодна прымяняць на ўроку паўтарэння і абагульнення вивучанага?
6. Якія прыёмы працы будзеце выкарыстоўваць дзеля выяўлення ўсіх вивучаных паняццяў па тэме, удакладнення іх ролі ў мове і маўленні?
7. Якое месца займае самастойная праца на ўроку паўтарэння і абагульнення?
8. Прапануйце змест і форму дамашняга задання да ўрока паўтарэння і абагульнення, якое было б звязана з матэрыялам некалькіх ўрокаў па тэме паўтарэння.

Літаратура

- a. Методика преподавания русского языка в школе / под ред. М.Т. Баранова. – М., 2000. – С. 108–126.
- b. *Шпадарук, І.* У свеце слоў, з'яў і фактаў / І. Шпадарук. – Мн., 1996.
- c. *Яленскі, М.Г.* Лінгваметадычная парадыгма асобасна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М.Г. Яленскі. – Мн., 2002. – С. 127–183.
- d. *Яленскі, М.Г.* Методыка выкладання беларускай мовы: Сучасная лінгвадыдактыка / М.Г. Яленскі. – Мн., 2005. – С. 161 – 209.

Нетрадыцыйныя формы навучання беларускай мове

Заданні:

1. Складзіце і запішыце памятку для настаўніка "Патрабаванні да правядзення ўрока-лекцыі".
2. Распрацуйце план лекцыі па тэме "Сказ як асноўная камунікатыўная адзінка" (8 клас).

3. Складзіце пытанні да заліку па тэме “Словазлучэнне: будова, значэнне, ужыванне” (8 клас).
4. Распрацуйце гульнівы метада тлумачэння новага матэрыялу па тэме “Сказы са звароткамі, інтанаванне, знакі прыпынку” (5 клас).

Пытанні:

1. Чым адрозніваюцца традыцыйныя ўрокі ад нетрадыцыйных?
2. Раскажыце пра асаблівасці падрыхтоўкі настаўніка да ўрока-лекцыі.
3. Раскрыйце методыку правядзення ўрока-заліка.
4. Якое значэнне маюць урокі-семінары? На якой ступені мэтазгодна выкарыстоўваць такую форму навучання?
5. У чым значэнне лінгвістычнага даследавання як формы актыўнага навучання беларускай мове?
6. Ахарактарызуйце ўмовы правядзення дыдактычнай гульні як формы інавацыйнага навучання.
7. Раскажыце пра новыя тэхналогіі ў навучанні беларускай мове.

Літаратура

1. Методыка выкладання беларускай мовы / пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мн., 2007.
2. Багадзяж, Р. Складаназалежныя сказы: урок-залік у IX класе / Р. Багадзяж // Роднае слова. – 2000. – № 11. – С. 70–71.
3. Верціхоўская, М. Лексіка: займальны матэрыял / М. Вверціхоўская // Роднае слова. – 2000. – № 11. – С. 71.
4. Протчанка, В.У. Вывучэнне сінтаксісу ў школе. Словазлучэнне. Просты сказ / В.У. Протчанка. – Мінск, 1984. – 140 с.
5. Рагаўцоў, В. Вершы: займальны матэрыял / В. Рагаўцоў // Роднае слова. – 2005. – № 4. – С. 70.
6. Солахаў, А.В. Займальны матэрыял па беларускай мове / А.В. Солахаў. – Мінск, 2004. – 262 с.
7. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике преподавания русского языка. М., 1999.
8. Петровский, Г.Н. Педагогические и образовательные технологии современной школы / Г.Н. Петровский. – Мн., 2003.
9. Селевко, Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. / Г.К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 816 с.

Кантрольна-ацэначная дзейнасць настаўніка на ўроку беларускай мовы

Заданні:

1. Пазнаёмцеся з нарматыўным дакументам “Нормы ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў па беларускай мове”. Заканспектуйце нормы ацэнкі вучнага і пісьмовага маўлення вучняў.
2. Заканспектуйце з нарматыўнага дакумента “Метадычныя рэкамендацыі па фарміраванні культуры вуснай і пісьмовай мовы вучняў у агульнаадукацыйных установах” наступныя звесткі: а) прыкладныя віды пісьмовых работ; б) віды кантролю; в) колькасць абавязковых кантрольных работ па беларускай мове за навучальны год; г) прыкладны аб’ём кантрольных пісьмовых работ па беларускай мове (тэкставы дыктант, слоўнікавы дыктант, тэксты для пераказу, аб’ём сачыненняў); д) парадак праверкі пісьмовых работ настаўнікам;
3. Заканспектуйце з нарматыўнага дакумента “Метадычныя рэкамендацыі па фарміраванні культуры вуснай і пісьмовай мовы вучняў у агульнаадукацыйных установах” інфармацыю пра колькасць і прызначэнне вучнёўскіх сшыткаў, парадак іх вядзення і афармлення; парадак афармлення рэферата; парадак вядзення і афармлення дзённіка; патрабаванні да афармлення класных журналаў.

Пытанні:

1. Чым адрозніваецца ацэнка ведаў вучняў і адзнака, выстаўленая настаўнікам?
2. Якія функцыі выконвае ацэнка ў навучанні беларускай мове?
3. Сфармулюйце асноўныя патрабаванні да арганізацыі кантролю ведаў, уменняў і навыкаў вучняў па беларускай мове. Раскрыйце крытэрыі і паказчыкі ацэнкі; ахарактарызуйце ўзроўні засваення ведаў, уменняў і навыкаў; прывядзіце адзнакі ў адпаведнасці з дзесяцібальнай шкалай ацэнкі вучэбных дасягненняў школьнікаў па беларускай мове.
4. Назавіце метады кантролю за ўзроўнем ведаў вучняў.

Літаратура

1. Аб кантролі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў і іх атэстацыі // Беларуская мова і літаратура. – №4. – 2002.
2. Валочка, Г.М Узоры рознаўзроўневых заданняў для тэматычнага, перыядычнага і вынікавага кантролю па беларускай мове / Г.М. Валочка, Я.М. Лаўрэль, С.А. Язерская// Беларуская мова і літаратура. – № 2. – 2003.
3. Нормы ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў па беларускай мове.

4. *Петровский, Г.Н.* Педагогические и образовательные технологии современной школы / Г.Н. Петровский. – Мн.: Национальный институт образования, 2003.

5. Рэкамендацыі да падрыхтоўкі да тэсціравання па беларускай мове // Беларуская мова і літаратура. – №1. – 2004.

6. *Яленскі, М.Г.* Методыка беларускай мовы: сучасная лінгвадыдактыка / М.Г. Яленскі. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2005.

Модуль 2. МЕТОДЫКА РАЗВІЦЦЯ ЗВЯЗНАГА МАЎЛЕННЯ ВУЧНЯЎ

Развіццё маўлення вучняў

Методыка развіцця мовы і маўлення як галіна педагагічнай навукі перажывае перыяд свайго абнаўлення, узбагачэння новымі ідэямі, канцэпцыямі, падыходамі.

В.У. Протчанка

Заданні:

1. Распрацуйце сітуацыйныя практыкаванні, якія можна было б выкарыстаць на ўроках пры вывучэнні раздзела “Фанетыка. Арфаэпія, Графіка. Арфаграфія” ў 5-ым класе.
2. Распрацуйце слоўнікавыя дыктанты на аснове тэматычных груп слоў, якія можна было б выкарыстоўваць з мэтай папаўнення слоўніка вучняў (тэма і клас – на выбар).
3. Падрыхтуйце рэферат “Вучань як моўная асоба” на аснове манаграфій М.Г. Яленскага.

Пытанні:

1. Навуковыя асновы методыкі развіцця маўлення (тэорыя маўленчай дзейнасці, тэорыя тэксту, стылістыка і інш.).
2. Акрэсліце змест і задачы працы па развіцці маўлення ў сучаснай школе.
3. Ахарактарызуйце віды маўленчай дзейнасці: слуханне (аўдзіраванне), чытанне, гаварэнне, пісьмо.
4. Раскрыйце метадычныя прынцыпы развіцця маўлення вучняў.
5. Дайце характарыстыку настаўніку і вучню як моўным асобам з пазіцый сучаснай лінгвадыдактыкі.
6. Як уплывае моўнае асяроддзе на развіццё моўнай асобы? Якая роля настаўніка беларускай мовы ў працэсе фарміравання маўленчых навыкаў вучняў у сучаснай школе? Абгрунтуйце сваю думку, абпіраючыся на словы вучонага М.Г. Яленскага “*Нельга ігнараваць і такі момант, калі настаўнік можа аказацца для вучня адзіным узорам жывой мовы, паколькі дома ён мае іншае культурнае*”

акружэнне. У такім выпадку настаўнік, школа будуць з'яўляцца магутным сродкам акультурацыі асобы дзіцяці”.

7. Якія маўленчыя паняцці ўведзены ў курс вывучэння беларускай мовы? Якую ролю адыгрываюць маўленчыя паняцці ў працэсе фарміравання камунікатыўных уменняў вучняў?
8. Якія метады і прыёмы складаюць аснову сістэмы працы па развіцці маўлення вучняў?
9. Раскрыце сутнасць наступных прыёмаў: камунікатыўныя практыкаванні, слоўнікавая праца, прыёмы развіцця маўленняга слыху, сінтаксічныя практыкаванні.

Літаратура

1. Валочка, Г.М. Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы: 5–10 класы / Г.М. Валочка. – Мінск, 2005.
2. Грыцкевіч, С.Л. Выкарыстанне камунікатыўна арыентаваных практыкаванняў пры вывучэнні службовых часцін мовы / С.Л. Грыцкевіч // Беларуская мрва і літаратура. – 1999. – № 2.
3. Львов, М.Р. Словарь-справочник по методике преподавания русского языка / М.Р. Львов. – М., 1999.
4. Мартынкевіч, С.В. Узровень развіцця камунікатыўных уменняў вучняў V–VI класаў школ з рускай мовай навучання / С.В. Мартынкевіч // Беларус. мова і літаратура. – 2009. – № 3. – С. 56–60.
5. Мартынкевіч, С. В. Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5 – 6 класы): вучэб.-метадыч. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
6. Мартынкевіч, С.В. Развіццё камунікатыўнай культуры школьнікаў на ўроках беларускай мовы / С.В. Мартынкевіч // Беларуская мова і літаратура. – 2007. – № 10. – С. 31–38.
7. Мурина, Л.А. Методика русского языка в школах Белоруссии / Л.А. Мурина. – Мн., 1990.
8. Протчанка, В.У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мовы / В.У. Протчанка. – Мн., 2001. – С. 88–114.
9. Саўко, У.П. Развіццё маўлення школьнікаў пры вывучэнні марфалогіі / У.П. Саўко. – Мн., 2000.
10. Яленскі, М.Г. Асобасны падыход у методыцы навучання беларускай мове / М.Г. Яленскі. – Мн., 1997. – С. 54–64.
11. Яленскі, М.Г. Лінгваметадычная парадыгма асобасна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М.Г. Яленскі. – Мн., 2002.
12. Яленскі, М.Г. Развіццё вуснай мовы вучняў / М.Г. Яленскі. – Мн., 1994.

Тэкст на ўроку беларускай мовы

Арыентуючыся на тэкст, настаўнік вызначае мэту і задачы працы, выбірае метады і прыёмы навучання.

В.У. Протчанка

Заданні:

1. Заканспектуйце раздзелы манаграфіі В.У.Протчанкі «Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове»: «Тэкст у тэорыі і метадыцы навучання роднай мове», «Навучанне аналізу тэксту, асэнсаванне моўных фактаў і з'яў, удасканаленне чытацкіх навыкаў – узаемазвязаныя бакі цэласнага працэсу» (С.115-147).
2. Прапануйце метадыку працы з навуковым тэкстам падручніка пры азнаямленні з моўнай з'явай (тэма – на выбар).

Пытанні:

1. Як разглядаецца паняцце «тэкст» у сучаснай метадыцы выкладання беларускай мовы?
2. Аналіз тэксту як тэарэтыка-практычны метады. Якія ўменні і навыкі фарміруе названы метады?
3. Што павінен улічваць настаўнік, навучаючы аналізу тэксту?
4. У якім класе адбываецца знаёмства школьнікаў з паняццем «тэкст»? Якія прыёмы мэтазгодна выкарыстаць на такім уроку пры тлумачэнні новага матэрыялу?
5. Прааналізуйце тэксты практыкаванняў аднаго са школьных падручнікаў па беларускай мове (стылёвая і жанравая разнастайнасць, тэматыка, інфармацыйнасць).
6. Чаму вывучэнне беларускай мовы ў кожным класе базавага зв'язана пачынаецца раздзелам «Мова. Маўленне. Тэкст»?
7. Якія веды і ўменні фарміруюцца ў вучняў пры вывучэнні раздзела «Мова. Маўленне. Тэкст»?

Літаратура

1. Антонова, Е.С. «Тайна текста» и секреты методики / Е.С. Антонова // Русский язык в школе. – 2002. – № 2. – С. 3–12.
2. Валочка, Г.М. Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы: 5–10 класы / Г.М. Валочка. – Мінск, 2005.
3. Васюковіч, Л.С. Навуковы тэкст як кампанент школьнага падручніка па беларускай мове / Л.С. Васюковіч. – Віцебск, 2003.
4. Величко, Л.И. Работа над текстом на уроках русского языка / Л.И. Величко. – М., 1983.
5. Выкарыстанне звязнага тэксту пры вывучэнні службовых часцін мовы // Роднае слова. – № 6. – 2002.

6. *Липатова, В.Ю.* Порождение текста: интроспективный подход / В.Ю. Липатова // Рус. яз. в школе. – 2005. – № 2. – С. 93–99.

7. *Мартынкевич, С.В.* Актывізацыя маўлення на ўроку беларускай мовы (ІУ клас, раздзел “Мова. Маўленне.Тэкст.”) / С.В. Мартынкевич // Беларуская мова і літаратура. – 2003. – № 5.

8. *Мартынкевич, С.В.* Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевич. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.

9. *Мартынкевич, С.В.* Развіццё камунікатыўнай культуры школьнікаў на ўроках беларускай мовы / С.В. Мартынкевич // Беларуская мова і літаратура. – 2007. – № 10. – С. 31–38.

10. *Протчанка, В.У.* Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В.У. Протчанка. – Мн., 2001. – С. 115–147.

11. *Яленскі, М.Г.* Развіццё вуснай мовы вучняў / М.Г. Яленскі. – Мн., 1985. – С. 102–104.

Методыка навучання пераказу тэксту

Фактычна вучань разам з настаўнікам даследуе творчы працэс стварэння тэксту, пачынаючы ад усведамлення мэт і заканчваючы выбарам моўных сродкаў, сінтэзавааннем моўных адзінак у структурна арганізаванае цэлае – звязны тэкст.

М.Г. Яленскі

Заданні:

1. Распрацуйце план-канспект урока падрыхтоўкі да пераказу тэксту.
2. Складзіце памятку для вучняў “Як працаваць над пераказам”.
3. Заканспектуйце крытэрыі ацэнкі творчых работ вучняў.

Пытанні:

1. Класіфікацыя і віды пераказаў на ўроку беларускай мовы.
2. Ахарактарызуйце групы практыкаванняў, якія рыхтуюць вучняў да пераказу тэксту.
3. Сфармулюйце патрабаванні да тэкстаў для пераказу.
4. Ацэнка пераказаў (тыпы памылак, крытэрыі выстаўлення адзнак).
5. Структура ўрока падрыхтоўкі да напісання навучальнага пераказу тэксту.
6. Чаму, на вашу думку, некаторыя даследчыкі лічаць, што пераказ немэтазгодна выкарыстоўваць у якасці формы кантролю?
7. Якія задачы вырашае ўрок аналізу напісаных вучнямі пераказаў? Якое месца займае названы ўрок у сістэме іншых урокаў?

Літаратура

1. Беларуская мова: зб. практыкаванняў: 5–7 кл. / аўт.-склад. С.А. Грыцкевіч, А.М. Тамашэвіч. – Мн., 2002.
2. *Валочка, Г.М.* Лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення школьнікаў пры навучанні беларускай мове (V–X кл.) / Г.М. Валочка. – Мн., 2005.
3. *Валочка, Г.М.* Як узнікаюць нашы выказванні? (Механізм стварэння тэксту як прадукту маўленчай дзейнасці) / Г.М. Валочка // Адукацыя і выхаванне. – 2004. – № 11. – С. 3–13.
4. *Валочка, Г.М.* Навучанне выбарачнаму пераказу на ўроку беларускай мовы (7 кл.) / Г.М. Валочка // Беларуская мова і літаратура. – 2005. – № 3. – С. 38–42.
5. *Варановіч, З.Б.* Роля практыкаванняў у падрыхтоўцы вучняў да пераказу / З.Б. Варановіч // Роднае слова. – 2000. – № 5. – С. 61–63.
6. *Ладыженская, Т.А.* Система упражнений по развитию связной речи // Совершенствование обучения русскому языку / Т.А. Ладыженская. – М., 1981. – С. 44.
7. *Мурина, Л.А.* Методика проведения обучающих изложений: сжатое изложение, выборочное изложение / Л.А. Мурина // Русский язык и литература. – 2003. – № 4. – С. 3–11.
8. *Протчанка, В.У.* Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В.У. Протчанка. – Мн., 2001. – С. 101–114.
9. Прыкладныя нормы ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў па беларускай мове // Десятибалльная система оценки результатов учебной деятельности учащихся: Инстр.-метод. материалы.
10. Сучасны ўрок беларускай мовы: тэорыя і практыка: метады рэкамендацыі / аўт.-склад. С.В. Мартынкевіч. – Віцебск, 2015. – С. 20–24.
11. *Яленскі, М.Г.* Методыка выкладання беларускай мовы: Сучасная лінгвадыдактыка / М.Г. Яленскі. – Мн., 2005. – С. 180–190.

Методыка навучання сачыненню

Праца над сачыненнем развівае думку, вучыць разважаць і даказваць, апісваць і характарызаваць, аналізаваць і сінтэзаваць, гэта значыць садзейнічае развіццю мыслення выцяняў.

Г.М. Валочка

Заданні:

1. Падбярыце рэпрадукцыю з карціны для працы па напісанні сачынення на аснове твора жывапісу.
2. Распрацуйце план-канспект урока падрыхтоўкі да напісання сачынення па рэпрадукцыі з карціны.

- Прааналізуйце тэмы сачыненняў-разважанняў, якія прапанаваны ў праграме па беларускай мове.
- Прапануйце свае тэмы для напісання сачыненняў-разважанняў. Распрацуйце план-канспект урока падрыхтоўкі да напісання сачынення-разважання.

Пытанні:

- Класіфікацыя школьных сачыненняў. Назавіце віды сачыненняў.
- Якія віды сачыненняў прапануюцца ў праграме па беларускай мове ў кожным класе? Якім відам сачыненняў аддаецца перавага? Чаму?
- Якімі камунікатыўнымі ўменнямі і навыкамі авалодваюць вучні ў працэсе працы над сачыненнем?
- Апішыце метадычную схему працы над сачыненнем з пазіцыяй асобасна арыентаванага навучання.
- Якія метадычныя прыёмы мэтазгодна выкарыстоўваць на этапе падбору рабочых матэрыялаў да сачынення?
- Структура ўрока падрыхтоўкі да напісання сачынення.
- У якіх класах адбываецца навучанне школьнікаў напісанню такіх творчых работ, як водгук, анатацыя, рэцэнзія? Як выкарыстаць пры гэтым міжпрадметныя сувязі? Прапануйце творы, што вывучаюцца на ўроках беларускай літаратуры, якія можна выкарыстаць для напісання вучнямі водгукаў, анатацый, рэцэнзій.
- Праверка сачыненняў. Назавіце тыпы памылак, якія ўлічвае настаўнік пры выстаўленні адзнак за сачыненне. Ахарактарызуйце крытэрыі ацэнкі сачыненняў.
- Якія задачы вырашае ўрок аналізу сачыненняў? Структура ўрока аналізу сачыненняў.

Літаратура

- Адакаева, Н.Г.* Сочинение как основной вид творческой работы при обучении языку / Н.Г. Адакаева // Русский язык в школе. – 2001. – № 6.
- Бельскі, А.І.* Методыка напісання сачынення / А.І. Бельскі // Беларуская мова і літаратура. – 2003. – № 2.
- Валочка, Г. М.* Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы: 5–10 клас. / Г. М. Валочка. – Мн.: НІА, 2005. — 204 с.
- Валочка, Г.М.* Лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення школьнікаў пры навучанні беларускай мове (V–X кл.) / Г.М. Валочка. – Мн., 2005.
- Валочка, Г.М.* Методыка працы над тыпамі маўлення (апісанне, апавяданне, разважанне) / Г.М. Валочка // Беларуская мова і літаратура. – 2004. – № 5. – С. 23–27. – 2005. – № 1. – С. 18–23.
- Верещагіна, Л.Н.* Сочинение по картине В.Д. Полёнова «Московский дворик» / Л.Н. Верещагіна // Уроки литературы. – 2000. – № 3.

7. *Ермаловіч, А.В.* Сачыненні-апісанні: тэорыя і практыка навучання / А.В.Ермаловіч. – Мн., 2006.
8. *Ежова, А.М.* Обучение сочинению / А.М. Ежова // Литература в школе. – 2002. – № 5.
9. *Мароз, С.* Апісанне знешнасці чалавека / С. Мароз, М. Ржавуцкая // Роднае слова. – 2005. – № 9. – С. 67.
10. *Мартынкевіч, С.В.* Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метадыч. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
11. *Мартынкевіч, С. В.* Тыпалогія практыкаванняў па фарміраванні камунікатыўнай кампетэнцыі вучняў агульнаадукацыйных устаноў / С.В. Мартынкевіч // Роднае слова. – 2011. – № 4. – С. 78–81. – № 5.
12. Методыка выкладання беларускай мовы / М. Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М. Г. Яленскага. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
13. *Озеров, Ю.А.* Раздум'я перед сочинением / Ю.А. Озеров. – М., 1990.
14. *Туркевіч, В.М.* Творчасці зярняты залатыя / В.М. Туркевіч. – Мн., 1988.
15. Сучасны ўрок беларускай мовы: тэорыя і практыка: метадыч. рэкамендацыі / склад. С.В. Мартынкевіч. Віцебск, 2015. – С. 22–25.
16. *Яленскі, М.Г.* Методыка выкладання беларускай мовы: Сучасная лінгвадыдактыка / М.Г. Яленскі. – Мн., 2005. – С. 180–190.

Методыка навучання перакладу тэксту

Пераклад з рускай мовы на беларускую садзейнічае развіццю маўленчай мабільнасці, адчування слова, удасканаленае навыв дакладнасці выбару слова ў адпаведнасці з кантэкстам.

М.Г. Яленскі

Заданні:

1. Падбярыце тэксты на рускай мове розных стыляў і жанраў, якія можна прапанаваць для перакладу вучням 8–9 кл.
2. Распрацуйце план-канспект урока напісання перакладу тэксту.
3. Распрацуйце сістэму прыёмаў, заснаваных на перакладзе з рускай мовы на беларускую, якія можна выкарыстоўваць на ўроках пры вывучэнні граматычных тэм.

Пытанні:

1. Пераклад як від работы па развіцці звязнага маўлення вучняў. Сфармулюйце мэты ўрока навучання перакладу тэксту.
2. Якія віды і ўменні неабходны вучням для напісання перакладу тэксту?

3. Назавіце віды перакладу тэксту, якімі авалодваюць вучні на ўроку беларускай мовы.
4. Як уплываюць стыль і тып маўлення на задачы перакладу тэксту?
5. Ахарактарызуйце метадычную схему працы над перакладам тэксту.
6. Вызначце патрабаванні да ацэнкі якасці перакладу тэксту.

Літаратура

1. *Валочка, Г.М.* Навучанне перакладу ў школе: дапаможнік для настаўнікаў. – Мн.: НМЦэнтр, 1999.

2. *Валочка, Г.М.* Пераклад у сістэме моўнага навучання / Г.М. Валочка // Адукацыя і выхаванне. – 1993. – № 6. – С. 68–75.

3. *Валочка, Г.М.* Навучанне перакладу і ацэнка яго якасці / Г.М. Валочка // Роднае слова. – 1996. – № 9. – С. 151–160.

4. *Валочка, Г.М.* Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы: 5–10 кл. / Г.М. Валочка. – Мн.: НІА, 2005. – 204 с.

5. *Мартынкевіч, С.В.* Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.

6. *Методыка выкладання беларускай мовы / М.Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М.Г. Яленскага.* – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.

Модуль 3. МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ АСОБНЫХ РАЗДЗЕЛАЎ ШКОЛЬНАГА КУРСА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Методыка выкладання фанетыкі і арфаэпіі

Заданні:

1. Падрыхтуйце план-канспект урока па адной з фанетычных тэм.
2. Распрацуйце лінгвістычныя задачы з выкарыстаннем фанетычных прапорцый.
3. Па якіх тэмах з раздзела можна прапанаваць творчае заданне на складанне “фанетычных” казак? Прывядзіце тэмы такіх творчых прац. Па адной з іх напішыце ўласнае сачыненне, якое вы прапануеце вучням у якасці ўзору.

Пытанні:

1. Ахарактарызуйце адукацыйныя, практычныя і развіццёвыя задачы навучання фанетыцы і арфаэпіі.
2. Ахарактарфзуйце метадычныя прынцыпы вывучэння фанетыкі.

3. Якія спецыяльныя метады і прыёмы выкарыстоўваюцца на ўроках пры вывучэнні фанетыкі?
4. Раскрыце сутнасць інфармацыйнага метаду. Пры вывучэннях тэм мэтазгодна яго выкарыстоўваць?
5. У чым сутнасць метаду назірання і аналізу моўных з'яў? Прапануйце тэмы, якія, на вашу думку, мэтазгодна прэзентаваць з дапамогай такога метаду.
6. Фанетычны разбор як адзін з прыёмаў фарміравання фанетычных уменняў.
7. Якія метады і прыёмы выкарыстоўваюцца для фарміравання і ўдасканалення арфаэпічных навыкаў?

Літаратура

1. *Выгонная, Л.Ц.* Фанетыка беларускай мовы ў школе / Л.Ц. Выгонная. – Мн.: Народная асвета, 1995.
2. *Мартынкевіч, С.В.* Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
3. Методыка выкладання беларускай мовы / пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мн., 2007.

Методыка вывучэння арфаграфіі

Заданні:

1. Складзіце памятку для вучняў “Работа над арфаграфічнымі памылкамі”
2. Складзіце алгарытм па тэме “Правапіс складаных назоўнікаў”.
3. Распрацуйце “арфаграфічныя пяцімінуткі”, якія можна выкарыстаць пры вывучэнні розных тэм школьнага курса беларускай мовы.

Пытанні:

1. Сфармулюйце мэты і задачы навучання арфаграфіі пры вывучэнні беларускай мовы.
2. Ахарактарызуйце этапы засваення арфаграфіі ў школьным курсе беларускай мовы.
3. Раскрыце сутнасць агульнадыдактычных і спецыфічных прынцыпаў вывучэння арфаграфіі.
4. Якія метады і прыёмы актыўна выкарыстоўваюцца для фарміравання ўстойлівых арфаграфічных уменняў?
5. Як спалучаецца праца па фарміраванні арфаграфічных навыкаў з развіццём маўлення вучняў? Пакажыце на прыкладах, як адбываецца

развіццё навуковага маўлення вучняў пры вывучэнні канкрэтных арфаграфічных тэм.

6. Дыктант як від арфаграфічнага практыкавання. Якія віды дыктантаў мэтазгодна выкарыстоўваць для фарміравання ўстойлівых арфаграфічных навыкаў. Ахарактарызуйце розныя віды дыктантаў.
7. Методыка правядзення кантрольнага дыктанта.

Літаратура

1. *Конюшкевич, М.И.* Я русскому учусь... / М.И. Конюшкевич, С.А. Емельянова, В. Л. Лещенко. – Минск: Университетское, 1990. – 144 с.
2. *Куліковіч, У.І.* Правілы сучаснай беларускай арфаграфіі : вучэб. дапам. / У.І. Куліковіч. – Мінск: Новое знаніе, 2011. – 222 с.
3. Методыка выкладання беларускай мовы / пад рэд. М.Г. Яленскага. Мн., 2007.
4. *Мартынкевіч, С. В.* Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
5. *Мурина, Л.А.* Методика русского языка в школах Белоруссии: учеб. пособие / Л.А. Мурина. – Минск: Университетское, 1990. – 320 с.
6. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. – 144 с.
7. *Протчанка, В.У.* Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В.У. Протчанка. – Мінск, 2001.
8. *Разумовская, М.М.* Методика обучения орфографии в школе / М.М. Разумовская. – М., 1996.
9. *Шатова, Е.Г.* Работа над орфографическим правилом / Е.Г. Шатова. – М., 1998.

Методыка вывучэння лексікі і фразеалогіі

Заданні:

1. Прааналізуйце вучэбную праграму (раздзел “Лексіка і фразеалогія”) і раскрыйце змест навучання. Выпішыце лексічныя паняцці, з якімі знаёмяцца вучні пры вывучэнні раздзела.
2. Зрабіце рэцэнзію на метадычны дапаможнік *М. А. Даніловіча* “Вывучэнне фразеалогіі на ўроках мовы” / М. А. Даніловіч. – Мінск, 1991.

Пытанні:

1. Ахарактарызуйце адукацыйную, практычную і развіццёвую задачы вывучэння лексікі і фразеалогіі.

2. Назавіце прыватнаметадычныя прынцыпы вывучэння лексікі і фразеалогіі.
3. Якія спецыяльныя метады і прыёмы выкарыстоўваюцца на ўроках пры вывучэнні лексікі і фразеалогіі?
4. Назавіце тыпы практыкаванняў па фарміраванні лексічных уменняў вучняў. Раствлумачце, у чым адрозненне лексіка-семантычных, логіка-лексічных, лексіка-граматычных груп практыкаванняў.
5. Якое месца вы адводзіце фарміраванню культуры маўлення пры вывучэнні раздзела "Лексіка і фразеалогія".
6. Раствлумачце метадычны тэрмін *слоўнікавая праца*. Якія існуюць крыніцы ўзбагачэння слоўніка?
7. Што такое актывізацыя слоўнікавага запасу? Назавіце метады і прыёмы актывізацыі слоўніка вучняў.
8. Якія слоўнікі выкарыстоўваюцца з мэтай узбагачэння і актывізацыі лексікі вучняў?

Літаратура

1. *Даніловіч, М.А.* Вывучэнне фразеалогіі на ўроках мовы / М.А. Даніловіч. – Мінск, 1991.
2. Методыка выкладання беларускай мовы / М.Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
3. *Каўрус, А.А.* Слова наша роднае. – Мн., 1986.
4. *Лепешаў, І.Я.* Пра вывучэнне прыказак у курсе мовы / І.Я. Лепешаў // Беларуская мова і літаратура. – №2. – 2004.
5. *Лепешаў, І.Я.* Лексічны аналіз у сярэдняй і вышэйшай школе / І.Я. Лепешаў // Беларуская мова і літаратура. – № 6. – 2004.
6. *Лепешаў, І.Я.* Моўныя самацветы / І.Я. Лепешаў. – Мн., 1985.
7. *Лепешаў, І.Я.* Некаторыя спрэчныя пытанні лексікалогіі / І.Я. Лепешаў // Беларуская мова і літаратура. – 1999. – № 1, 2.
8. *Мартынкевіч, С.В.* Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метадычны дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
9. *Піскун, Л.,* Лексічны разбор / Л. Піскун, У. Піскун // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1988. – № 12. – С. 17–20.
10. *Піскун, У.* Этымалагічны разбор на ўроках беларускай мовы / У. Піскун, Я. Піскун // Роднае слова. – № 10. – 2000.
11. *Прыгодзіч, М.Р.* Шчодрасць слова / М.Р. Прыгодзіч. – Мн., 1989.
12. *Юрэвіч, У.М.* Слова жывое, роднае, гаваркое / У.М. Юрэвіч. – Мн., 1998.
13. *Янкоўскі, Ф.М.* Беларуская фразеалогія / Ф.М. Янкоўскі. – Мн., 1981.

Методыка выкладання марфалогіі

Заданні:

1. Прадумаіце маўленчыя сітуацыі, з дапамогай якіх можна прадэманстраваць практычную значнасць вывучэння граматычных тэм і падкрэсліць неабходнасць авалодання граматычнай нормай для суразмоўніцтва. Распрацуйце камунікатыўныя практыкаванні па марфалогіі з апісаннем маўленчых сітуацый для дэманстрацыі значэння граматычнай нормы для практыкі маўлення.
2. Прапануйце тэксты для перакладу, на аснове якіх можна прадэманстраваць асаблівасці граматычнай сістэмы беларускай мовы і разам з гэтым фарміраваць уменні маўленчай мабільнасці вучняў.
3. Якія дадатковыя гістарычныя звесткі можна паведаміць вучням пры вывучэнні лічэбніка? Распрацуйце слова настаўніка з выкарыстаннем гістарычнага каментарыю з мэтай больш трывалага засваення граматычнага матэрыялу. Сфармулюйце задачы вывучэння марфалогіі ў сярэдняй школе.
4. Якімі прынцыпамі навучання неабходна кіравацца пры выкладанні граматычных паняццяў? У чым сутнасць такога спецыфічнага прынцыпу, як выкладання марфалогіі на сінтаксічнай аснове
5. Растлумачце ролю камунікатыўных практыкаванняў з апісаннем маўленчых сітуацый для развіцця цікавасці да ўрокаў па марфалогіі. Прадумаіце маўленчыя сітуацыі, з дапамогай якіх можна прадэманстраваць практычную неабходнасць вывучэння тэм. Абгрунтуйце іх метадычную мэтазгоднасць.
6. Якія віды навучальных дыктантаў можна выкарыстаць пры вывучэнні марфалогіі?
7. Пры вывучэнні якіх часцін мовы мэтазгодна паведаміць дадатковыя гістарычныя звесткі?
8. Вывучэнне якіх граматычных тэм прадвызначае выкарыстанне матэрыялу па фарміраванні культуры маўлення? У кантэксце якіх тэм мэтазгодна навучанне маўленчаму этыкету вучняў?
9. Раскрыйце ролю рознаўзроўневых практыкаванняў пры вывучэнні марфалогіі.
10. У адпаведнасці з тэкстацэнтрычным прынцыпам на ўроках па марфалогіі тэксты павінны дэманстраваць функцыянаванне граматычных з'яў у маўленні і быць накіраваны на развіццё маўленчых уменняў і навыкаў вучняў. Прааналізуйце тэксты падручнікаў і зрабіце вывад пра адпаведнасць палажэнням тэкстацэнтрычнаму прынцыпу.
11. Фарміраванню якіх уменняў і навыкаў садзейнічаюць праблемныя пытанні на ўроках марфалогіі?

Літаратура

1. Методыка выкладання беларускай мовы / М.Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
2. Дудников, А.В. Методика изучения грамматики в восьмилетней школе / А.В. Дудников. – М.: Просвещение, 1977.
3. Лаўрээль, Я.М. Вывучэнне марфалогіі ў школе / Я.М. Лаўрээль, Т.Р. Новікава, С.А. Язерская. – Мн.: Народная асвета, 1991.
4. Мартынкевіч, С.В. Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метадыч. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
5. Мартынкевіч, С.В. Развіццё камунікатыўнай культуры школьнікаў на ўроках беларускай мовы / С.В. Мартынкевіч // Беларуская мова і літаратура. – 2007. – № 10. – С. 31–38.
6. Озерская, В.П. Изучение морфологии на синтаксической основе: 4–7 классы / В.П. Озерская. – М.: Просвещение, 1989.
7. Саўко, У.П. Развіццё маўлення школьнікаў пры вывучэнні марфалогіі (назоўніка і прыметніка) / У.П. Саўко. – Мн.: Беллітфонд, 2000.
8. Текучёв, А.В. Методика русского языка в средней школе / А.В. Текучёв. – М.: Просвещение, 1980.

Методыка выкладання сінтаксісу

Заданні:

1. Складзіце табліцу, якую можна выкарыстаць пры тлумачэнні тэмы “Сказы з аднароднымі членамі”. Падрыхтуйце тлумачэнне гэтай тэмы, выкарыстоўваючы табліцу.
2. Распрацуйце план-канспект урока па тэме “Зваротак” з абавязковым уключэннем звестак пра беларускі маўленчы этыкет.

Пытанні:

1. Месца і значэнне раздзела “Сінтаксіс” у школьным курсе беларускай мовы. Акрэсліце задачы вывучэння сінтаксісу ў школе.
2. Этапы вывучэння сінтаксісу. Раствлумачце, чаму перад вывучэннем у 5-м класе сістэматычнага курса беларускай мовы ідзе прапедыўтычны раздзел “Сінтаксіс і пунктуацыя”.
3. Методыка фарміравання сінтаксічных паняццяў. Якім метадам вы аддасце перавагу пры распрацоўцы этапу тлумачэння новага матэрыялу?
4. Змест раздзела “Сінтаксіс і пунктуацыя” ў 8–9-м класах. Як размеркаваны сінтаксічны матэрыял па этапах навучання?
5. Якім тыпам практыкаванняў варта аддаваць перавагу ў сістэме працы над словазлучэннем як сінтаксічнай адзінкай?

6. Якой павінна быць табліца на ўроку сінтаксісу?
7. Раскрыйце методыку працы з моўнай табліцай на этапе тлумачэння новага матэрыялу, на этапе замацавання (табліца як сродак самакантролю), на этапе падвядзення вынікаў (табліца як сродак паўтарэння, абагульнення матэрыялу).
8. У чым метадычная вартасць выкарыстання графічных схем на ўроках па вывучэнні сінтаксічных тэм?

Літаратура

1. Методыка выкладання беларускай мовы / М.Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
2. *Мурина, Л.А.* Методика русского языка в школах Белоруссии: Учеб. пособие / Л.А. Мурина. – Мн.: Университетское, 1990. – 320 с.
3. *Литвинко, Ф.М.* Методика изучения разделов курса русского языка (функциональный подход): курс лекций для студентов филологического факультета / Ф.М. Литвинко. – Мн.: БГУ, 2001. – 175 с.
4. *Ломов, А.М.* Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка / А.М. Ломов. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 416 с.
5. *Протчанка, В.У.* Вывучэнне сінтаксісу ў школе. Словазлучэнне. Просты сказ / В.У. Протчанка. – Мн., 1984.
6. *Протчанка, В.У.* Вывучэнне сінтаксісу ў школе: Просты сказ / В.У. Протчанка. – Мн., 1986.
7. *Протчанка, В.У.* Вывучэнне сінтаксісу ў школе: Складаны сказ / В.У. Протчанка. – Мн., 1989.
8. *Протчанка, В.У.* Шматаспектны аналіз пры вывучэнні сінтаксісу беларускай мовы / В.У. Протчанка. – Мн., 1987.

РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

ТЭМЫ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ ПРАЦЫ СТУДЭНТАЎ

ТЭМА 1. Методыка працы са слоўнікам на ўроку беларускай мовы

1. Роля і месца слоўнікаў розных тыпаў на ўроках беларускай мовы.
2. Прыёмы працы з арфаграфічным слоўнікам як з даведнікам па арфаграфіі.
3. Методыка выкарыстання арфаграфічнага слоўніка з мэтай развіцця звязнага маўлення вучняў.
4. Праца з тлумачальным і фразеалагічным слоўнікам на спецыяльных уроках па вывучэнні лексікі і фразеалогіі.

Літаратура

1. *Гамеза, Л.М.* Выкладанне лексікі беларускай мовы / Л.М. Гамеза // Роднае слова. – 1998. – № 10.
2. *Гамеза, Л.М.* Узбагачэнне слоўнікавага запасу вучняў пры вывучэнні роднай мовы / Л.М. Гамеза // Беларуская мова і літаратура. – 2000. – № 2.
3. *Даніловіч, М.А.* Вывучэнне фразеалогіі на ўроках мовы / М.А. Даніловіч. – Мн., 1993.
4. *Касцян, М.* Шляхі ўзбагачэння і актывізацыі слоўніка вучняў / М. Касцян // Народная асвета. – 1984. – № 2.
5. *Климкина, Ю.Б.* Урок-семинар по «Толковому словарю живого великорусского языка Даля» / Ю.Б. Климкина // Русская словесность. – 2001. – № 6.
6. *Руцкая, А.* Свята на вуліцы Слоўнікаў / А. Руцкая // Беларуская мова і літаратура. – 1998. – № 4.
7. *Язерская, С.А.* Праца са слоўнікам на ўроку роднай мовы / С.А. Язерская // Вывучэнне беларускай мовы і літаратуры. – Мн., 1988.

Форма кантролю – суразмоўніцтва па прапанаваных пытаннях.

ТЭМА 2. Методыка навучання пунктуацыі

1. Змест і задачы навучання пунктуацыі ў сярэдняй школе.
2. Спецыфічныя прынцыпы методыкі навучання пунктуацыі.
3. Методыка працы над пунктуацыйным правілам.

Форма кантролю – складанне бібліяграфіі па тэме. Часопісы «Беларуская мова і літаратура», «Роднае слова», «Русский язык в школе».

Літаратура

1. *Блинов, Г. И.* Методика пунктуации в школе / Г. И. Блинов. – М., 1978.
2. Выкладанне беларускай мовы ў школе / пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мн., 1994.
3. *Григорян, Л.Т.* Обучение пунктуации в средней школе / Л.Т. Григорян. – М., 1982
4. *Протчанка, В.У.* Актуальные праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В.У. Протчанка. – Мн., 2001.

ТЭМА 3. Методыка пазакласнай працы па беларускай мове

1. Агульнадыдактычныя і спецыфічныя прынцыпы пазакласнай працы па беларускай мове.
2. Формы арганізацыі пазакласнай працы па беларускай мове.
3. Распрацаваць план-канспект пазакласнага мерапрыемства па беларускай мове.

Форма кантролю – праверка канспектаў мерапрыемстваў, суразмоўніцтва па тэме.

Літаратура

1. Часопісы «Беларуская мова і літаратура», «Роднае слова».
2. *Лаўрэль, Я.М.* Алімпіяды па беларускай мове / Ж.Н. Прыймак, В.К. Раманцэвіч. – Мн., 1987.
3. *Малажай, Г.М.* Пазакласная праца па беларускай мове / Г.М. Малажай, С.Р. Рачэўскі. – Мн., 1990.

ЗАДАННІ ДА ЗАЛІКУ

1. Спланаваць працу лінгвістычнага гуртка.
2. Складзі план-канспект пазакласнага мерапрыемства па беларускай мове.
3. Складзі падрабязны план-канспект навучання сачыненню-разважанню.
4. Складзі падрабязны план-канспект урока паўтарэння і абагульнення вивучанага.
5. Падрыхтаваць лексічную пяцімінутку да ўрока мовы.
6. Складзі падрабязны план-канспект камбінаванага ўрока мовы.
7. Распрацаваць падрабязны план-канспект урока вивучэння новага матэрыялу.
8. Распрацаваць план-канспект урока навучання пераказу.

9. Распрацаваць план-канспект урока аналізу арфаграфічных і пунктуацыйных памылак.

10. Распрацаваць падрабязны план-канспект урока на тэму: “Сачыненне па рэпрадукцыі з карціны...” (карціна – на выбар).

11. Паўрочнае размеркаванне гадзін па раздзеле з праграмы па беларускай мове.

12. Прааналізаваць матэрыял падручніка па адным з раздзелаў.

13. Ацэнка вуснай мовы вучняў.

14. Асноўныя моўныя недахопы ў вучнёўскіх працах.

15. “Правілы фарміравання культуры вуснай і пісьмовай мовы ў агульнаадукацыйных установах”: асноўныя палажэнні.

16. Аналіз, парадак праверкі пісьмовых прац.

17. Граматычныя памылкі ў творчых працах вучняў.

18. Асноўныя метадычныя дапаможнікі для настаўнікаў беларускай мовы.

19. Аналіз табліцы па беларускай мове (на выбар).

20. Прыклады дыферэнцыраваных заданняў для замацавання вывучанага матэрыялу.

ТЭСТЫ ПА ТЭМЕ “АГУЛЬНЫЯ ПЫТАННІ МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ”

1. Асноўнай формай навучання беларускай мове лічыцца:

- 1) факультатыў
- 2) урок
- 3) кансультацыя
- 4) курс па выбары

2. Урок беларускай мовы складаецца з:

- 1) узаемазвязаных структурных кампанентаў
- 2) практыкаванняў пісьмовага характару
- 3) пытанняў і адказаў
- 4) самастойнай працы вучняў

3. Тып урока беларускай мовы залежыць ад:

- 1) мэты навучання
- 2) характару вучэбнага матэрыялу
- 3) відаў працы
- 4) формы кантролю

4. Тыпы ўрокаў, якія вызначаюцца ў адпаведнасці з псіхалага-педагагічнымі этапамі засваення матэрыялу:

- 1) урок тлумачэння новага матэрыялу
- 2) урок замацавання вывучанага

- 3) урок аналізу пісьмовых прац
- 4) урок паўтарэння і абагульнення вивучанага
5. Да ўрокаў развіцця маўлення адносяцца:
 - 1) урок падрыхтоўкі пераказу тэксту
 - 2) урок напісання сачынення
 - 3) урок камбінаванага тыпу
 - 4) урок навучання вусным маналагічным выказванням
6. Да ўрокаў, якія вызначаюцца ў адпаведнасці з асноўным метадам навучання, адносяцца:
 - 1) урок-практыкум
 - 2) урок вивучэння новага матэрыялу
 - 3) урок-лекцыя
 - 4) урок-семінар
7. Да ўрокаў дапаможнага характару адносяцца:
 - 1) урок паўтарэння і абагульнення
 - 2) урок замацавання
 - 3) урок аналізу пісьмовых прац вучняў
 - 4) кантрольны ўрок
8. Да нетрадыцыйных урокаў беларускай мовы адносяцца:
 - 1) інтэграваныя ўрокі
 - 2) урок-падарожжа
 - 3) педагагічная майстэрня
 - 4) кантрольны ўрок
9. Арганізацыйны этап традыцыйнага ўрока беларускай мовы аказвае ўплыў на:
 - 1) актывізацыю пазнавальнай дзейнасці
 - 2) замацаванне вивучанага матэрыялу
 - 3) арганізацыю ўрока
 - 4) псіхолога-педагагічную падрыхтоўку вучняў да ўрока
10. Этап праверкі дамашняга задання дае магчымасць:
 - 1) выявіць узровень ведаў вучняў
 - 2) выявіць узровень практычных уменняў і навыкаў вучняў
 - 3) уключыць вучняў у пазнавальную дзейнасць
 - 4) фарміраваць у вучняў пачуццё адказнасці за сваю працу
11. Найбольш эфектыўнымі формамі апытвання з'яўляюцца:
 - 1) індывідуальнае апытванне
 - 2) індывідуальнае апытванне з рэцэнзаваннем і дапаўненнем адказу іншымі вучнямі
 - 3) фронтальнае апытванне
 - 4) ушчыльненае апытванне
12. Педагагічныя патрабаванні да пытанняў, якія задае настаўнік:
 - 1) пытанні павінны быць дакладнымі
 - 2) пытанні павінны дапускаць аднаслоўныя адказы

- 3) пытанні павінны быць паступовымі
 - 4) пытанні павінны насіць характар падказкі
13. *Найбольш эфектыўнымі метадамі* тлумачэння новага матэрыялу лічацца:
- 1) пошукава-даследчы метады
 - 2) слова настаўніка
 - 3) праблемны метады
 - 4) метады самастойнай працы вучняў
14. Азнаямленне з новым лінгвістычным матэрыялам уключае наступныя этапы:
- 1) успрыманне і ўсведамленне прымет моўнай з'явы
 - 2) знаёмства з тэрмінам
 - 3) фронтальнае апытванне
 - 4) фарміраванне азначэння паняцця
15. У структуры ўрока камбінаванга тыпу этап замацавання вывучанага матэрыялу знаходзіцца пасля:
- 1) праверкі дамашняга задання
 - 2) тлумачэння новага матэрыялу
 - 3) падвядзення вынікаў урока
 - 4) арганізацыйнага моманту
16. Да відаў замацавання адносяцца:
- 1) вербальнае замацаванне
 - 2) фронтальнае замацаванне
 - 3) трэніровачнае замацаванне
 - 4) творчае замацаванне
17. На вербальным этапе замацавання *найбольш мэтазгодна* прымяняць наступныя прыёмы:
- 1) назіранне і аналіз прыкладаў
 - 2) праца з моўнай табліцай
 - 3) творчыя заданні
 - 4) падбор аналагічных прыкладаў
18. На этапе трэніровачнага замацавання *найбольш мэтазгодна* прымяняць наступныя прыёмы:
- 1) гутарка
 - 2) аналітыка-сінтэтычныя практыкаванні
 - 3) выбарчны дыктант
 - 4) моўны разбор
19. На этапе творчага замацавання вырашаюцца наступныя задачы:
- 1) паглыбленне разумення функцыі вывучанага паняцця ў маўленні
 - 2) арганізацыя маўленчай практыкі вучняў
 - 3) арганізацыя самастойнай працы вучняў
 - 4) мабілізацыя ўвагі школьнікаў

20. На этапе абагульнення вивучанага матэрыялу *найбольш мэтазгодна* прымяняць наступныя прыёмы:
- 1) праца з абагульняльнымі табліцамі
 - 2) выкананне практыкаванняў пісьмовага характару
 - 3) паведамленне вучня
 - 4) гутарка
21. На этапе падвядзення вынікаў урока вырашаюцца наступныя задачы:
- 1) выяўленне руху наперад у практычным авалоданні мовай
 - 2) ступень засваення новага матэрыялу
 - 3) самаацэнка вучнямі сваёй дзейнасці
 - 4) арганізацыя самастойнай працы вучняў
22. Тэмай урока можа быць:
- 1) фармулёўка праграмы
 - 2) фармулёўка параграфу падручніка
 - 3) практыкаванне
 - 4) від кантрольнай працы
23. Да адукацыйных мэт адносяцца:
- 1) засваенне ведаў пра моўную сістэму
 - 2) авалоданне нормаў мовы
 - 3) выхаванне адказнасці ў адносінах да слова
 - 4) авалоданне ўменнямі і навыкамі вуснага і пісьмовага маўлення
24. Да развіццёвых мэт адносяцца:
- 1) развіццё лагічнага мыслення
 - 2) засваенне лінгвістычных звестак
 - 3) авалоданне прыёмамі вучэбнай дзейнасці
 - 4) выхаванне любові да роднай мовы
25. Да выхаваўчых мэт адносяцца:
- 1) выхаванне эстэтычных адносін да слова
 - 2) фарміраванне школьніка як асобы
 - 3) развіццё моўнай памяці
 - 4) выхаванне самастойнасці мыслення
26. На этапе псіхалагічнай падрыхтоўкі да ўспрымання новага матэрыялу *найбольш мэтазгодна*:
- 1) выкарыстанне займальнага матэрыялу
 - 2) стварэнне праблемнай сітуацыі
 - 3) праверка дамашняга задання
 - 4) выкананне пісьмовага практыкавання
27. Пры тлумачэнні новага матэрыялу нельга:
- 1) дапускаць парзмерную паспешлівасць
 - 2) прапаноўваць напісанне творчых работ
 - 3) выкарыстоўваць пошукава-даследчы метады
 - 4) абапірацца на атрыманыя веды на папярэдніх уроках

28. У школьнай практыцы вядомы наступныя віды паўтарэння:

- 1) у пачатку навучальнага года
- 2) тэматычнае паўтарэнне
- 3) у канцы вучэбнага перыяду
- 4) кантрольнае паўтарэнне

29. Вядомы наступныя тыпы вучэбных дыктантаў:

- 1) слоўнікавы
- 2) кантрольны
- 3) тлумачальны
- 4) выбарачны

30. Пры аналізе пісьмовых прац мэтазгодна:

- 1) зрабіць аналіз тыповых памылак
- 2) паўтарэнне неабходных правілаў
- 3) дыферэнцыяцыя заданняў
- 4) вывучэнне новага мэтэрыялу

Репозиторий ВГУ

ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

АНАЛІЗ УРОКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

1 варыянт афармлення

Ход урока	Аналіз зместу, метадычныя каментарыі
1. Арганізацыйны момант.	Вызначыць, якім быў пачатак урока: як усталёўвалася дысцыпліна ў класе; спосабы мабілізацыі ўвагі вучняў і падрыхтоўкі вучняў да работы на ўроку.
2. Актуалізацыя ведаў і ўменняў.	Вызначыць, як было арганізавана паўтарэнне раней вивучанага. Ахарактарызаваць: прыёмы праверкі пісьмовага дамашняга задання, іх эфектыўнасць; віды апытвання; фармулёўку пытанняў настаўнікам, характар адказаў вучняў (глыбіня, правільнасць, звязнасць); іншыя спосабы праверкі матэрыялу (граматычны разбор, праца з табліцамі і схемамі, з падручнікам).
3. Псіхалагічная падрыхтоўка да ўспрымання новага матэрыялу.	Вызначыць, наколькі мэтазгодныя з пункту гледжання дыдактыкі прыёмы працы, прапанаваныя настаўнікам. Вызначыць асаблівасці зместу псіхалагічнай падрыхтоўкі вучняў да ўспрымання новага матэрыялу: фармулёўка праблемных пытанняў і заданняў; устаноўка на глыбокае вивучэнне і трывалае запамінанне; выкарыстанне займальнага матэрыялу; гістарычны каментарый.
4. Вивучэнне новага матэрыялу.	Ахарактарызаваць спосабы вивучэння новага матэрыялу: метады і прыёмы азнаямлення вучняў з новым матэрыялам (слова настаўніка, назіранні над новым матэрыялам, гутарка, самастойная работа вучняў), іх адпаведнасць адукацыйным і выхаваўчым мэтам; праца над новымі паняццямі, правіламі (выдзяленне істотных прымет моўнай з'явы, іх усведамленне, знаёмства з тэрмінам, які прэзентуе моўную з'яву, фарміраванне азначэння паняццю); сістэматычнасць, паслядоўнасць, правільнасць выканання разумовых аперацый: аналізу, сінтэзу,

	параўнання, абагульнення, абстрагавання, канкрэтызацыі; характар пытанняў, якія задаваў настаўнік (адпаведнасць прынцыпу навуковасці, патрабаванням логікі, асаблівасці афармлення пытанняў).
5. Першаснае замацаванне новага матэрыялу.	Вызначыць і прааналізаваць спосабы замацавання новага матэрыялу: выкананне практыкаванняў у вуснай форме, падбор уласных прыкладаў; няўскладнае і ўскладнае спісванне. папераджальна-зрокавыя і папераджальна-слыхавыя дыктанты і інш.;
6. Работа па далейшым паглыбленні абагульненні ведаў вучняў.	Самастойная работа вучняў. Выкананне практыкаванняў творчага характару. Дыферэнцыяцыя практыкаванняў па ступені цяжкасці. Дыдактычная мэтазгоднасць практыкаванняў.
7. Падвядзенне вынікаў урока.	Вызначыць, як падводзіліся вынікі ўрока; якія формы ўліку і ацэнкі ведаў выкарыстоўваліся; аб'ектыўнасць ацэнкі ведаў, уменняў і навыкаў вучняў.
8. Дамашняе заданне.	Прааналізаваць методыку дамашняга задання: адпаведнасць мэтам урока; дыферэнцыраваны падыход да дамашняга задання; інструктаж.
9. Выкарыстанне ТСН	Указаць, якія наглядныя сродкі выкарыстоўваліся на ўроку, з якой мэтай. Наколькі эфектыўная методыка прымянення ТСН.
10. Вынікі ўрока.	Вызначыць, як рэалізоўваліся на ўроку метадычныя прынцыпы навучання мове і развіцця маўлення. Зрабіць вывады пра адпаведнасць патрабаванням культуры вучнага і пісьмовага маўлення, імкненне да навучання граматычнаму пісьму. Вызначыць, ці была перагрузка або недаацэнка магчымасцей вучняў, якім быў тэмп урока, якое месца на ўроку займала самастойная работа. Адзначыць, ці былі дасягнуты мэты ўрока. Даць свае рэкамендацыі па ходу вядзення ўрока.

СХЕМА АНАЛІЗУ ЎРОКА ЗАМАЦАВАННЯ ВЫВУЧАНАГА

Ход урока	Аналіз зместу, метадычныя каментарыі
1. Арганізацыйны момант.	Адзначыць, якім быў пачатак урока: дысцыпліна ў класе, мабілізацыя ўвагі вучняў, падрыхтоўка вучняў да работы.
2. Актуалізацыя ведаў і ўменняў вучняў.	Указаць, як было арганізавана паўтарэнне тэарэтычнага матэрыялу, якія прыёмы выкарыстоўваліся (індывідуальнае, фронтальнае апытванне; праверка тэорыі пры выкананні аналітыка-сінтэтычных практыкаванняў). Вызначыць, наколькі мэтазгодныя з пункту гледжання дыдактыкі прыёмы працы, прапанаваныя настаўнікам.
3. Праверка пісьмовага дамашняга задання.	Ахарактарызаваць спосабы праверкі дамашняга задання (выбарачная праверка, узаемаправерка, самакантроль, праверка з дапамогай кансультацыі і інш.). Даць характарыстыку пытанням, якія прапаноўваў настаўнік у працэсе праверкі дамашняга задання (праблемныя пытанні і заданні, якія спрыялі стварэнню пошукавых сітуацый на ўроку і патрабавалі супастаўлення, параўнання матэрыялу, абагульнялі яго на паняццёвым узроўні).
4. Увядзенне набытых уменняў у агульную сістэму моўных і камунікатыўных уменняў вучняў.	Адзначыць, як было арганізавана бягучае паўтарэнне тэарэтычнага матэрыялу. Тэматычная групавая матэрыялу (па падабенству арфаграм ці пунктаграм), параўнанне і супастаўленне вывучаных правіл і паняццяў. Функцыянаванне вывучанай з'явы ў вусным і пісьмовым маўленні. Разнастайнасць практыкаванняў (ускладненае спісванне, навучальныя дыктанты, самастойная маўленчая дзейнасць вучняў).
5. Самастойная работа вучняў.	Адзначыць паступовае ўзрастанне цяжкасці і павышэнне ступені самастойнасці вучняў на ўроку пры выкананні разнастайных практыкаванняў і заданняў. Вызначыць умовы дыферэнцыяцыі самастойнай працы.

	<p>Ахарактарызаваць змест практыкаванняў, ступень цяжкасці, спосабы фармулёўкі заданняў да выканання дыферэнцыраваных практыкаванняў (па варыянтах, па прапанове настаўніка, на аснове самастойнага выбару).</p>
<p>6. Дамашняе заданне.</p>	<p>Адзначыць, якія заданні былі прапанаваны на дом (аднолькавыя ці дэферэнцыраваныя па ступені цяжкасці), інструктаж, гутарка пра рацыянальныя прыёмы выканання задання.</p>
<p>7. Вынікі ўрока.</p>	<p>Ахарактарызаваць узровень тэарэтычных ведаў і практычных уменняў і навыкаў вучняў (усвядомленасць і глыбіня ведаў, трываласць арфаграфічных і пунктуацыйных навыкаў, ступень развіцця маўленчых навыкаў). Адзначыць выніковасць дыферэнцыраванага падыходу настаўніка да розных па ўзроўню падрыхтоўкі вучняў. Адзначыць, ці былі дасягнуты мэты ўрока. Даць свае рэкамендацыі па ходзе вядзення ўрока</p>

СХЕМА АНАЛІЗУ ЎРОКА КАМБІНАВАНАЙ БУДОВЫ

II варыянт афармлення

I. Мэта і месца ўрока ў сістэме іншых урокаў

Мэта ўрока

Урок скіраваны на вывучэнне аспектаў мовы (фанетыкі, лексікі, граматыкі).

Урок скіраваны на фарміраванне, развіццё, удасканаленне навыкаў і ўменняў вуснага (пісьмовага) маўлення.

Урок падпарадкаваны комплексным мэтам.

Урок утрымлівае адукацыйныя і выхаваўчыя мэты.

Месца ўрока ў вучэбным працэсе

Урок пачынае (працягвае, завяршае) тэму.

Урок адпавядае (не адпавядае) праграме, плану.

II. Структура ўрока

Пачатак ўрока

Настаўнік паведаміў (не паведаміў) задачы, тэму ўрока.

Настаўнік выкарыстоўваў (не выкарыстоўваў) суразмоўніцтва з вучнямі.

Настаўнік змог (не змог) стварыць творчую, дзелавую атмасферу , стварыць маўленчае асяроддзе .

Праверка дамашняга задання

Настаўнік выкарыстоўваў фронтальнае, індывідуальнае апытванне. Настаўнік выпраўляў (не выпраўляў) памылкі сам, далучаў да гэтай работы вучняў.

Настаўнік ацэньваў (не ацэньваў) выкананую дома работу.

Тлумачэнне новага матэрыялу

Настаўнік падаваў новы матэрыял у актыўнай форме (праз тэксты, дыялогі, творчыя задачы).

Семантызацыя моўных адзінак суправаджалася (не суправаджалася) указаннем на сферу іх выкарыстання.

Выкарыстанне сродкаў нагляднасці, ТСН, падручніка, дошкі пры тлумачэнні новага матэрыялу.

Настаўнік кантраляваў (не кантраляваў) першаснае замацаванне новага матэрыялу.

Замацаванне новага матэрыялу

Настаўнік выкарыстоўваў рэпрадуктыўныя, прадуктыўныя, праблемныя заданні. Якім заданнем аддавалася перавага?

Настаўнік выкарыстоўваў моўныя, маўленчыя (сітуацыйныя) практыкаванні.

Выкарыстанне тэксту для назірання і аналізу моўных адзінак (як сродак фарміравання маўленчых навыкаў і ўменняў; як узор для пабудовы вучнямі выказванняў па аналогіі; як крыніца інфармацыі; як сродак кантролю). Работа з тэкстам прайшла эфектыўна (не эфектыўна). Змест тэксту зацікавіў (не зацікавіў) вучняў, з'явіўся (не з'явіўся) стымулам для абмеркавання, гутаркі, дыскусіі.

Кантроль праводзіўся фармальна (нефармальна).

Вучні могуць (не могуць) выкарыстоўваць вивучаны матэрыял у маўленні.

Канец урока

Настаўнік падводзіў (не падводзіў) вынікі ўрока, ствараў (не ствараў) стымул для далейшай працы.

Настаўнік выкарыстоўваў (не выкарыстоўваў) дыферэнцыраваную ацэнку вучняў у залежнасці ад іх асобных характарыстык.

III. Формы работы на ўроку

Фронтальная, групова, работа ў парах, работа па ланцужку, індывідуальная.

Вучань – настаўнік, вучань – вучань, вучань – кніга, вучань – дошка, вучань – малюнак, вучань – камп'ютар, вучань – вучні.

IV. Размеркаванне часу на ўроку

Час размеркаваны ў адпаведнасці з этапамі ўрока (на пэўным этапе ўрока час зацягнуты).

Часавыя прапорцы: маўленне настаўніка – маўленне вучняў.

Час выкарыстоўваўся эфектыўна (неэфектыўна).

V. Дзейнасць настаўніка

Стварае (не стварае) творчую, дзелавую атмасферу ў класе.

Можа (не можа) уцанаўліваць кантакт з класам.

Добра (дрэнна) ведае сваіх вучняў.

Тлумачыць матэрыял з улікам (без уліку) узроставых і псіхалагічных асаблівасцей вучняў.

Маўленне настаўніка: узорнае, стылістычна карэктнае, выразнае.

Настаўнік можа (не можа) кіраваць пазнавальнай дзейнасцю вучняў, рацыянальна арганізоўваць дзейнасць вучняў на ўроку.

Настаўнік трымаецца ўпэўнена, паважае вучняў.

VI. Дзейнасць вучняў

Актыўныя, ініцыятыўныя, ахвотна адказваюць, не баяцца дапусціць памылку.

Цікавяцца беларускай мовай, урокам.

Падтрымліваюць настаўніка, паважаюць яго думку.

Вывады

У заключэнні аналізу ўрока робяцца агульныя вывады пра тое, ці дасягнуты мэты ўрока, у якой меры ўрок можа быць прызнаны эфектыўным, ці валодае настаўнік навыкамі падагагічнага суразмоўніцтва, што можна пажадаць настаўніку ў падрыхтоўцы і правядзенні ўрока беларускай мовы.

УЗОРЫ АФАРМЛЕННЯ ПЛАНАЎ-КАНСПЕКТАЎ УРОКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

(5-ы клас)

Т э м а: Самабытнасць беларускай мовы

Мэта: Дапамагчы ўсвядоміць самабытнасць і непаўторнасць беларускай мовы, паказаць асаблівасці ў гучанні, значэнні слоў, пабудовы словазлучэнняў, садзейнічаць засваенню ўласнабеларускіх слоў; развіваць уменне выкарыстоўваць іх у маўленні; удасканаліваць арфаграфічныя навыкі (правапіс **е, ё, я**), арфаэпічныя (вымаўленне [**р**], [**ч**]), акцэнтацыйныя; вихоўваць пачуццё гонару за сваю мову, свой народ.

Тып урока: Урок вивучэння новага матэрыялу

Эпіграф: Мова

Родная мова

У марах, у песнях, снах.

Мае ў ёй кожнае слова

Свой колер, і смак, і пах. *А. Грачанікаў*

Ход урока

I. Арганізацыйны момант.

Паведамленне тэмы, задач урока.

II. Псіхалагічная падрыхтоўка вучнях да ўспрымання новага матэрыялу.

Слова настаўніка:

Аднойчы людзі аднаго краю палічылі, што мова, на якой яны гавораць, непрыгожая: і “р” мы вымаўляем цвёрда, і “г” у нас глухое, працяглае, і “дзекаем” мы, і “цекаем”. А чаго варта “ў”? Што ж рабіць? І надумалі яны пазычыць мову ў суседзяў, бо яна здавалася ім і прыгажэйшай, і багацейшай, тым больш, што многія словы аднолькава гучалі ў абедзвюх мовах: “хлеб”, “соль”, “дом”, “поле”, “лес”. Але было шмат і несупадзенняў, праз якія часам здараліся прыкрыя недарэчнасці: то сябры не зразумеюць адзін аднаго, то блізкія пакрыўдзяцца, не зразумеўшы то ці іншае слова ў размове.

А тут яшчэ іншая бяда: пачалі блытаць людзі, дзе якое “р” вымаўляець, ды і ад “дз’ ” і “ц’ ” пазбавіцца не ўдалося. Задумаліся людзі. Пайшлі па параду да самага разумнага чалавека, а той і кажа: “Кожны народ мае сваю мову. Кожнаму народу яна – родная! І не шанавець, не любіць яе – тое самае, што выракацца маці ды бацькі, той зямлі, дзе мы нарадзіліся, якую родным краем завём. Адно магу параіць: шануйце мову родную і суседскую паважайце!” (Паводле А.Вольскага)

Гутарка з вучнямі:

- Ці правільна зрабілі людзі, калі вырашылі адцурацца ад роднай мовы?
- Чаму ў іх нічога не атрымалася?
- Што параіў жыхарам краіны мудры чалавек? Ці згодны вы з гэтай парадай? Чаму?

III. Вывучэнне новага матэрыялу

Слова настаўніка:

На зямным шары налічваецца каля трох тысяч моў. Кожная мова – непаўторная. У беларускай мовы ёсць родныя сёстры – руская і украінская мовы. Старажытнаруская мова – іх маці. У гэтым можна пераканацца, параўнаўшы наступныя прыклады:

старажытнаруская мова	руская мова	украінская мова	беларуская мова
днь	день	день	дзень
сьнь	сон	сон	сон
ночь	ночь	ніч	ноч
вѣль	волк	вовк	воўк

Вывад: Мовы-сёстры маюць агульныя рысы, але ў кожнай з іх свой характар, кожная па-свойму непаўторная, своеасаблівая.

Заданні:

1. Прачытайце эпіграф – радкі з верша А.Грачанікава. Як пра непаўторнасць роднай мовы гаворыць паэт? Як вы разумееце выраз: “мае ў ёй (мове) кожнае слова свой колер, і смак, і пах”?

Запішыце верш. Падкрэсліце словы, якія ўжываюцца толькі ў беларускай мове. Вызначце, якой часцінай мовы яны з’яўляюцца.

2. Да назоўнікаў з верша падбярыце прыметнік. Пры чытанні прыкладаў звяртайце ўвагу на асаблівасці вымаўлення гукаў і некаторых іх спалучэнняў, на ўжыванне прыназоўніка **пра**:

мары (якія?) дзівосныя, песня (якая?) чароўная,
слова (чыё?) матчына [ч], верш (пра што?) пра мову

Вывад: Беларуская мова адрозніваецца ад іншых моў асаблівасцямі ў значэннях слоў, у іх гучанні, у пабудове словазлучэнняў. Яна непаўторная, самабытная.

• Якія словы “схаваліся” ў назве “самабытная”? (“Сам”, “быць”; мова “сама” – самастойная, яна “бытуе”, значыць, жыве: яе разумеюць, выкарыстоўваюць у моўных зносінах).

Праца з падручнікам: Чытанне вучэбна-навуковага тэксту параграфу на ст. 11 і адказ на пытанне:

• Чым тлумачыцца самабытнасць, непаўторнасць беларускай мовы?

IV. Замацаванне

1. **Праца з падручнікам:** Пры выкананні практ. 9 (ст. 11) фарміруем уменне тлумачыць значэнне слова, падбіраць да слоў роднасныя словы; удасканалваем арфаграфічныя навыкі; працуючы са словамі, напісанне якіх адпавядае правілу “Правапіс е, ё, я”, прыходзім да вываду:

1) фанетычная асаблівасць беларускай мовы – яканне;

2) у беларускай мове ёсць словы, якія не маюць аднаслоўных адпаведнікаў у рускай мове.

2. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Падкрэсліце словы, якія не маюць аднаслоўных адпаведнікаў у рускай мове. Зрабіце іх пераклад на рускую мову.

Як любіла Ірынка разам з мамай і татам гасцяваць у бабулі! Асабліва падабалася ёй, калі раніцай сямейнікі збіраліся за сталом у час сьнедання. Бабуля частавала ўсіх смачнымі дранікамі, бярозавікам. А на гэты раз Ірынка едзе ў госці не з пустымі рукамі, яна падрыхтавала бабулі падарунак – прыгожую насовачку. На ёй дзяўчынка сама вышыла кветкі – сіненькія браткі.

3. **Дыферэнцыраванае выкананне практ. 11** (ст. 12):

I вар. Прачытайце словы Л.Талстога. Падбярыце да кожнага выказвання адпаведнікі-парады, што запісаны на дошцы. Запішыце іх і запомніце.

• Асцерагайся слова, якое раз’ядноўвае людзей.

- Старайся гаварыць так, каб іншыя разумелі цябе.
- Перш, чым гаварць, падумай.

II вар. Згодна з умовай падручніка.

III вар. Прачытайце словы Л.Талстога. Перакажыце іх па-беларуску. Падрыхтуйце невялікае выказванне на тэму: "Слова – вялікая справа".

V. Падвядзенне вынікаў урока.

Тэма: Мова і маўленне

Мэта: Даць паняцце пра маўленне як працэс зносін, вучыць размяжоўваць тэрміны: "мова" і "маўленне", правільна, асэнсавана іх выкарыстоўваць; удасканалваць уменне тлумачыць значэнне слоў; развіваць арфаэпічныя і арфаграфічныя навыкі; выхоўваць культуру маўленчых паводзін.

Тып урока: камбінаваны.

Ход урока

I. Арганізацыйны момант.

Паведамленне мэты, задач урока.

II. Праверка дамашняга задання.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Схема № 1

слуханне, чытанне, гаварэнне, пісьмо = ? маўленне

Схема № 2

мовазнаўства = лінгвістыка

Слова настаўніка:

На сённяшнім уроку мы будзем рашаць задачу. Здзівіліся? Зараз не ўрок матэматыкі? Але і задача не матэматычная. Тэма ўрока – "Мова і маўленне", значыць, мы будзем мець справу не з лічбамі, а з моваўнаўчымі тэрмінамі. Умова задачы – знайсці адказы на пытанні: Што такое маўленне? Ці ёсць розніца паміж выкарыстаннем слоў "мова" і "маўленне"? Якая навука вывучае гэтыя паняцці?

Такім чынам, будзем рашаць задачу – разважаць і шукаць адказы на пытанні.

- Ці з'яўляюцца запісаныя словы з тэмы ўрока роднаснымі? Чаму?
- Папоўніце рад аднакарэнных слоў сваімі прыкладамі. (Мова, маўленне, размоўны, размаўляць, прамовіць)

Вывад: Калі мы размаўляем, абмяркоўваючы з сябрам падзеі, або дамаўляемся пра штосьці, або хочам пераканаць суразмоўцу ці пабудзіць да пэўнага ўчынку, мы карыстаемся мовай. Дзякуючы спарадкаванай

сістэме гукаў, слоў, словазлучэнняў, сказаў, чалавек можа даносіць ці ўспрымаць пэўную інфармацыю. Выкарыстанне мовы ў моўных зносінах называецца маўленнем. Маўленне можа быць вусным і пісьмовым.

– Як вы думаеце, якой формай маўлення мы зараз карыстаемся?

– Як, акрамя вуснага слова, чалавек можа весці стасункі з іншымі людзьмі?

Пісьмовая мова – гэта таксама маўленне. Чалавек успрымае мову зрокава. Ствараючы тэкст, можна прадумаць выкарыстанне слоў, выказаў, асэнсаваць і удасканаліць яго, вярнуўшыся да напісанага.

• Прыгадайце сітуацыі, калі вы карыстаецеся пісьмовай мовай? Калі вы карыстаецеся вуснай мовай? (Праца са схемай № 1)

• Ці можа маўленне існаваць у якой-небудзь адной форме?

• Успомнім пытанні, задачы і запішам у сшыткі адказ:

Мова – гэта ... (сродак зносін паміж людзьмі).

Маўленне – гэта ... (выкарыстанне мовы ў працэсе зносін)

Праца з падручнікам: Чытанне вучэбна-навуковых тэкстаў на ст.

13. Адказ на пытанне, якая навука вывучае гэтыя паняцці.

• Якім іншым словам можна замяніць тэрмін “мовазнаўства”? (Праца са схемай № 2) Лінгвістыка – слова іншамоўнае, лацінскае. Частка “лінгва” ў перакладзе азначае “мова”.

• Патлумачце, чаму паміж словамі “мовазнаўства” і “лінгвістыка” стаіць знак роўнасці?

IV. Замацаванне:

Заданне:

1. Прачытайце верш А.Дзяржынскага. Як вы думаеце, чаму Люся баіцца сваіх адказаў? Якой вы ўяўляеце дзяўчынку, прачытаўшы яе размову з настаўнікам? Што б вы паралі Люсі?

– Што хвалюешся ты, Люся? –

Настаўнік пытае. –

Ці мяне ты так баішся?

Ці маіх пытанняў?

Ціха-ціха, неахвотна

Вымаўляла Люся:

– Вельмі ўжо сваіх адказаў

Я сама баюся.

Вывад: Па тым, як чалавек размаўляе, мы можам судзіць пра ступень яго адукаванасці, інтэлігентнасці, пра эрудыцыю чалавека, яго ўнутраны свет.

2. **Праца з падручнікам.** Як навучыцца інтэлігентнаму маўленню? Адказаць на пытанне дапаможа пр. 14 (ст. 15)

3. **Творчае заданне.** Пагуляем у паэтаў. Дапішыце радкі верша. Пра якія працэсы маўлення ідзе гаворка ў творы?

Хто чытае, той ... (чытач),
Хто слухае – ... (слухач),
А за ўсіх найболей спраўны,
Хто дапытлівы, ... (цікаўны).
Хто пытае – многа ... (знае),
Сам сабе на вус ... (матае).

Знайдзіце ў гэксце фразеалагізм. Запішыце апошні сказ, падкрэсліце фразеалагізм. Вусна патлумачце значэнне. Складзіце з ім свае сказы.

V. Падвядзенне вынікаў.

План-канспект урока па беларускай мове ў 7 класе

Тэма: Поўная і кароткая формы дзеепрыметніка

Мэта: дапамагчы вучням асэнсаваць утварэнне і ўжыванне кароткай формы дзеепрыметніка, яе сінтаксічнай ролі ў сказе; спрыяць фарміраванню ўмення адрозніваць поўныя і кароткія дзеепрыметнікі; развіваць звязнае маўленне вучняў, уменне дакладна і паслядоўна фармуляваць свае думкі; выхоўваць самастойнасць, добразычлівыя ўзаемаадносіны паміж вучнямі.

Абсталяванне: вучэбны дапаможнік для 7 класа “Беларуская мова” (аўтары: Г.М. Валочка, С.А. Язерская), карткі са сказамі.

Тып урока: камбінаваны.

Ход урока

I. Арганізацыйны момант.

II. Праверка дамашняга задання.

Практыкаванне 81. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, звяртаючы ўвагу на дзеепрыметнікі залежнага стану.*

Выпішыце з тэксту дзеепрыметнікі разам з паяснёнымі імі назоўнікамі (пры неабходнасці пастаўце іх у назоўным склоне), запішыце побач з імі аднаведнікі ў беларускай мове, суфіксы абазначце.

Гіяцынты

Гэта здарылася ў Галандыі ў 1734 годзе. Адночы дзеці гулялі на беразе мора. Раптам нехта заўважыў амаль ля самага берага ніколі не бачаную кветку. У яе былі такія ж лісты, як у цюльпана, і ўся ўсыпаная мноствам чырвоных кветчак сцяблінка. Кветкі цудоўна пахлі і былі падобныя да маленькіх лілій.

Далей на беразе знайшлі яшчэ некалькі прарослых цыбулін гэтай расліны. Як яны сюды трапілі? Успомнілі, што ў мінулым месяцы ў час буры разбіўся генуэзскі карабель, прыбітыя да берага абломкі якога бачылі многія. Відаць, скрыні з цыбулінамі разбіліся аб прыбярэжныя скалы, а некалькі цыбулін, выкінутых на бераг, пусцілі карані і зацвілі.

Жыхары выкапалі гэтыя расліны і сталі разводзіць іх у сваіх садах. Выпадкова занесеныя морам расліны называліся гіяцынтамі.

Нікогда невиданный цвeтoк – ніколі не бачаная кветка, усеянный стебель – усыпаная сцябліна, праросшие луковицы – прарослыя цыбуліны, прибитые обломки – прыбітыя абломкі, выброшенные луковицы – выкінутыя цыбуліны, занесенные растения – занесеныя расліны.

III. Актуалізацыя апорных ведаў

- Што называецца дзеепрыметнікам?
- Якія граматычныя прыметы дзеяслова ўласцівы дзеепрыметніку? (час, трыванне, стан)
- Што агульнага ў дзеепрыметніка з прыметнікам? (змяняецца па родах, ліках і склонах)
- Што абазначаюць дзеепрыметнікі незалежнага стану? (прымету такога прадмета, які сам утварыў дзеянне) Прывядзіце прыклады.
- Што абазначаюць дзеепрыметнікі залежнага стану? (прымету такога прадмета, на які накіравана дзеянне з боку іншага прадмета) Прывядзіце прыклады.
- Якія суфіксы характэрны для дзеепрыметнікаў залежнага стану прошлага часу?
- Як утвараюцца дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу з суфіксамі -н- (ад асновы інфінітыва на а, я), -ен- і -ан- (ад асновы інфінітыва на зычны або галосныя і, ы, е), -т- (ад асновы інфінітыва з аднаскладовым каранем або ад асновы інфінітыва на о, у, ну)?

IV. Вывучэнне новага матэрыялу

Практыкаванне 82. Параўнайце дзеепрыметнікі ў левым слупку (поўная форма) з дзеепрыметнікамі ў правым слупку (кароткая форма).

Я без цяжкасцей адказаў <u>вывучаны</u> верш.	Верш <u>вывучаны</u> за паўгадзіны.
Мне спадабалася <u>прачытаная</u> кніга.	Новая кніга <u>прачытана</u> мною за вечар.
Я не мог здаць <u>напісанае</u> ўчора сачыненне.	Сачыненне <u>напісана</u> на актуальную тэму.
<u>Выкананыя</u> звечара заданні ляжалі на сталe.	Заданні <u>выкананы</u> мною паспяхова.

Праца з моўнай табліцай. Пытанні для аналізу:

1. Звярніце ўвагу на род і лік дзеепрыметнікаў (м., ж., н. род, адз. і мн.л).
2. На якія пытанні яны адказваюць? (які? якая? якое? якія? што зроблены? што зроблена? што зроблены?)

3. Параўнайце сінтаксічную функцыю поўных і кароткіх дзеепрыметнікаў (поўная форма – азначэнне, кароткая – выказнік).
4. Звярніце ўвагу на становішча дзеепрыметнікаў у адносінах да назоўніка (поўная форма – перад назоўнікам, кароткая – пасля).
5. Якія канчаткі маюць дзеепрыметнікі ў поўнай і кароткай форме?
6. Якія дзеепрыметнікі не маюць кароткай формы?

Запаўненне параўнальнай табліцы: “Поўная і кароткая формы дзеепрыметнікаў”

Прыметы	Поўная форма	Кароткая форма
Змяняюцца	па родах, ліках, склонах	па родах, ліках, не скланяюцца
Маюць канчаткі	адз.л. м.р. -ы: асветлен ^ы ж.р. -ая: асветлен ^{ая} н.р. -ае: асветлен ^{ае} мн.л. -ыя: асветлен ^{ыя}	адз.л. м.р. -ы: не ўтвараюць ж.р. -а: асветлен ^а н.р. -а: асветлен ^а мн.л. -ы: асветлен ^ы

Праца з падручнікам.

Чытанне правіла на с. 46. Прачытайце правіла і адкажыце на пытанне: У чым асаблівасць ужывання поўных і кароткіх формаў дзеепрыметнікаў у беларускай мове?

V. Замацаванне вывучанага

1) **Практыкаванне 84.** Прачытайце і адгадайце загадкі. Вызначце форму дзеепрыметнікаў. Запішыце загадкі ў сшытак, вызначце форму дзеепрыметнікаў, назавіце іх лік і род, устаўце прапушчаныя літары.

ЗАГАДКІ З РОДНАЙ ХАТКІ

1. Ходзіць пані па каморы (наз. 1 скл., зацв. аснова, у М. скл., адз. л.) лычкам падвязаная (венік, поўная форма, адз.л., ж.р.).
2. У лесе (наз. 2 скл., цв. аснова, у М. скл., адз.л.) выразана, гладка (гладзенькі) вычасана, ажно заіваецца, як называецца? (Дудка, кароткая форма, адз.л., ж.р.)
3. Не куст, а з лісточкамі, не кашуля, а сшыта (пасля зацвярдз.) (Кніга, кароткая форма, адз.л., ж.р.).
4. Разаслана пасцілка, на пасцілцы рассыпаны (перад каранем на глухі) сярэбраны пясочак, а пасярэдзіне (дз перад і) залаты кружочак (неба, зоркі і месяц, кароткая форма, адз.л., ж.р.; поўная форма, адз.л., м.р.).
5. Вісіць сіта не рукамі звіта (Павуціна, кароткая форма, адз.л., н.р.).

2) *Запішыце словазлучэнні пад дыктоўку ў слупок, утварыце, дзе магчыма, кароткую форму дзеепрыметнікаў, абзначце лік і род дзеепрыметнікаў.*
Вырашаная праблема – праблема вырашана (адз.л., ж.р.), пасмажаная бульба – бульба пасмажана (адз.л., ж.р.), скошаны луг – кароткая форма не ўтвараецца, зацягнутае неба (хмарамі) – неба зацягнута (хмарамі) (адз.л., н.р.), захоплены горад – кароткая форма не ўтвараецца, звезенае жыта – жыта звезена (адз.л., н.р.), зробленыя ўрокі – урокі зроблены (мн.л.), пакой прыбраны – кароткая форма не ўтвараецца, надрукаваная старонка – старонка надрукавана (адз.л., ж.р.), захоплены горад – кароткая форма не ўтвараецца), разбітае шкло – шкло разбіта (адз. л., н. р.), пасаджаныя дрэвы – дрэвы пасаджаны (мн.л.).

VI. Паўтарэнне і абагульненне вывучанага

1) Праца з карткамі.

Запішыце сказы ў сшытак. Падкрэсліце поўныя і кароткія дзеепрыметнікі як члены сказа. Абзначце суфіксы дзеепрыметнікаў.

Узор: Нарэшце дом пабудаваны.

1. Паветра напоўнена пчаліным гудам. 2. Усе галіны грушы ўсыпаны беларужовым цветам. 3. У глыбокіх равах яшчэ ляжаў счарнелы снег, спрасаваны вятрамi. 4. Рэчка наглуха замецена снегам. 5. У паветры слаўся пах чабору, мяты і скошанай травы. 6. Сонца абмыта росамі. 7. 3-пад пачарнелага мінулагодняга лісця сярод аголеных кустоў хутка пакажуцца блакітныя пралескі.

2) Арфаграфічная хвілінка.

Заданне: устаўце прапушчаныя літары о, э, а, ы.

Сакратар, шарсцяны, пагроза, трыа, жалеза, рэпартаж, крывавы, рамонт, шаснаццаць, шэдэўр, чараўнік, дэкада, тэхнічны, дрывотня, чэрствы, счарсцвелы, шэравокі.

VII. Дамашняе заданне: § 10, практ. 86.

VIII. Падвядзенне вынікаў урока.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЕ ЗАБЕСПЯЧЭННЕ АДУКАЦЫЙНАГА ПРАЦЭСУ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Вучэбна-метадычныя дапаможнікі

V клас

Валочка, Г.М. Зборнік тэматычных і выніковых кантрольных работ па беларускай мове, 5–9 класы / Г.М. Валочка [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Васюковіч, Л.С. Беларуская мова ў 5 класе: вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Л.С. Васюковіч, В.П. Красней, Я.М. Лаўрэль. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2010.

Кананенка, Т.М. Тэсты і кантрольныя работы па беларускай мове, 5 клас / Т.М. Кананенка. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Красней, В.П. Дыдактычныя матэрыялы па беларускай мове, 5 клас / В.П. Красней, Я.М. Лаўрэль. – Мінск: Нар. асвета, 2005.

Мартынкевіч, С.В. Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010.

Міхайлаў, П.А. Беларуская мова, 5 клас. Дыктанты, пераказы, пераклады / П.А. Міхайлаў [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2004.

Міхайлаў, П.А. Тэсты для тэматычнага кантролю па беларускай мове, 5–6 класы / П.А. Міхайлаў [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2004, 2005.

Сушко, М.А. Зборнік дыктантаў па беларускай мове, 5–9 класы (з дадатковымі заданнямі і адказамі) / М.А. Сушко, І.М. Саматыя. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Хмялеўская, А.У. Тэматычны кантроль па беларускай мове, 5 клас. Рабочы сшытак / А.У. Хмялеўская. – Мінск: Сэр-Віт, 2009.

Цыбульская, С.І. Рознаўзроўневыя заданні для тэматычнага і паўрочнага кантролю па беларускай мове, 5 клас (для школ з рускай мовай навучання) / С.І. Цыбульская. – Мінск: ТэтраСістэмс, 2004.

VI клас

Валочка, Г.М. Зборнік тэматычных і выніковых кантрольных работ па беларускай мове, 5–9 класы / Г.М. Валочка [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Кавалевіч, З.М. Вывучэнне лічэбніка ў школе / З.М. Кавалевіч. – Мінск: Нар. асвета, 2000.

Красней, В.П. Беларуская мова ў 6 класе: вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / В.П. Красней, Я.М. Лаўрэль, С.Р. Рачэўскі. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2010.

Красней, В.П. Дыдактычныя матэрыялы па беларускай мове, 6 клас / В.П. Красней, Я.М. Лаўрэль. – Мінск: Сэр-Віт, 2005.

Мартынкевіч, С.В. Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010.

Міхайлаў, П.А. Беларуская мова, 6 клас. Дыктанты, пераказы, пераклады / П.А. Міхайлаў [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Міхайлаў, П.А. Тэсты для тэматычнага кантролю па беларускай мове, 5–6 класы / П.А. Міхайлаў [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2004, 2005.

Сушко, М.А. Зборнік дыктантаў па беларускай мове, 5–9 класы (з дадатковымі заданнямі і адказамі) / М.А. Сушко, І.М. Саматыя. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Хмялеўская, А.У. Тэматычны кантроль па беларускай мове, 6 клас. Рабочы сшытак / А.У. Хмялеўская. – Мінск: Сэр-Віт, 2009.

Цыбульская, С.І. Паўрочны і тэматычны кантроль па беларускай мове, 6 клас (для школ з рускай мовай навучання) / С.І. Цыбульская. – Мінск: ТэтраСістэмс, 2006.

VII клас

Валочка, Г.М. Дыдактычны матэрыял па беларускай мове, 7 клас / Г.М. Валочка, Я.М. Лаўрэль. – Мінск: НІА, 2006.

Валочка, Г.М. Зборнік тэматычных і выніковых кантрольных работ па беларускай мове, 5–9 класы / Г.М. Валочка [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Дзятко, Д.В. Тэставы кантроль па беларускай мове, 7–9 класы / Д.В. Дзятко, С.Р. Сердзюкова. – Мінск: Аверсэв, 2009.

Міхайлаў, П.А. Беларуская мова, 7 клас. Дыктанты, пераказы, пераклады / П.А. Міхайлаў [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2006, 2007.

Сушко, М.А. Зборнік дыктантаў па беларускай мове, 5–9 класы (з дадатковымі заданнямі і адказамі) / М.А. Сушко, І.М. Саматыя. – Мінск: Аверсэв, 2005, 2008.

Хмялеўская, А.У. Тэматычны кантроль па беларускай мове, 7 клас. Рабочы сшытак / А.У. Хмялеўская. – Мінск: Сэр-Віт, 2009.

Цыбульская, С.І. Рознаўзроўневыя заданні для тэматычнага і паўрочнага кантролю па беларускай мове, 7 клас (для школ з рускай мовай навучання) / С.І. Цыбульская. – Мінск: ТэтраСістэмс, 2004.

VIII клас

Бадзевіч, З.І. Дыдактычны матэрыял па беларускай мове, 9 клас / З.І. Бадзевіч, І.М. Саматыя. – Мінск: НІА, 2006.

Бадзевіч, З.І. Тэсты па беларускай мове, 9 клас / З.І. Бадзевіч, І.М. Саматыя. – Мінск: Юніпрэс, 2006.

Валочка, Г.М. Зборнік тэматычных і выніковых кантрольных работ па беларускай мове, 5–9 класы / Г.М. Валочка [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Дзятко, Д.В. Тэставы кантроль па беларускай мове, 7–9 класы / Д.В. Дзятко, С.Р. Сердзюкова. – Мінск: Аверсэв, 2009.

Сушко, М.А. Зборнік дыктантаў па беларускай мове, 5–9 класы (з дадатковымі заданнямі і адказамі) / М.А. Сушко, І.М. Саматыя. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Цыбульская, С.І. Кантрольныя тэсты па беларускай мове, 8–9 класы / С.І. Цыбульская. – Мінск: Сэр-Віт, 2005.

IX клас

Валочка, Г.М. Зборнік тэматычных і выніковых кантрольных работ па беларускай мове, 5–9 класы / Г.М. Валочка [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Дзятко, Д.В. Тэставы кантроль па беларускай мове, 7–9 класы / Д.В. Дзятко, С.Р. Сердзюкова. – Мінск: Аверсэв, 2009.

Протчанка, В.У. Вывучэнне сінтаксісу складанага сказа ў 9 класе / В.У. Протчанка. – Мінск: Нар. асвета, 2003.

Сушко, М.А. Зборнік дыктантаў па беларускай мове, 5–9 класы (з дадатковымі заданнямі і адказамі) / М.А. Сушко, І.М. Саматыя. – Мінск: Аверсэв, 2005.

Цыбульская, С.І. Кантрольныя тэсты па беларускай мове, 8–9 класы / С.І. Цыбульская. – Мінск: Сэр-Віт, 2005.

Х клас

Малажэй, Г.М. Зборнік тэкстаў для пераказаў, 9–11 класы / Г.М. Малажэй. – Мінск: Аверсэв, 2001.

Міхайлаў, П.А. Беларуская мова. Пераказы, 10–11 класы / П.А. Міхайлаў [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2004, 2005.

Новікава, Г.Д. Беларуская мова, 10–11 класы. Рознаўзроўневыя заданні і тэсты / Г.Д.Новікава. – Мінск: Лексіс, 2004.

ХІ клас

Красней, В.П. Зборнік экзаменацыйных матэрыялаў па беларускай мове для агульнаадукацыйных устаноў (узровень агульнай сярэдняй адукацыі). Тэксты водгукаў і пераказаў / В.П. Красней [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2007, 2009.

Малажэй, Г.М. Зборнік тэкстаў для пераказаў, 9–11 класы / Г.М. Малажэй. – Мінск: Аверсэв, 2001.

Малажэй, Г.М. Беларуская мова. Дапаможнік для падрыхтоўкі да абавязковага цэнтралізаванага тэсціравання / Г.М. Малажэй. – Мінск: Аверсэв, 2004–2008.

Міхайлаў, П.А. Беларуская мова. Пераказы, 10–11 класы / П.А. Міхайлаў [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2004, 2005.

Новікава, Г.Д. Беларуская мова, 10–11 класы. Рознаўзроўневыя заданні і тэсты / Г.Д. Новікава. – Мінск: Лексіс, 2004.

Слоўнікі і даведнікі

Бардовіч, А.М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А.М. Бардовіч [і інш.]. – Мінск: Бел. навука, 2000.

Бардовіч, А.М. Школьны марфемны слоўнік беларускай мовы / А.М. Бардовіч [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2005, 2006.

Бардовіч, А.М. Школьны словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А.М. Бардовіч [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2006.

Беларускі арфаграфічны слоўнік для школьнікаў / уклад.: Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандраценя; пад рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск: Аверсэв, 2010.

Малажэй, Г.М. Школьны тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Г.М. Малажэй, Л.І. Яўдошына. – Мінск: Аверсэв, 2007.

Пішам па-беларуску: даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі: вучэб. дапам. для агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: Аверсэв, 2010.

Заўвага! Асноўныя лінгвістычныя і метадычныя працы змешчаны ў вучэбнай праграме па беларускай мове для агульнаадукацыйных устаноў з беларускай і рускай мовамі навучання (2010).

У выпадках, калі прапанаваных для вывучэння мастацкіх тэкстаў і матэрыялаў для арганізацыі пазакласнай працы па вучэбных прадметах «Беларуская мова» і «Беларуская літаратура» недастаткова, рэкамендуецца звяртацца да серыі «Школьная бібліятэка» і інтэрнэт-рэсурсаў на сайтах:

Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі: <http://nlb.by>;

газеты «Літаратура і мастацтва»: www.lim.by;

літаратурных музеяў Беларусі: <http://litmuseums.iatp.by>;

Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Я. Купалы: www.kupala-theatre.by;

Рэспубліканскага тэатра беларускай драматургіі: <http://rtbd.of.by>;

конкурсу «Буслік»: <http://www.bakonkurs>.

НОРМЫ АЦЭНКІ ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Навучанне беларускай мове як вучэбнаму прадмету мае на мэце сфарміраваць у вучняў сістэму ведаў пра мову і маўленне, навучыць карыстацца беларускай мовай ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці (чытанне, слуханне, гаварэнне, пісьмо); фарміраваць культуру вуснага і пісьмовага маўлення.

Плануемыя вынікі навучання ў прадметна-дзейснай форме вызначаюцца вучэбнымі праграмамі ў адпаведнасці з патрабаваннямі адукацыйнага стандарта па вучэбным прадмеце «Беларуская мова».

У адпаведнасці са зместам і аб'ёмам лінгвістычных і маўленчых ведаў, уменняў і навыкаў кантролю і ацэнцы належаць:

- узровень засваення тэарэтычнага матэрыялу;
- узровень сфарміраванасці вучэбна-моўных і нарматыўных (арфаграфічных, пунктуацыйных, граматычных) уменняў і навыкаў;
- узровень сфарміраванасці камунікатыўных уменняў і навыкаў.

1. Ацэнка вуснага адказу

Вуснае апытанне з'яўляецца адным з метадаў кантролю вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў.

Вуснае звязнае выказванне паказвае ўзровень засваення вучнем агульных палажэнняў, правілаў, азначэнняў і ўменне прымяняць атрыманыя веды на практыцы, а таксама ўменне школьнікаў ствараць звязнае, лагічна паслядоўнае паведамленне на пэўную тэму.

Пры ацэнцы адказу вучня ўлічваецца наступнае:

- 1) ступень усвядомленасці вывучанага;
- 2) пацвярджэнне тэарэтычных звестак прыкладамі;
- 3) паўната;
- 4) фактычная дакладнасць адказу;
- 5) лагічнасць і дакладнасць маўлення;
- 6) правільнасць маўлення.

Ацэнка ступені сфарміраванасці вучэбна-моўных уменняў і навыкаў

Сфарміраванасць вучэбна-моўных уменняў і навыкаў правяраецца з дапамогай практычных заданняў на аснове моўнай тэорыі.

Крытэрыі і паказчыкі ацэнкі ступені сфарміраванасці вучэбна-моўных уменняў і навыкаў

Бал	Паказчыкі ацэнкі ступені сфарміраванасці вучэбна-моўных уменняў і навыкаў
1	Распазнае прад'яўленыя ў гатовым выглядзе моўныя з'явы
2	Распазнае вывучаныя моўныя з'явы сярод іншых; неўсвядомлена выконвае самыя простыя заданні
3	Распазнае вывучаныя моўныя з'явы, паказвае іх асобныя прыметы; выконвае самыя простыя заданні
4	Распазнае вывучаныя моўныя з'явы па асобных прыметах; выконвае нескладаныя заданні на ўзор

5	Усвядомлена адрознівае вывучаныя моўныя з'явы на аснове сукупнасці іх прымет; выконвае заданні на ўзор
6	Усвядомлена адрознівае вывучаныя моўныя з'явы на аснове параўнання і супастаўлення з іншымі з'явамі; свабодна выконвае заданні на ўзор
7	Аналізуе і сістэматызуе моўны матэрыял; выконвае заданні па аналогіі
8	Свабодна аналізуе і сістэматызуе моўны матэрыял з улікам прычынна-выніковых сувязей паміж з'явамі; выконвае заданні аналітыка-сінтэтычнага характару
9	Выконвае дзеянні з моўным матэрыялам на аснове абагульнення і сістэматызацыі; выконвае заданні на трансфармацыю моўнага матэрыялу
10	Бездарна выконвае дзеянні са складаным моўным матэрыялам, дэманструючы высокі ўзровень ведаў, уменняў, навыкаў

Ацэнка арфаграфічнай і пунктуацыйнай пісьменнасці вучняў

Для праверкі арфаграфічнай і пунктуацыйнай пісьменнасці вучняў выкарыстоўваецца дыктант (слоўнікавы, тэкставы) і тэставыя заданні. З іх дапамогай правяраецца:

па арфаграфіі:

- уменне правільна пісаць словы на вывучаныя правілы;

па пунктуацыі:

- уменне ставіць знакі прыпынку ў адпаведнасці з вывучанымі правіламі.

З мэтай праверкі арфаграфічнай пісьменнасці праводзяцца *слоўнікавыя* дыктанты. Аб'ём слоўнікавага дыктанта павінен адпавядаць патрабаванням «Інструкцыі аб парадку фарміравання культуры вуснай і пісьмовай мовы ў агульнаадукацыйных установах Рэспублікі Беларусь».

Крытэрыі ацэнкі кантрольнага слоўнікавага дыктанта

Бал	Колькасць памылак
1	7 і больш памылак
2	6 памылак
3	5 памылак
4	4 памылкі
5	3 памылкі
6	2 памылкі
7	1 памылка або 3 выпраўленні на месцы арфаграмы
8	0 памылак або 1-2 выпраўленні на месцы арфаграмы
9	0 памылак, 1-2 выпраўленні не на месцы арфаграмы
10	0 памылак, без выпраўленняў

У кантрольных тэкставых дыктантах тэксты павінны быць даступныя па змесце для вучняў пэўнага класа і адпавядаць нормам сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Аб'ём тэксту кантрольнага дыктанта павінен адпавядаць патрабаванням «Інструкцыі аб парадку фарміравання культуры вуснай і пісьмовай мовы ў агульнаадукацыйных установах Рэспублікі Беларусь».

Да канца першай чвэрці, а ў V класе на працягу I паўгоддзя, захоўваецца аб'ём тэксту, рэкамендаваны для папярэдняга класа.

Пры наяўнасці дадатковых моўных і маўленчых заданняў аб'ём дыктанта будзе адпавядаць першай лічбе ў табліцы для пэўнага класа.

Пры падліку колькасці слоў у тэксце бяруцца пад увагу загаловак, усе самастойныя і службовыя часціны мовы, выклічнікі.

Перад правядзеннем дыктанта на дошцы запісваюцца словы, незразумелыя вучням, а таксама тыя, з напісаннем якіх вучні яшчэ не знаёміліся.

Для кантрольнага дыктанта падбіраюцца тэксты, у якіх вывучаныя арфаграмы і пунктаграмы пададзены не менш чым 2–3 разы. Узровень насычанасці тэкстаў павінен быць прыкладна такім: V клас – не больш за 5 слоў; V–VII класы – не больш за 7 слоў; VIII–IX класы – не больш за 10 слоў; X–XI класы – не больш за 12 слоў.

У тэксты кантрольных дыктантаў уключаюцца словы толькі на тыя арфаграфічныя і пунктуацыйныя правілы, якія замацоўваліся на папярэдніх уроках.

Кантрольныя дыктанты рэкамендуецца праводзіць пасля вывучэння найбольш значных тэм, найважнейшых і цяжкіх для засваення арфаграфічных правілаў, у канцы чвэрці і навучальнага года.

Ацэньваючы работы, неабходна зыходзіць з таго, што можна прад'яўляць патрабаванні толькі да тых ведаў, якія павінны быць засвоены вучнямі. Таму ў час праверкі пісьмовых работ усе арфаграфічныя і пунктуацыйныя памылкі, дапушчаныя школьнікамі, выпраўляюцца, аднак пры ацэнцы ўлічваюцца не ўсе.

Не ўлічваюцца пры ацэнцы і не выносяцца на палі наступныя памылкі:

– на правілы, не прадугледжаныя школьнай праграмай для пэўнага класа;

– на яшчэ не вывучаныя правілы;

– у слоўнікавых словах, праца над якімі яшчэ не праводзілася;

– апіскі, якія скажаюць графічны выгляд слова (*нульба, мямля* замест *бульба, зямля*);

– асобныя няправільныя напісанні, што з'явіліся ў вучняў пад уплывам графікі іншай мовы (**і** – **и**).

– незахаванне аўтарскіх знакаў прыпынку.

Нягрубыя памылкі лічацца за паўпамылкі.

Пры выстаўленні бала няцотная колькасць нягрубых памылак акругляецца на карысць вучня.

Памылкі, якія паўтараюцца (колькі б іх ні было), лічацца за адну.

Першыя тры аднатыпныя памылкі лічацца за адну, кожная наступная падобная памылка залічваецца як самастойная.

Калі ў адным слоўнікавым слове дапушчаны 2 і больш памылкі, то ўсе яны лічацца за адну.

Два выпраўленні на месцы арфаграм ці пунктаграм неабходна лічыць за адну памылку.

Пры наяўнасці ў рабоце 5–7 выпраўленняў не на месцы арфаграм (пунктаграм) адзнака зніжаецца на 1 бал. Пры наяўнасці больш за 7 выпраўленняў – на 2 балы.

Крытэрыі ацэнкі тэкставага дыктанта

Бал	Колькасць памылак
1	Больш, чым на 2 балы
2	10/0, 9/1, 9/0, 8/2, 8/1, 7/2, 6/4, 6/3, 5/5, 5/4, 4/6, 4/5, 3/7, 3/6, 2/8, 2/7, 1/9, 1/8, 0/10, 0/9
3	8/0, 7/1, 7/0, 6/2, 6/1, 6/0, 5/3, 5/2, 4/4, 4/3, 3/5, 3/4, 2/6, 2/5, 1/7, 1/6, 0/8, 0/7
4	5/0, 5/1, 4/2, 3/3, 2/4, 1/5, 0/6
5	4/0, 4/1, 3/2, 2/3, 1/4, 0/5
6	3/0, 3/1, 2/2, 1/3, 0/4
7	2/1, 2/0, 1/2, 1/1, 0/3, 0/2 або 4 выпраўленні на месцы арфаграм (пунктаграм)
8	1/0, 0/1 або 3 выпраўленні на месцы арфаграм (пунктаграм)
9	1 нягрубая арфаграфічная памылка, або 1 нягрубая пунктуацыйная памылка, або 1 – 2 выпраўленні на месцы арфаграм (пунктаграм)
10	0/0, дапускаецца 1 – 2 выпраўленні не на месцы арфаграм (пунктаграм)

Пералік нягрубых, аднатыпных і іншых памылак прыведзены ў дадатку.

У комплекснай кантрольнай рабоце, якая складаецца з дыктанта і дадатковых заданняў (фанетычных, лексічных, граматычных і інш.), выстаўляюцца дзве адзнакі — за кожны від працы. Абедзве адзнакі выстаўляюцца па беларускай мове ў адну графу журнала: 8/7, 5/4, 3/3.

Крытэрыі ацэнкі дадатковага задання

Бал	Ступень выканання заданняў
1 – 2	Выканана менш за 1/4 заданняў
3 – 4	Выканана не менш за 1/4 заданняў
5 – 6	Выканана не менш за 1/2 заданняў (з улікам пэўных недахопаў у афармленні і фармулёўках)
7 – 8	Выканана не менш за 3/4 заданняў (з улікам пэўных недахопаў у афармленні і фармулёўках)
9	Выкананы ўсе заданні, пры гэтым дапускаюцца нязначныя недахопы ў фармулёўках або афармленні работы
10	Выкананы ўсе заданні

Арфаграфічныя і пунктуацыйныя памылкі, дапушчаныя пры выкананні дадатковых заданняў, уключаюцца ў лік памылак дыктанта.

Калі праводзіцца кантрольны дыктант з дадатковымі заданнямі, аб'ём тэксту дыктанта памяншаецца на 20 слоў.

Калі дадатковае заданне мае творчы характар, то яно ацэньваецца ў адпаведнасці з крытэрыямі ацэнкі творчых работ.

Ацэнка камунікатыўных уменняў і навыкаў вучняў

На гэтым узроўні ацэньваюцца ўменні правільна і паслядоўна выкладаць думкі ў адпаведнасці з тэмай і задумай, узровень маўленчай падрыхтоўкі вучняў, г. зн. уменні карыстацца моўнымі сродкамі ў адпаведнасці са стылем і жанрам, тэмай і задачамі выказвання. Для ацэнкі камунікатыўных уменняў і навыкаў выкарыстоўваюцца розныя віды творчых работ, у першую чаргу пераказы, пераклады і сачыненні.

У якасці навучальных выкарыстоўваюцца падрабязныя, сціслыя, выбарачныя пераказы, пераказы з дадатковымі заданнямі. У якасці кантрольных – падрабязныя пераказы.

Аб'ём тэксту кантрольнага пераказу павінен адпавядаць патрабаванням «Інструкцыі аб парадку фарміравання культуры вуснай і пісьмовай мовы ў агульнаадукацыйных установах Рэспублікі Беларусь».

У I паўгоддзі ў V класе ў агульнаадукацыйных установах з рускай і іншымі мовамі навучання праводзяцца толькі навучальныя пераказы, якія ацэньваюцца па нормах для IV класа.

Пераказы, пераклады і сачыненні ацэньваюцца дзвюма адзнакамі: першай ацэньваецца змест і маўленчае афармленне, другой – арфаграфічныя, пунктуацыйныя і граматычныя памылкі:

З—М

I—V—Г

Змест ацэньваецца па наступных крытэрыях:

- адпаведнасці работы тэме і асноўнай думцы;
- паўнаты і глыбіні раскрыцця тэмы;
- правільнасці выкладу фактычнага матэрыялу;
- звязнасці, лагічнасці, паслядоўнасці выкладу.

Пры ацэнцы *маўленчага* афармлення творчых работ улічваецца:

- разнастайнасць слоўніка і граматычнага ладу маўлення вучняў;
- стылявое адзінства і выразнасць маўлення, наяўнасць/адсутнасць маўленчых недахопаў.

Пісьменнасць ацэньваецца паводле колькасці дапушчаных арфаграфічных, пунктуацыйных і граматычных памылак.

Наяўнасць арыгінальнай задумы і яе добрая рэалізацыя дазваляюць павысіць першую адзнаку за сачыненне на 1 бал.

Крытэрыі і паказчыкі ацэнкі творчых работ вучняў

Бал	Змест	Маўленчае афармленне	Пісьменнасць
1	1. Работа не адпавядае тэме або тэма не раскрыта. 2. Парушаны сэнсавая сувязь сказаў і паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі. 3. Дапускаецца больш за 8 недахопаў у змесце.	1. Работа характарызуецца беднасцю слоўнікавага запасу, кароткімі аднатыпнымі канструкцыямі. 2. Дапускаецца больш за 8 маўленчых недахопаў: парушэнняў дакладнасці словаўжывання, логікі выкладу матэрыялу, стылявога адзінства.	Больш чым на 2 балы
2	1. Работа не адпавядае тэме. 2. Сэнсавая сувязь сказаў і паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі часта парушаюцца. 3. Дапускаецца не больш за 8 недахопаў у змесце.	1. Работа характарызуецца беднасцю слоўнікавага запасу, аднатыпнасцю канструкцый. 2. Дапускаецца не больш за 8 маўленчых недахопаў, у тым ліку парушэнняў дакладнасці словаўжывання, логікі выкладу матэрыялу, стылявога адзінства.	Ад 7/2 да 10/1 і 10 граматычных памылак
3	1. Работа часткова раскрывае тэму і асноўную думку. 2. Сэнсавая сувязь сказаў і паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі ў некаторых выпадках парушаюцца. 3. Дапускаецца не больш за 7 недахопаў у змесце.	1. Работа вызначаецца беднасцю слоўнікавага запасу, аднатыпнасцю канструкцый. 2. Дапускаецца не больш за 7 маўленчых недахопаў, у тым ліку парушэнняў дакладнасці словаўжывання, логікі выкладу матэрыялу, стылявога адзінства.	0/8, 1/7, 2/6, 3/5, 4/4, 5/3, 6/2, 7/1 і 7 граматычных памылак
4	1. Работа часткова раскрывае тэму і асноўную думку, ёсць адхіленні ад тэмы. 2. Сэнсавая сувязь сказаў і паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі ў адзінкавых выпадках парушаюцца. 3. Дапускаецца не больш за 6 недахопаў у змесце.	1. Работа вызначаецца пэўнай беднасцю слоўнікавага запасу і аднатыпнасцю сінтаксічных канструкцый. 2. Дапускаецца не больш за 6 маўленчых недахопаў, у тым ліку парушэнняў дакладнасці словаўжывання, логікі выкладу матэрыялу, стылявога адзінства.	0/7, 1/6, 2/5, 3/4, 4/3, 5/2, 6/0, 6/1 і 6 граматычных памылак
5	1. Работа ў цэлым раскрывае тэму і асноўную думку, ёсць адхіленні ад тэмы. 2. Вытрымліваецца агульная сэнсавая цэласнасць у разгортванні асноўнай думкі, сэнсавая сувязь сказаў і паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі ў цэлым захоўваюцца. 3. Дапускаецца не больш за 5 недахопаў у змесце.	1. У рабоце ёсць адзінкавыя выпадкі выкарыстання выяўленчых сродкаў мовы. 2. Дапускаецца не больш за 5 маўленчых недахопаў, у тым ліку парушэнняў дакладнасці словаўжывання, логікі выкладу матэрыялу, стылявога адзінства.	0/6, 1/5, 3/3, 4/2, 5/0, 5/1 і 5 граматычных памылак
6	1. Работа ў цэлым раскрывае тэму і асноўную думку, ёсць адхіленні ад тэмы.	1. Работа ў цэлым вызначаецца разнастайнасцю выкарыстаных моўных сродкаў, дакладнасцю	0/5, 1/4, 2/3, 3/2, 4/0, 4/1

	<p>2. Захоўваецца паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі, вытрымліваецца агульная сэнсавая цэласнасць у разгортванні асноўнай думкі, сэнсавая сувязь сказаў.</p> <p>3. Дапускаюцца не больш за 4 недахопы ў змесце.</p>	<p>словаўжывання, выразнасцю.</p> <p>2. Дапускаецца не больш за 4 маўленчыя недахопы, у тым ліку парушэнні логікі выкладу матэрыялу і стылявога адзінства.</p>	<p>і 4 граматычныя памылкі</p>
7	<p>1. Работа раскрывае тэму і асноўную думку.</p> <p>2. Захоўваецца паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі, вытрымліваецца агульная сэнсавая цэласнасць у разгортванні асноўнай думкі, сэнсавая сувязь сказаў.</p> <p>3. Дапускаецца не больш за 3 недахопы ў змесце.</p>	<p>1. Работа вызначаецца разнастайнасцю выкарыстаных моўных сродкаў, дакладнасцю словаўжывання, выразнасцю.</p> <p>2. Дапускаецца не больш за 3 маўленчыя недахопы, у тым ліку парушэнні логікі выкладу матэрыялу або стылявога адзінства тэксту.</p>	<p>0/4, 1/3, 2/1, 2/2, 3/0, 3/1</p> <p>і 3 граматычныя памылкі</p>
8	<p>1. Работа раскрывае тэму і асноўную думку.</p> <p>2. Захоўваецца паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі, вытрымліваецца сэнсавая цэласнасць у разгортванні асноўнай думкі, сэнсавая сувязь сказаў.</p> <p>3. Дапускаецца не больш за 2 недахопы ў змесце.</p>	<p>1. Работа характарызуецца багаццем слоўніка, разнастайнасцю выкарыстаных моўных сродкаў, дакладнасцю словаўжывання, агульнай лагічнасцю, выразнасцю, стыль работы ў цэлым характарызуецца адзінствам выкарыстання моўных сродкаў.</p> <p>2. Дапускаецца не больш за 2 маўленчыя недахопы — парушэнні логікі выкладу матэрыялу або стылявога адзінства тэксту.</p>	<p>2/0, 1/1, 1/2, 0/2, 0/3</p> <p>і 2 граматычныя памылкі або 3 выпраўленні на месцы арфаграм (пунктаграм)</p>
9	<p>1. Работа цалкам раскрывае тэму і асноўную думку (наяўнасць тэматычнага адзінства).</p> <p>2. Захоўваецца паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі, вытрымліваецца сэнсавая цэласнасць у разгортванні асноўнай думкі, сэнсавая сувязь сказаў.</p> <p>3. Дапускаецца не больш за 1 недахоп у змесце.</p>	<p>1. Работа характарызуецца багаццем слоўніка і разнастайнасцю выкарыстаных моўных сродкаў, лагічнасцю, дакладнасцю словаўжывання, выразнасцю, вызначаецца адзінствам выкарыстання моўных сродкаў.</p> <p>2. Дапускаецца не больш за 1 маўленчы недахоп.</p>	<p>1/0, 0/1</p> <p>і 1 граматычная памылка або 1-2 выпраўленні на месцы арфаграм (пунктаграм)</p>
10	<p>1. Работа поўнасцю раскрывае тэму і асноўную думку (наяўнасць тэматычнага адзінства).</p> <p>2. Захоўваецца паслядоўнасць у развіцці асноўнай думкі, вытрымліваецца сэнсавая цэласнасць у разгортванні асноўнай думкі, сэнсавая сувязь сказаў.</p> <p>3. Недахопаў у змесце не дапускаецца.</p>	<p>1. Работа характарызуецца багаццем слоўніка і разнастайнасцю выкарыстаных моўных сродкаў, дакладнасцю, лагічнасцю, дарэчнасцю, выразнасцю.</p> <p>2. Маўленчыя недахопы адсутнічаюць.</p>	<p>0/0, 1/0 (нягрубая), 0/1 (нягрубая), 1 – 2 выпраўленні не на месцы арфаграм (пунктаграм)</p>

Ацэнка тэстаў

Эфектыўным спосабам праверкі вынікаў вучэбнай дзейнасці школьнікаў з'яўляюцца тэставыя заданні, на выкананне якіх патрабуецца мінімальная колькасць часу.

Тэсты можна выкарыстоўваць у якасці навучальных і кантрольных. З іх дапамогай настаўнік зможа праверыць, а вучні замацаваць вучэбны матэрыял па ўсіх тэмах і раздзелах курса беларускай мовы. Колькасць заданняў па розных тэмах можа быць неаднолькавая (ад 5 і больш). Тэст за ўзровень агульнай базавай адукацыі ўключае ад 10 да 30 заданняў, за ўзровень агульнай сярэдняй адукацыі — да 40 (у залежнасці ад мэт і задач праверкі).

Крытэрыі ацэнкі тэставых работ

Бал	Ступень выканання заданняў
1	Менш як на 2 балы
2	Выканана не менш за 20% прапанаваных заданняў
3	Выканана не менш за 30% прапанаваных заданняў
4	Выканана не менш за 40% прапанаваных заданняў
5	Выканана не менш за 50% прапанаваных заданняў
6	Выканана не менш за 60% прапанаваных заданняў
7	Выканана не менш за 70% прапанаваных заданняў
8	Выканана не менш за 80% прапанаваных заданняў
9	Выканана не менш за 90% прапанаваных заданняў
10	Выкананы ўсе прапанаваныя заданні

Класіфікацыя памылак

Тэкставыя (зместавыя) памылкі

Памылкі, якія прыводзяць да парушэння асноўных прымет тэксту, у лінгваметодыцы называюць тэкставымі. Да тыповых тэкставых памылак адносяцца:

- 1) падмена тэмы, асноўнай думкі і аўтарскай пазіцыі тэксту-арыгінала пры напісанні пераказу;
- 2) неапраўданае скарачэнне або павелічэнне падтэм пры пераказе тэксту-арыгінала;
- 3) непаўната раскрыцця асноўных падтэм, якія аб'ядноўваюць змест тэксту;
- 4) адсутнасць аргументаў для доказу выказаных у сачыненні думак;
- 5) няўменне выкарыстоўваць веды, уласныя назіранні, літаратурныя крыніцы, жыццёвы вопыт для абгрунтавання ўласнай пазіцыі ў сачыненні;
- 6) неадпаведнасць зместу сачынення заяўленай у загаловку тэме;
- 7) скажэнне фактаў, падзей, імён, назваў, дат;
- 8) парушэнне паслядоўнасці развіцця думкі ў тэксце;
- 9) парушэнне прычынна-выніковых, часавых сувязей паміж сказами;
- 10) парушэнне сэнсавай цэласнасці тэксту;

11) парушэнне лагічнай сувязі паміж сказамі ў межах адной сэнсавай часткі;

12) пропуск сказаў, неабходных для лагічнага развіцця думкі;

13) неабгрунтаваны падзел тэксту на абзацы;

14) парушэнне суразмернасці частак тэксту (уступ, асноўная частка, заключэнне).

Тэкставыя памылкі ў школьнай практыцы традыцыйна абазначаюцца літарай З (змест).

Маўленчыя памылкі

Маўленчыя памылкі — гэта парушэнні патрабаванняў камунікатыўных якасцей маўлення (дакладнасці, лагічнасці, чысціні, дарэчнасці, выразнасці і багацця).

Да маўленчых памылак адносяцца наступныя:

1) ужыванне слова ці ўстойлівага выразу з неўласцівым яму значэннем: *Чарнавус валодае добрымі адносiнамі з супрацоўнікамі iнстытута* (правільна: *мае адносiны*). *Уверсе нешта звiнела, як быццам нехта гуляў на дудачцы* (правільна: *iграў на дудачцы*);

2) парушэнне лексічнай спалучальнасці: *На паляўнiчага накінуўся пажылы мядзведзь* (правільна: *стары*). *Васiль адчуваў сябе адзiночным чалавекам* (правільна: *адзiнокiм*);

3) выкарыстанне русiзмаў: *Народ мог узнаць пра падзеi, якiя былі ў далёкiм прошлым. Вумныя i добрыя людзi*;

4) неадрозненне адценняў значэння сiнонiмаў ці блiзкiх па значэннi слоў: *Ён шырока расчынiў вочы* (правільна: *расплюшчыў*). *Варыць чай (малако)* (правільна: *гатаваць чай, парыць малако*);

5) неадрозненне паронiмаў (аднакаранёвых слоў з розным значэннем): *Абагулiць матэрыял* (правільна: *абагульнiць*); *каменная дарога* (правільна: *камянiстая*);

6) ужыванне лiшняга слова (плеаназм): *Народныя песнi спявалi маладыя маладзiцы* (правільна: *спявалi маладзiцы*);

7) ужыванне адзiн каля аднаго (або блiзка) аднакаранёвых слоў (таўталагія): *Шмат твораў стварыў Янка Купала для дзяцей*;

8) паўтарэнне аднаго i таго ж слова побач: *Ён прыехаў з Парыжа. Як толькi ён адчынiў дзверы, людзi кiнуліся да яго*;

9) ужыванне слова або выразу iншай стылявой афарбоўкi: *Важна разгульвае на мястэчку ўраднiк. Школьнiкi рынуліся ўручаць букеты кветак любiмым настаўнiкам*;

10) неапраўданае ўжыванне прастамоўных i дыялектных слоў i выказаў: *Высокi ўраджай кiяхоў на палях краiны вывеў гаспадарку на першае месца ў раёне* (замест *кукурузы*);

11) неразмежаванне лексікі розных гістарычных эпох: *Абдумваючы адказ на пытанне, вучань нахмурыў чало* (замест лоб); *Лабановіч ведаў, што знойдзе пісара ў рэстаране* (замест карчме);

12) недакладнае ўжыванне асабовых і ўказальных займеннікаў: *Маці прапанавала сыну наліць сабе чаю* (маці ці сыну?). *Настаўнік параіў вучню прачытаць яго даклад* (настаўніка ці вучня?);

13) беднасць і аднастайнасць сінтаксічных канструкцый:

Мы жылі ў палатцы. Палатка стаяла на беразе. Ён быў абрывісты. На беразе раслі сосны. Яны былі стромкія;

15) неабгрунтаванае выкарыстанне сродкаў сувязі (злучнікаў, злучальных слоў, пабочных слоў, лексічных паўтораў) паміж сказамі і сэнсавымі часткамі.

Граматычныя памылкі

Граматычныя памылкі – гэта памылкі, дапушчаныя пры ўтварэнні слоў розных часцін мовы і іх формаў, пабудове словазлучэнняў і сказаў, г. зн. парушэнне словаўтваральнай, марфалагічнай або сінтаксічнай нормаў.

Да тыповых граматычных памылак адносяцца:

I. Памылкі ў структуры слова

1. Пры ўтварэнні слова: *стварацель* (правільна: *стваральнік*), *Толін* (правільна: *Толей*), *ластаўкаў* (правільна: *ластаўчын*), *кароўскае* (правільна: *каровіна*).

2. Пры ўтварэнні формы

а) назоўніка: *дзвер* (правільна: *дзверы*), *праменні* (правільна: *праменне*), *медаллю* (правільна: *медалём*), *на жалюзях* (правільна: *на жалюзі*), *кусты ажынніка* (правільна: *ажынніку*), *пры доктары* (правільна: *пры доктару*), *кошык яблык* (правільна: *яблыкаў*);

б) прыметніка: *малодшы на пяць гадоў* (правільна: *маладзейшы*), *самы большы будынак* (правільна: *самы вялікі*), *бачу братава сына* (правільна: *братавага*); *сястра вышэй за мяне* (правільна: *вышэйшая*).

в) лічэбніка: *дзвюма камандамі* (правільна: *дзвюма*), *стамі вучнямі* (правільна: *ста*), *паўтарамі кіламетрамі* (правільна: *паўтара*);

г) займенніка: *самага сябе* (правільна: *самога*), *сваго народа* (правільна: *свайго*); *сваі пытанні* (правільна: *свае*);

д) дзеяслова, дзеепрыметніка, дзеепрыслоўя: *ідзець* (правільна: *ідзе*), *гавора* (правільна: *гаворыць*), *змяркаць* (правільна: *змяркацца*), *ён было пайшоў* (правільна: *быў пайшоў*); *рассмяяўшаяся дзіця* (правільна: *дзіця, якое рассмяялася; рассмяянае*), *сядзеў, чытая кнігу* (правільна: *чытаючы*);

е) прыслоўя: *свяціў ярчэе* (правільна: *свяціў ярчэй*), *наступіў сама наймудрэй* (правільна: *сама мудра*).

II. Памылкі ў структуры словазлучэння

1. Памылкі ў дапасаванні: *тры высокіх будынкi* (правільна: *высокія*), *два любімых творы* (правільна: *любiмыя*), *даручыць заданне самiх дзецям* (правільна: *самiм*).

2. Памылкі ў кіраванні: *дзякаваць настаўніка* (правільна: настаўніку), *зварнуцца па адрасе* (правільна: на адрас), *хварэць грыпам* (правільна: хварэць на грип), *пайсці за хлебам* (правільна: па хлеб), *загадчык бібліятэкай* (правільна: бібліятэкі), *заклапочанасць над пытаннямі* (правільна: заклапочанасць пытаннямі), *тры пятыя гектары* (правільна: гектара).

III. Памылкі ў структуры сказа

1. Парушэнне межаў сказа: *Нам радасна бачыць. Як прыгажэе родны Мінск.*

2. Парушэнне сувязі паміж дзейнікам і выказнікам: *Вакол вогнішча сядзелі і размаўлялі група аднакласнікаў* (правільна: сядзела і размаўляла). *Большасць кніг прачытаны Андрэем* (правільна: прачытана).

3. Парушэнне суаднесенасці трывання і часу дзеяслоўных формаў: *Калі пачалася вайна, яго мабілізоўваюць у армію. Ён накіроўваецца ў Санкт-Пецярбург і з лёгкасцю наступіў у інстытут.*

4. Памылкі ў пабудове сказаў з дзеепрыслоўнымі зваротамі: *Едучы ў цягніку, у мяне прапалі рэчы. Радуючы Максіма, на вуліцы стала марозна і сонечна. Падыходзячы да школы, мы зайшлі ў клас.*

5. Памылкі ў пабудове сказаў з дзеепрыметнымі зваротамі: *Каля дарогі ляжалі паваленыя дрэвы бурай* (правільна: паваленыя бурай дрэвы або дрэвы, паваленыя бурай). *Пякло нахіленае сонца на захад* (правільна: нахіленае на захад сонца або сонца, нахіленае на захад).

6. Памылкі ў пабудове сказаў з аднароднымі членамі: *На пасяджэнні савета класа гаварылі пра збор макулатуры, металалому і аб дапамозе шэфам.*

7. Памылкі ў пабудове складаных сказаў: *У вобразе дзядзькі Антося аўтар наказвае загубленую маладосць, і ва ўсім гэтым трэба вініць самадзяржаўе.*

8. Памылкі пры складанні сказаў з ускоснай мовай: *Ужо неяк пад восень сказала Аленка Сцёнку, што я хачу працягваць вучобу* (правільна: што хоча працягваць вучобу).

9. Пропуск слоў у сказе: *Вася хуценька паабедаў і пабег у валејбол* (замест гуляць у валејбол).

10. Няўдалы парадак слоў у сказе: *Ён выйшаў з ужо кепскім настроем.*

11. Дубліраванне дзейніка: *Маці, яна заўсёды намагалася дапамагчы мне.*

Граматычныя памылкі, дапушчаныя ў напісанні формаў слоў у дыктантах, пры падліку далучаюцца да арфаграфічных памылак. Пры гэтым за адну памылку, напрыклад, лічыцца напісанне канчатка *-а* ў родным склоне адзіночнага ліку назоўнікаў *воск, жвір, лёд*. Але калі дапушчаны памылкі ў выразах тыпу *лісце дуба — шафа з дубу, падысці да перахода — не было пераходу праз вуліцу, другога лістапада — у час лістападу дрэвы стаяць аголеныя і падобных, кожную такую памылку трэба лічыць за асобную.*

Арфаграфічныя памылкі

У пісьмовых работах вучняў могуць быць дапушчаны **памылкі, якія паўтараюцца, аднатыпныя, грубыя/нягрубыя памылкі.**

Памылкамі, якія паўтараюцца, лічацца памылкі, дапушчаныя ў адным і тым жа слове некалькі разоў (напрыклад, *земля, да землі*) або ў аднакаранёвых словах (напрыклад, *мілодыя, міладычны*).

Памылкі, якія паўтараюцца, лічацца за адну.

Да **аднатыпных** адносяцца памылкі на адно правіла, калі выбар правільнага напісання вызначаецца аднымі і тымі ўмовамі: *зямля, вясна, сцяна (е, ё – я); на ўсходзе, ва ўмовах* (напісанне ў нескладовага), *папершае, па-другое, па-трэцяе* (правапіс прыслоўяў з прыстаўкай *па-*, утвораных ад парадкавых лічэбнікаў) і г.д.

Не кваліфікуюцца як аднатыпныя напісанні, якія вызначаюцца рознымі ўмовамі аднаго і таго правіла: *вясна, зямля, сцяна* (правапіс **я** ў першым складзе перад націскам – адна памылка), *завязь, пояс, месяц* (правапіс слоў з каранёвым **я** – другая памылка), *сезон, герой, кефір* (напісанне **е** ў запазычаных словах – трэцяя памылка) і г.д.; *на ўсходзе, ва ўмовах* (напісанне ў нескладовага пасля галосных у пачатку слова – адна памылка), *траўка, шаўковы, воўк* (другая памылка), *жанчына-ўрач, паўночна-ўсходні* (трэцяя памылка), *аўдыторыя, паўза, джоўль* (чацвёртая памылка) і г.д.

Першыя тры аднатыпныя памылкі лічацца за адну, кожная наступная з аднатыпных – як самастойная.

Грубамі лічацца арфаграфічныя памылкі на вывучаныя правілы (перадача акання, якання на пісьме, правапіс *о, э, а, е, ё, я* ў складаных словах, правапіс прыстаўных галосных і зычных, нескладовага *ў* і *у* складовага, падоўжаных зычных, спалучэнняў зычных, апострафа і мяккага знака, напісанні суфіксаў і канчаткаў розных часцін мовы, *не* з рознымі часцінамі мовы, напісанні слоў розных часцін мовы разам, асобна або праз злучок і іншыя).

Да **нягрубых** адносяцца арфаграфічныя памылкі:

– пры пераносе слоў: *а-са-ка* (замест *аса-ка*), *пра-ўда* замест *праў-да*, *се-наў-бо-рка* замест *се-на-ўбор-ка*);

– няправільнае ўжыванне вялікай і малой літар у складаных уласных назвах і назвах неславянскага паходжання: *Беларускі Дзяржаўны ўніверсітэт* замест *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт*; (возера) *Рыца*; (гара) *Манблан*;

– у выбары літары **ы, і** пасля прыставак на зычны: *безідэйны* (замест *безыдэйны*);

– у словах-выключэннях з правілаў: *бонна, мецца; фатаграфія, матавоз, вустрыца*;

– у напісанні прыслоўяў і блізкіх да іх па значэнні спалучэнняў назоўнікаў з прыназоўнікамі: *напамяць* (замест *на памяць*), *без перастанку* (замест *бесперастанку*);

– напісанні разам і асобна **не** з прыметнікамі і дзеепрыметнікамі ў ролі выказніка: *Праца няцяжкая. Праца не цяжкая. Заданне нявыкананае. Заданне не выкананае*;

– напісанні **не, ні** ў спалучэннях *не хто іншы, як...; ніхто іншы не...*

Нягрубыя памылкі лічацца за паўпамылкі.

Пунктуацыйныя памылкі

Пунктуацыйныя памылкі — памылкі, якія дапускаюцца вучнямі ў дыктантах, пераказах, сачыненнях і іншых пісьмовых работах. Яны звязаны з парушэннем пунктуацыйных правілаў. Класіфікацыя пунктуацыйных памылак даецца ў адпаведнасці з раздзеламі сінтаксісу:

- знак прыпынку ў канцы сказа;
- працяжнік паміж галоўнымі членамі сказа;
- працяжнік у няпоўным сказе;
- знакі прыпынку пры зваротках;
- знакі прыпынку пры пабочных і ўстаўных канструкцыях;
- знакі прыпынку пры аднародных членах;
- знакі прыпынку пры аднародных членах з абагульняльнымі словамі;
- знакі прыпынку пры адасобленых азначэннях;
- знакі прыпынку пры адасобленых прыдатках;
- знакі прыпынку пры адасобленых акалічнасцях, выражаных дзеепрыслоўямі;
- знакі прыпынку пры адасобленых акалічнасцях, выражаных назоўнікамі і прыслоўямі;
- знакі прыпынку пры параўнальных зваротах;
- знакі прыпынку для выдзялення простага мовы;
- знакі прыпынку для аддзялення простага мовы ад слоў аўтара;
- знакі прыпынку для выдзялення частак, якія ўваходзяць у склад складаназалежнага сказа;
- знакі прыпынку ў складаназлучаным сказе;
- знакі прыпынку для раздзялення аднародных частак, што ўваходзяць у склад складаназалежнага сказа;
- коска і коска з кропкай для раздзялення частак, якія ўваходзяць у склад бяззлучнікавага сказа;
- двукроп’е і працяжнік для выдзялення частак, якія ўваходзяць у склад бяззлучнікавага складанага сказа.

Сярод пунктуацыйных памылак выдзяляюць **грубыя і нягрубыя. Аднатыпных** пунктуацыйных памылак не бывае, паколькі ў кожным канкрэтным выпадку праблема выбару і пастаноўкі знака прыпынку вырашаецца з улікам структуры і сэнсу запісу. Сярод пунктуацыйных

памылак могуць быць **памылкі, якія паўтараюцца**, калі ўявіць, што адна і тая ж канструкцыя, з адным і тым жа лексічным нападуненнем паўтараецца ў запісваемым тэксце некалькі разоў.

Грубymi пунктуацыйнымi памылкaмi лічацца тыя, якія парушаюць структурна-сэнсавае члянэнне пісьмовага маўлення, таму што з'яўляюцца вынікам незахавання асноўных пунктуацыйных правілаў.

Нягрубymi пунктуацыйныя памылкі з'яўляюцца вынікам парушэння другасных, часцей негатыўных (якія адмяняюць дзеянне асноўных) правілаў, якія звычайна прыводзяцца ў заўвагах і рэгулююць норму, якая не мае шырокага распаўсюджання ці ўяўляе сабою прыватныя выпадкі пастаноўкі знакаў прыпынку.

Тып памылкі		
Правіла	Грубая	Нягрубая
1. Знак прыпынку ў канцы сказа <i>Раніца. Спеў жаўранка.</i>	Пропуск знака прыпынку: <i>Раніца_ Спеў жаўранка.</i>	Памылка ў выбары знака: 1. <i>Раніца! Спеў жаўранка!</i> 2. <i>Бабуля запыталася, хто прынёс сюды красак?</i> 3. Пастаноўка кропкі ў загаловку тэксту: <i>Зіма.</i>
2. Працяжнік паміж галоўнымі членамі сказа	1. Пастаноўка коскі паміж дзейнікам і выказнікам: <i>Белы пясок наблізу вады, быў затканы зялёнымі верасамі.</i> 2. Пропуск працяжніка на месцы нулявой звязкі <i>Плошча поля _ 20 гектараў.</i>	Пастаноўка працяжніка на месцы нулявой звязкі, калі дзейнік выражаны асабовым займеннікам, а выказнік — назоўнікам у назоўным склоне ці калі паміж дзейнікам і выказнікам, які выражаны назоўнікам у назоўным склоне, стаіць часціца <i>не</i> : <i>Я – чалавек. Кажан – не птушка.</i>
У выпадку, калі дапускаюцца варыянты ўжывання ці неўжывання працяжніка, любое адхіленне ад нормы можна не браць у разлік пры выстаўленні адзнакі.		
3. Знакі прыпынку пры аднародных членах	1. Пропуск коскі паміж аднароднымі членамі (акрамя пастаноўкі коскі паміж неаднароднымі азначэннямі): <i>Згінулі сюжы_ марозы_ мяцеліцы.</i> 2. Пропуск двукроп'я ці працяжніка для аддзялення аднародных членаў ад абагульняльных слоў: <i>У хаце не было нікога_ ні старых, ні малых.</i> <i>Будынак, парк і</i>	1. Пастаноўка лішняй коскі паміж аднароднымі членамі: <i>Пажар заўважылі, як з баракаў, так і з пасёлка.</i> <i>Я ўсміхаюся, і вясне, і сонцу, і дожджыку.</i> 2. Ужыванне коскі паміж неаднароднымі азначэннямі: <i>Насталі кароткія, летнія ночы. А пад бэзам раслі высокія, чырвоныя вяргіні.</i> 3. Няправільны выбар двукроп'я ці працяжніка пры абагульняльных словах:

	<i>агароджа _ было ўсё слаўна і прыгожа.</i>	<i>Мы з талентамі ўсе — і лекар, і пажарнік, і слуцкі хлебасей. У нас і цыбуля, і сала, і бульба; усё ёсць.</i>
4. Знакі прыпынку пры зваротках	Пропуск знака для выдзялення зваротка: <i>Я помню летнія часіны і вас _ грыбныя баравіны! Тужыць _ браток _ не маем часу! Мой сыноч _ Усміхайся, ішчаслівыя песні спявай!</i>	1. Няправільны выбар знака прыпынку пры зваротках у выпадках, калі эмацыянальнасць выказвання падкрэсліваецца лексічна: “Алесь. Уцякай хутчэй!” — загаласіў сусед. 2. Пастаноўка лішняй коскі пасля часціцы <i>о</i> пры зваротку: О, родны край, не дай забыцца аб радасці сустрэчы. 3. Пропуск косак для выдзялення паясняльных слоў да зваротка пры іх раздзяленні: Мая рыбка, спі _ залатая!
5. Знакі прыпынку пры пабочных словах і сказах	Пропуск знака прыпынку для выдзялення найбольш ужывальных пабочных слоў, сказаў: <i>Словам _ сабраліся выходзіць удвух. Спрадвеку _ як людзі сцвярджаюць праз бор гасцінец ляжаў.</i>	Няправільны выбар знакаў прыпынку для выдзялення пабочных і ўстаўных канструкцый: <i>Хлопцы, а іх было чалавек восем, дружна запляскалі Сцёнку.</i>
6. Знакі прыпынку пры адасобленых членах сказа	Памылкі, звязаныя з выдзяленнем знакамі прыпынку адасобленых членаў сказа (акрамя зваротаў з як): <i>Польмем палае дол _ зарослы пералескамі. Здзіўлены _ я навалі ўстаю з лаўкі. Час ад часу бліскала маланка _ асвятляючы наплавы.</i>	1. Пропуск другой коскі для выдзялення адасобленага члена сказа перад злучнікам <i>і</i> (ці пасля яго), які спалучае аднародныя члены: <i>Сонца апусцілася зусім нізка і стаміўшыся, пачало хіліцца на захад.</i> 2. Пропуск адасаблення адзіночных дзеепрыслоўяў: <i>Раз-пораз стукалі _ падаючы спілаваныя дрэвы.</i> 3. Адасабленне акалічнасцей, выражаных адзіночнымі дзеепрыслоўямі, якія сваім значэннем набліжаюцца да прыслоўяў спосабу дзеяння ці часу: <i>Лена бегла, не азіраючыся.</i> 4. Адсутнасць знакаў прыпынку для выдзялення адасобленых акалічнасцей, выражаных назоўнікамі з прыназоўнікамі

		<p>дзякуючы, адпаведна, насуперак, у адпаведнасці з, са згоды і іншымі са значэннем прычыны, умовы, уступкі, спосабу дзеяння:</p> <p><i>Нягледзячы на трывожны час рынак жыў сваім звычайным жыццём.</i></p> <p><i>У адпаведнасці з законам кожны мае права на працу.</i></p>
7. Знакі прыпынку пры ўдакладняльных акалічнасцях месца і часу	<p>Пропуск косак пры выдзяленні ўдакладняльных акалічнасцей месца і часу:</p> <p><i>За дваром на бярозах была пасека.</i></p> <p><i>На другі дзень зранку на вёсцы пранеслася чутка пра дзіўнае здарэнне.</i></p>	
8. Знакі прыпынку ў сказах з простаю мовай	<p>1. Памылкі ў пропуску знакаў для выдзялення простаю мовы:</p> <p><i>Сцяпанка, — сказаў чалавек, — ідзі пасядзі ў цяньку.</i></p> <p>2. Памылкі ў пропуску знакаў для аддзялення простаю мовы ад слоў аўтара, а таксама знакаў у канцы простаю мовы:</p> <p><i>“Гэй, паромчык! нехта гучна клікаў з другога берага.</i></p> <p>Пропуск аднаго з парных знакаў ці некалькіх лічацца за адну памылку.</p>	<p>1. Пастаноўка лішніх двукоссяў, коскі замест кропкі пасля слоў аўтара, што разрываюць простую мову, якая складаецца з разнатыпных па мэце выказвання і інтанацыі сказаў, замена двукроп’я кропкай ці коскай пасля слоў аўтара, у якіх ёсць указанне на працяг простаю мовы, парушэнне паслядоўнасці размяшчэння знакаў пры іх спалучэнні.</p> <p>2. Памылковы выбар знака прыпынку пры простаю мове:</p> <p><i>Стараж загадаў: “Пакіньце памяшканне!” і выключыў святло.</i></p>
9. Знакі прыпынку ў складаназлучаным сказе	<p>Пропуск коскі для раздзялення частак складаназлучанага сказа:</p> <p><i>Палівае стэны дожджык бойкі ды шумяць высокія тшаніцы.</i></p>	<p>Пастаноўка лішняй коскі ў складаназлучаным сказе з агульным даданым членам або агульным пабочным словам ці часціцай:</p> <p><i>Праз нейкі час вецер разгнаў хмары, і дождж сціх.</i></p> <p><i>Толькі верхавіны соснаў гулі, ды шалясцелі асіны.</i></p>

<p>10. Знакі прыпынку ў складаназалежных сказах</p>	<p>1. Пропуск знака прыпынку для выдзялення даданай часткі: <i>Мы пайшлі туды_ адкуль чулася песня.</i></p> <p>2. Пастаноўка коскі перад злучнікам <i>i</i>, які спалучае аднародныя даданыя часткі ў складаназалежным сказе: <i>Чуваць было, як цвыркае конік у траве, і як гулка стукае дзяцел.</i></p>	<p>—</p>
<p>11. Знакі прыпынку ў бяззлучнікавых складаных сказах</p>	<p>1. Пропуск знака для раздзялення частак бяззлучнікавага складанага сказа: <i>Цвітуць лугі_ ўздымае жыта каласы.</i> <i>Падрасцеіш вялікі_ раскажу тады.</i> <i>Усе бачылі_ яна і прыгожая, і ўдалая.</i></p>	<p>Памылковы выбар знака паміж часткамі бяззлучнікавага складанага сказа: <i>Алесь зразумеў ___нервовасць Кастуся можа сапсаваць справу.</i> <i>Слова сказаў: сякераю адсек.</i></p>

ЛІТАРАТУРА

1. Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета «Беларуская мова» // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 101–111.
2. Антонова, Е.С. Где искать ресурсы для обновления школьной методики? / Е.С. Антонова // Рус. яз. в школе. – 2007. – № 6. – С. 10–15.
3. Быстрова, Е.А. Цели обучения русскому языку, или Какую компетенцию мы формируем / Е.А. Быстрова // Рус. словесность. – 2003. – № 1. – С. 35–40.
4. Валочка, Г.М. Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы: 5 – 10 клас / Г.М. Валочка. – Мн.: НІА, 2005. – 204 с.
5. Вучэбная праграма для агульнаадукацыйных школ з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская мова, V–XI класы. – Мінск: НІА, 2011.
6. Еленский, Н.Г. О новой закономерности усвоения близкородственных языков / Н.Г. Еленский // Весн. адукацыі. – 2007. – № 9. – С. 21–23.
7. Еленский, Н.Г. Современные образовательные технологии и начальная школа / Н.Г. Еленский, О.Я. Коломинская, А.А. Ходова. – Минск: НИО, 2003. – 135 с.
8. Канцэпцыя вучэбнага прадмета «Беларуская мова» // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 90–96.
9. Капинос, В.И. Активизация методов работы по развитию речи / В.И. Капинос // Совершенствование методов обучения русскому языку: сб. ст. / сост. А.Ю. Купалова. – М.: Просвещение, 1981. – С. 34–42.
10. Конюшкевич, М.И. Я русскому учусь... / М.И. Конюшкевич, С.А. Емельянова, В.Л. Лещенко. – Минск: Университетское, 1990. – 144 с.
11. Коротаева, Е.В. «Озадаченная» педагогика / Е.В. Коротаева // Рус. яз. в школе. – 2008. – № 1. – С. 17–22.
12. Кудрявцева, Т.С. Современные подходы к обучению речи / Т.С. Кудрявцева // Рус. яз. в школе. – 1996. – № 3. – С. 3–7.
13. Купалова, А.Ю. Язык и речь в школьном курсе родного языка / А.Ю. Купалова // Рус. яз. в школе. – 1999. – № 1. – С. 27–31.
14. Литневская, Е.И. Методика преподавания русского языка в средней школе: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е.И. Литневская, В.А. Багрянцева; под ред. Е.И. Литневской. – М.: Акад. проект, 2006. – 590 с.
15. Ляшчынская, В.А. Методыка выкладання беларускай мовы / В.А. Ляшчынская, З.У. Шведава. – Мінск, 2007.
16. Мартынкевіч, С.В. Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы): вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
17. Мартынкевіч, С.В. Развіццё камунікатыўнай культуры школьнікаў на ўроках беларускай мовы / С.В. Мартынкевіч // Беларуская мова і літаратура. – 2007. – № 10. – С. 31–38.

18. *Мартынкевіч, С.В.* Узровень развіцця камунікатыўных уменняў вучняў V–VI класаў школ з рускай мовай навучання // С. В. Мартынкевіч // Беларус. мова і літаратура. – 2009. – № 3. – С. 56–60.
19. *Мартынкевіч, С.В.* Тыпалогія практыкаванняў па фарміраванні камунікатыўнай кампетэнцыі вучняў агульнаадукацыйных устаноў / С.В. Мартынкевіч // Роднае слова. – 2011. – № 4. – С. 78–81. – № 5.
20. Методыка выкладання беларускай мовы / М.Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
21. *Мишати́на, Н.Л.* Лингвокультурологические задачи на уроках развития речи / Н.Л. Мишати́на // Рус. яз. в школе. – 2005. – № 4. – С. 11–14.
22. *Мурына, Л.А.* Методика русского языка в школах Белоруссии: учеб. пособие / Л.А. Мурына. – Минск: Университетское, 1990. – 320 с.
23. *Мурына, Л.А.* Асноўныя светапоглядныя кампаненты лінгвакультуралагічнага падыходу і шляхі яго рэалізацыі пры навучанні мовам у школе / Л.А. Мурына, Г.М. Валочка // Весн. адукацыі. – 2007. – № 1. – С. 20–23.
24. *Мурына, Л.А.* Сістэмна-функцыянальны і камунікатыўна-дзеясны падыходы пры навучанні мовам у школе / Л.А. Мурына, Г.М. Валочка // Беларус. мова і літаратура. – 2006. – № 10. – С. 28–32.
25. Педагогическое речеведение: словарь-справочник / под ред. Т.А. Ладыженской; сост. А.А. Князьков. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 1988. – 312 с.
26. Правілы фарміравання культуры вуснай і пісьмовай мовы ў агульнаадукацыйных установах // Роднае слова. – 2008. – № 2 – С. 94–105.
27. *Протчанка, В.У.* Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В.У. Протчанка. – Мінск, 2001.
28. Развитие русской речи учащихся средних и старших классов / М.Б. Успенский [и др.]; под ред. Н.М. Шанского, И.Г. Чистяковой. – Л.: Просвещение, Ленгр. отд-ние, 1998. – 225 с.
29. *Саўко, У.П.* Развіццё маўлення школьнікаў пры вывучэнні марфалогіі (назоўніка і прыметніка) / У.П. Саўко. – Мінск: Беллітфонд, 2000.
30. Теория и практика обучения русскому языку: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / Е.В. Архипова [и др.]; под ред. Р.Б. Сабаткоева. – М.: Изд. центр «Академия», 2005. – 320 с.
31. Яленскі, М.Г. Асобасны падыход у методыцы навучання беларускай мове : тэарэтыка-эксперыментальнае даследаванне / М.Г. Яленскі. – Мінск: НІА, 1997. – 171 с.
32. *Яленскі, М.Г.* Лінгвадыдактычная парадыгма асобасна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М.Г. Яленскі. – Мінск: НІА, 2002. – 212 с.
33. *Яленскі, М.Г.* Методыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка / М.Г. Яленскі. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005.
34. *Яленскі, М.Г.* Развіццё вуснай мовы вучняў: 4–6 класы / М.Г. Яленскі. – Мінск, 1985.

Вучэбнае выданне

**МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
ДЛЯ СПЕЦЫЯЛЬНАСЦІ 1-21 05 01 БЕЛАРУСКАЯ ФІЛАЛОГІЯ**

Вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне

Складальнік

МАРТЫНКЕВІЧ Святлана Васільеўна

Тэхнічны рэдактар

Г.У. Разбоева

Камп'ютарны дызайн

Л.Р. Жыгунова

Падпісана ў друк .2019. Фармат 60x84¹/₁₆. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 10,01. Ул.-выд. арк. 9,01. Тыраж экз. Заказ .

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/255 от 31.03.2014 г.

Надрукавана на рызографе ўстановы адукацыі

“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.